

6.10.11.

X

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

ICV 2017: 76.66

ВІСНИК

**КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія Філологія

Том 21 № 2

2018

Київ

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

ICV 2017: 76.66

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія Філологія

2018

Том 21, № 2

Київ
Видавничий центр КНЛУ

Київський національний
лінгвістичний університет
Ідентифікаційний код 02125289

Реєстраційне свідоцтво № 8830 серія КВ від 03.06.2004 року

Наукове фахове видання України в галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 р., № 1328), входить до наукометричних баз даних **Index Copernicus** (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=43291>) та **РИНЦ**.

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Київського національного лінгвістичного університету від 26 грудня 2018 року

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія: зб. наук. праць / гол. ред. Баган М.П. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. Т. 21, № 2. 150 с.

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія публікує наукові статті та рецензії, присвячені актуальним проблемам сучасного мовознавства та перекладознавства, що висвітлюють особливості розвитку й функціонування германських, романських, слов'янських, східних та інших мов світу, а також знайомить з новими здобутками науковців у сфері когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики та лінгвофілософії.

Редколегія

Головний редактор –

доктор філологічних наук, професор М.П. Баган.

Заступник головного редактора –

доктор філологічних наук, професор С.В. Волкова.

Відповідальний секретар –

кандидат філологічних наук Г.Б. Мінчак.

Члени редколегії:

доктор філологічних наук, професор Р. В. Васько,

доктор філологічних наук, професор О. П. Воробйова,

кандидат філологічних наук, доцент Я. В. Гнезділова,

доктор філологічних наук, професор Н. К. Кравченко,

доктор філологічних наук, професор В. Г. Ніконова,

кандидат філологічних наук, доцент І. П. Пініч,

доктор філологічних наук, професор Р. І. Савчук,

доктор філологічних наук, професор І. І. Серякова,

доктор філологічних наук, професор О. І. Стеріополо,

доктор філософії у філології, професор Фарук Сейф, (Сполучені Штати Америки),

доктор філософії у лінгвістиці, професор Е. Табаковська (Республіка Польща),

доктор філологічних наук, професор С. І. Терехова.

Адреса редколегії:

Україна, 03150, Київ-150,

вул. Велика Васильківська, 73,

Київський національний лінгвістичний університет

E-mail: knlu-pzs@ukr.net. Tel.: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.

<http://philmessenger.knlu.edu.ua>

ЗМІСТ

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

<i>Блідченко-Найко В. В.</i>	Універсальні компоненти символічної образності казкового нарративу (на матеріалі українських і англійських чарівних казок)	9
<i>Доброштан Т. В.</i>	Емоціонально-оценочные характеристики соматических фразеологизмов в современном русском языке (на примере идиостиля Бориса Акунина)	18
<i>Кагановська О. М.</i>	Текстові концепти французької художньої прози крізь призму імплікації та експлікації	31
<i>Кравченко Н. К.</i>	Лінгвістичний екоцентризм як метадискурсивний принцип функціональної парадигми	44
<i>Мінчак Г. Б.</i>	Лексико-семантичні неологізми в сучасній українській жіночій прозі	52
<i>Ніконова В. Г., Бойко Я. В.</i>	Концептуальний простір естетичної оцінки в ліриці англійського романтизму	62
<i>Половинкіна М. І.</i>	Мовно-стилістичні особливості поетичної збірки Марціна Светліцкого "Drobna zmiana"	72
<i>Щаслива Н. С.</i>	Мовні засоби категорій інтертекстуальності та прецедентності поетичного тексту "потоків свідомості" (на матеріалі поезії Кеннета Кока "Sleeping with Women" ("Спати з жінками") ...	79

**СОЦІАЛЬНА Й ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВ.
ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ**

<i>Данилевська О. М.</i>	Уявлення школярів про суржик у контексті посттоталітарних деформацій мовної ситуації в Україні на початку ХХІ століття	90
<i>Іваночко К. М.</i>	Акцентуаційні особливості вербативів із семантикою одноразовості в південно-західних говорах української мови	100
<i>Приймак Д. М.</i>	Проект українського правопису 2018 р. як актуалізація традиційних правописних норм: нагальність змін та проблематика	110
<i>Туркевич О. В.</i>	Терміни знання, вміння, навички: від унормування до гармонізації в сучасній українській лінгводидактиці	119

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

- Бондар М. В.* Національно-культурний компонент турецької мовної картини світу в українському лінгвокультурному просторі (на матеріалі перекладів турецької художньої прози) 127
- Юденко А. И.* Перевод международно-правового текста: когнитивно-прагматический и лингвистический аспекты 135

РЕЦЕНЗІЇ

- Мінчак Г. Б.* Нова праця про особливості ідеологізації лексем у тлумачних словниках: тоталітарний і посттоталітарний виміри.
Ренчка І. Лексикон тоталітаризму 144

ІНФОРМАЦІЯ

- Вимоги до рукописів* 147

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК82.161.2+82.111]-343.091

УНІВЕРСАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ СИМВОЛІЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ КАЗКОВОГО НАРАТИВУ (на матеріалі українських і англійських чарівних казок)

БЛІДЧЕНКО-НАЙКО В. В.

кандидат філологічних наук, доцент
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця
viktoria-naiko@ukr.net

Стаття висвітлює спільні компоненти символічної образності української і англійської чарівної казки зважаючи на архетипне підґрунтя семіотичних просторів казкових нарративів. Виявлені спільні образи-символи чарівних казок, зокрема ліс, дерево, яблуко, птах, тварина, вогонь і вода, із численними метафоричними й метонімічними символами-похідними. Визначено універсальні символічні мотиви, асоційовані з образами-символами: мотив випробування, або ініціації, як проживання в царстві смерті, мотив вічної молодості, земних бажань, спокуси, переходу в потойбіччя, перетворення людини на тварину або птаха, одруження з твариною, мотив тотемного помічника тощо. Ідентифіковано й проаналізовано парадигми образів, утворених метонімічними й метафоричними похідними від базисних символів, а також синтагматичні символічні зв'язки між символами-образами і символами-мотивами.

Ключові слова: символ, архетип, чарівна казка, образи-символи, символічні мотиви.

UNIVERSAL COMPONENTS OF SYMBOLIC IMAGERY IN NARRATIVE OF UKRAINIAN AND ENGLISH FAIRY TALES

BLIDCHENKO-NAIKO Viktoriia Vasylivna
PhD in Philology, Associate Professor
O.O. Bogomolets National Medical University
viktoria-naiko@ukr.net

Introduction. The paper focuses on the study of fairy-tale narrative with special interest to the universal components of the folk tale symbolic imagery. Semiotic (symbolic) facet in the Ukrainian and English fairy-tales' narrative analysis contributes to further investigations in the field of linguosemiotic, linguocultural, literary-semiotic and other cross-disciplinary studies.

Purpose. The paper aims at revealing of common archetypes or prototypes of the symbolic images and motifs in Ukrainian and English fairy tales.

To achieve this purpose we have applied the integrative **methodology** based on methods of contextual interpretation analysis, intertextual analysis, elements of the method of comparative analysis of Ukrainian and English fairy tales, as well as elements of the methods of archetypal and narrative analyses.

The major **results** refer to the identifying the similar symbolic properties of the Ukrainian and English fairy tales. We have revealed and described the most widespread symbolic images: a symbol of forest as a boundary space between fantastic worlds and, at the same time, a netherworld, associated with the universal motif of initiation; a symbol of tree manifested by the symbolic images of oak and apple tree acting both as the character's assistant and mediator between the worlds; an ambivalent symbol of apple involving the archetypal motifs of eternal youth, earthly desires, temptations and transition to another world. Next recurrent motif is the personage's transformation into an animal or a bird, metaphorically manifesting the archetypal

idea of ancestors' reincarnation in totems. The motif of marriage on animals is no less common in tales together with the motive of the totem assistant. Both the bird and the horse belong to universal mythologems, the former associating with a symbol of the soul and metonymically performing a function of the content of the soul, and the latter acting as an assistant and a mediator between the worlds. The archetypal symbols of fire and water are symbolically reinterpreted in fairy tales as the border between the worlds, manifestations of the idea of good and evil, symbols of purification as well as in paradigms of ambivalent images appearing as the metonymic manifestations of the basic symbols.

Conclusion. Constant images of fairy tales symbolize the unity of man with nature, with animals and birds, elements of being. The fairy-tale symbols appear as a system organization, the paradigm of images, with numerous metonymic and metaphorical derivatives from basic symbols, as well as the syntagmatic symbolic links between archetypal symbols and associated symbolic motifs.

Key words: symbol, archetype, fairy tale, image-symbol, symbolic motif.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Проблема походження універсальних казкових символів досі залишається однією з найменш досліджених аспектів вивчення казкового нарративу. У статті фокусуємося на універсальних компонентах символічної образності казкового нарративу, оскільки низка концептів-символів, особливо архетипної природи, є зрозумілою представникам будь-яких етносів. Такий компонент, пов'язаний із семіотичним (символічним) підґрунтям народних казок, залишається відкритою проблемою досліджень казкового нарративу, що визначає **актуальність** пропонованого дослідження, яке може стати внеском до лінгвосеміотичних, лінгвокультурологічних і, певною мірою, нарративних студій, відповідаючи міждисциплінарному вектору актуальної функціональної парадигми.

Мета статті – виявити символи української і англійської народної казки, які мають спільне архетипне або прототипне підґрунтя.

Мета конкретизується в таких **завданнях**: виявити найтиповіші образи й мотиви, які є спільними для української і англійської народної казки; виявити архетипне підґрунтя спільної символіки; визначити функції казкових образів-символів у побудові казкового нарративу.

Методи дослідження: для досягнення поставленої в статті мети й завдань використано комплексну інтегративну методіку дослідження, що охопила методи контекстуально-інтерпретаційного аналізу, інтертекстуального аналізу, елементи методу зіставного аналізу української і англійської казки, а також елементи методу архетипного й нарративного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття символу є одним з найскладніших у лінгвосеміотичних, лінгвокультурологічних, літературознавчих і міждисциплінарних студіях, на що вказує надзвичайно велика кількість спроб різних фахівців інтерпретувати цей феномен. Зокрема, "Словник символів" Х. Керлота (Керлот 1994) подає численні визначення символу – від досліджень індуїстського філософа Ананди К. Кумарасвами до "спільного ритму" К. Шнайдера і архетипу К. Юнга; праця відомого письменника-символіста А. Белого (Белый 2010) налічує 23 дефініції символу.

Згідно з західноєвропейською традицією усвідомлення символічного, символи – це пережитки архаїчних метафор, що передають "скам'янілі" смисли, які беруть свій початок від первісних часів, а тому сьогодні не завжди є зрозумілими. Відповідно до дослідницьких пріоритетів різних наукових напрямів, гіпотези щодо походження символів варіюються від визнання першочергового значення "сонця, бурі і зірок" до надання пріоритету символам з "несвідомого", яким віддають перевагу міфологи-психоаналітики. Зігмунд Фрейд стверджував (1991), що речі, які сьогодні символічно пов'язані, у доісторичні часи були, найвірогідніше, концептуально й мовно ідентичні. Інакше кажучи, символи фіксовані, оскільки вони є "залишками" "гіпотетичної" первинної мови". Корпус фіксованих символів створюється науковцем на основі символіки сновидінь, що інтерпретується в концептуальному форматі фольклору й лінгвальних ідіом.

Численні образи-символи народної казки віддзеркалюють культурологічні, соціально-побутові, географічні реалії певного народу, що вплинули на формування його світогляду, цінностей, поведінкових кодів, у тому числі через моделювання “можливих світів” казки. Тому не випадково більшість сучасних наукових досліджень казкового нарративу фокусується на вивченні народної казки як етноспецифічного феномену, який віддзеркалює міфологічну свідомість певного етносу, його світобачення, наївну картину світу. О. Шпенглер (1993) висловлював думку стосовно того, що в основі світу культури лежить прасимвол як спосіб представлення довкілля в його просторовій протяжності. Прасимвол віддзеркалений в образі, що завдається культурою (пор. з висловленням Ю. Лотмана (1992, с. 191-199) про те, що в символі “втілена пам’ять культури про себе”). Зокрема, у єгипетській культурі це шлях, в арабській – світ-печера, у західній – нескінченність (Кассиреру, 1998, с. 7-154).

Водночас важливо зазначити, що частина символів народних казок, незалежно від їхнього етнокультурного контексту, трапляється в різних (а можливо, й у всіх) культурах народів світу, що дозволяє висунути припущення про архетипне або міфологемне підґрунтя певних компонентів казкової символіки. Розвиваючи ідеї З. Фрейда про сни як конвенційну мову, Ерік Фром доходить висновку, що “символічна мова є єдиною універсальною мовою, яку створила людська раса”. Ю. Лотман зазначає, що “у символі завжди є щось архаїчне” (Лотман, 2004, с. 241), “сама структура символу спрямована на те, щоб занурити кожне часткове явище в стихію “першооснов” буття і надати через це явище цілісний образ світу” (Аверинцев, 2006). Перефразуючи відоме висловлення О.Ф. Лосева про діалектичну єдність понять “міф” і “символ” стосовно казки, можна стверджувати, що найдавніші народні казки є своєрідною “субстанціалізацією” символів (Лосев, 1976, с. 185).

Наприклад, і в українському, і в англійському фольклорі дуб є символом могутності, сили. Проте образ цього дерева має й сакральне значення, символізує світову вісь, зв’язок між світом живих і мертвих, оскільки по дубу можна дістатися до неба і спуститися до підземного царства. У цьому значенні дуб набуває вже архетипної символіки світового древа, древа життя. На вісі парадигматики, відповідно до принципу системності міфопотетичної мови (цей принцип обґрунтовується, зокрема, у працях української дослідниці Н.В. Слухай (2006, с. 172-183) зазначений символ буде підлягати закону синонімічного розширення, тобто символом древа життя може бути не лише конкретне дерево, а будь-який узагальнений образ дерева (“А серед того саду росло дерево вже таке високе, що верху його ніхто не міг бачити”) або навіть те, що нагадує дерево за формою і розміром (“Why, the beans his mother had thrown out of the window into the garden had sprung up into a big beanstalk which went up and up and up till it reached the sky”). Водночас, рослина, що виростає із землі і тягнеться до неба, символізує не лише одну з маніфестацій древа життя, але й людину / тварину (цит. за: Кравченко, 2012, с. 154), що сягає міфологічного мислення різних етносів (у казці “Дідова дочка і золота яблунька” зарізана за наказом мачухи корівка перевтілюється в яблуньку, що продовжує допомагати сирітці).

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз наукової літератури і матеріал дослідження, певні універсалії простежуються на рівні структури казкового нарративу, всеосяжних тем і спільної символіки народних казок. Зокрема, одним з виявів універсальності казок є їхня сюжетна (тематична) схожість. Так, українська народна казка “Колобок” (саме українська, а не російська, про що свідчить “внутрішня форма” імені головного персонажа) за сюжетом дуже нагадує англійські “Johnny-cake”, “Вовк і семеро козенят” – казку “The Wolf and three kittens”) тощо. Рекурентні теми казок різних етносів й універсальна структура казки, запропонована В.Я. Проппом (1928; 2000), є віддзеркаленням універсалій в концептуалізації подій, етапів життя, необхідних етносу-казкарю для подолання життєвих перепон, усвідомлення місця людини в природі, розв’язання суто побутових і глобальних світоглядних проблем. Так, будь-яка чарівна казка містить такі конститутивні компоненти, як відлучення (батьків тощо); заборона

(не ходи, не бери); порушення заборони; свідоме завдання шкоди герою; покидання героєм місця проживання: посередництво, протидія, відправка; боротьба, таврування; перемога, усунення основної проблеми і повернення; торжество справедливості: трансфігурація героя, покарання зла; весілля, воцаріння (цит.: за Кравченко, 2017, с. 200-201). Як зазначають науковці (Дунаєвська, 1997; Пропп, 1928; Франц, 2007), обов'язкові для чарівних казок подорожі в просторі використовуються для усвідомлення процесів ініціації, переходу в доросле життя.

Розглянемо деякі образи-символи української й англійської народної казки з огляду на схожі функції таких символів у розвитку казкового нарративу. Особлива роль у казковій символіці належить лісу, що є межовим простором між казковими світами й водночас сам уособлює потойбіччя, населене чарівними істотами. В. Пропп зазначав (2000), що структура повісті вимагає головного персонажа вийти з дому за будь-яку ціну, оскільки розповідь розвивається уздовж “маршруту героя” і цей маршрут здебільшого перетинає темний ліс.

Мачуха і в українських, і в англосаксонських казках наказує відвести пасербицю саме до лісу, де дівчина має пройти (за допомогою помічника-медіатора) всілякі випробування перед тим, як отримати винагороду, що зазвичай пов'язана із зміною її статусу (наприклад, одруженням). Це дозволяє В. Проппу й іншим науковцям убачати в універсальному мотиві лісу мотив ініціації. У цьому зв'язку В. Пропп наголошує на тому, що дітей заводять до лісу завжди тільки батько або брат, але цього ніколи не робить жінка (Пропп, 1946, с. 70-71), оскільки жінці було заборонено відвідувати те місце, де відбувався обряд. Недотримання заборони могло призвести до негайного вбивства жінки (Балушок, 1998).

Важливу роль у чарівних казках відіграють образи дерев. Вище ми вже згадували образ-символ дерева на прикладі символічної для казкового нарративу функції дуба. Не менш значущим для створення символічного простору чарівної казки є символ яблуні, що типовий і для української, і для англійської казки, у яких він виступає помічником і водночас медіатором між світами (“So she ran to the apple-tree and cried: 'Apple-tree, apple-tree, hide me, So the old witch can't find me; If she does she'll pick my bones, And bury me under the marble stones’”. “So the apple-tree hid her”). Давні германці вважали, що яблуня перебуває під захистом всіх богів, і тому висаджували навколо своїх поселень яблуневі сади. В українській народній казці на шляху дідової дочки першою зустрічається саме яблуня – як початок нового життя. Проте образу-символу яблука як плоду яблуні властива певна амбівалентність. З одного боку, як метонімічний еквівалент древа життя, яблуко є символом цілісності, вічної молодості, плодючості, безсмертя (пор. “молодильні яблука” в “Казці про молодильні яблука і живу воду” та ін. з “apple of youth” – аналогом молодильних яблук у скандинавській міфології). Стародавні ірландці вважали яблуко фруктом, що забезпечує безсмертя: якщо розрізати його, можна побачити пентаграму – п'ятикутну зірку, що символізує п'ять станів від народження до смерті, а потім – нове народження. З іншого боку, яблуко – символ спокуси й випробувань, які, як ми згадували вище, у той чи інший спосіб пов'язані з обрядом ініціації й переходом у “потойбічний світ”: “The apple looked so delicious that Snow White. The next moment, before she could even finish eating the apple, she fell down as though dead”.

Отже, символічна природа образу дерева (тут – яблуні) у чарівній казці пов'язана з функцією цього символу в динамізації архетипів, поєднанні архетипу-образу з архетипним мотивом (предметний образ яблуні / яблука корелює з архетипним мотивом вічної молодості, земних бажань, спокуси, переходу в потойбіччя).

Іншим рекурентним мотивом української і англійської чарівної казки є перетворення людини на тварину або птаха, що дозволяє припустити наявність у казках різних етносів інваріантного архетипного ядра (перевтілення предків у тотемів), метафорично маніфестованого мотивом перетворення: “Pray let me live! I am not a real fish. I am an enchanted prince”; “I had been a man, a stag, a boar, a bird, and now I was a fish”; “Well, then, mother dear, turn the twenty-four

dancers and pipers into twenty-four grey herons, and let my seven sons become seven white swans, and let me be a goshawk and their leader. "The day was done and the night came on and Earl Mar's daughter was thinking of going to sleep when, turning around, she found at her side a handsome young man"; "I was that cooing dove you coaxed from off the tree."

В українських казках хлопець перетворюється на тварину ("Жених жаба", "Про дивовижного чоловіка-гору", "Про вужа-царевича та вірну жону"), а дівчина – на тварину або пташку ("Царівна-жаба", "Біла льошка", "Дівчина-пташка", "Кривенька качечка" та ін.). Відьма або мачуха перетворює дівчину на золоту качечку (гусочку, лебідку), що, на думку Л. Дунаєвської, указує на факт уявлення про ініціацію у потойбічному світі (1997, с. 218).

Не менш поширеним в українському і англійському народному епосі є мотив одруження з тваринами ("Earl Mar's Daughter", ("Царівна-жаба" та ін.): "In the morning, the father and his two eldest daughters were astonished to find a handsome lad by Betsie's side. He asked for Betsie's hand, and they were married". Такий мотив свідчить, на думку В. Проппа (2000), про міфологічне походження чарівної казки про шлюб з чудесною "тотемною" істотою, що позбулася звіриної оболонки і набула людської зовнішності.

Деякі науковці зазначають, що мотив тотемного "братства" історично переосмислюється в мотив тотемного помічника (Дунаєвська, 1997, с. 190). Міфологічною символікою в українському і англійському казковому епосі відзначені образи тварин ("Then the fish came swimming to him and said, "Well, what is her will? What does your wife want?") і птахів-помічників ("Шкода стало гусочці Івасика, от вона й каже: Та вже сідай, може, якимось долетимо"), що допомагають людині на землі, у небі, у воді, оскільки належать до різних світів: у "Казці про королевича та залізного вовка" вовк стає царевичу помічником і порадиником; герой казки "Іван – коров'ячий син" набуває багатирської сили завдяки названій матері-корові, що вигодовує його своїм молоком.

Зокрема, пташка, що забезпечує зв'язок між небом і землею і у віруваннях багатьох етносів є символом душі, визначається дослідниками як один з головних загальнолюдських символів-архетипів (поряд з такими символами, як батько-небо, мати-земля, яйце, змія, риба, сонце-око, дерево (росток), вода (ритуальне омивання), шлях чи дорога або подорож, коло чи куля, тощо, які не є продуктом однієї культури, а діють у культурах, віддалених у часі та відмінних за своїм історичним розвитком (Шелестюк, 1997, с. 4): "One day, the rose-tree flowered, and a white bird appeared", "it was spring and there among the flowers was a white bird; and it sang, and sang, and sang like an angel out of heaven".

Оскільки птах є символом душі, він може виконувати в казковому нарративі й метонімічну функцію "вмістища" душі. "Sixteen miles away from this place," he said, "is a tree. Round the tree are tigers, and bears, and scorpions, and snakes; on the top of the tree is a very great fat snake; on his head is a little cage; in the cage is a bird; and my soul is in that bird".

З універсальною міфологемою пов'язаний у народних казках образ коня, який водночас виступає і помічником, і медіатором між світами – "цим" і потойбічним (Сивка-Бурка, Коник-Горбунець): "кінь може летіти між світами туди, де живуть предки", "віщує майбутнє, знає всі таїни світу" (Войтович, 2002, с. 524), оскільки кінь – хтонічна істота, наділена магічними властивостями (зокрема, він чарівним способом остуджує кипляче молоко, у якому цар велить герою купатися, передбачає майбутнє чи сам виконує завдання героя, їсть жар, а п'є полум'я): "Іван приглядається: коник не простий! Шерсть золота, замість чотирьох у нього п'ять ніг, крила зверх лопаток стирчать. Не журися! Готові обое? – Готові... – Тоді сідайте на мене! Сіли на коня. Татош каже: – Зажмуріться! Зажмурили очі й лише чують, як гучить повітря. Летять кудись зі страшною швидкістю"; "He mounted the horse, which said, "Keep a firm grip now, for I shall clear the river of fire at asinle bound, and pass the poison trees (...); and as I rush by the end of the castle of Tubber Tintye with the speed of the wind, you must spring from my back through an open window that is there; and if you don't get in at the window, you're done for".

Невід’ємними елементами українського і англійського казкових етнопросторів є архетипні символи вогню і води, що належать до основних першоелементів буття, які символічно переосмислюються в чарівних казках у парадигмах амбівалентних образів (вогень – сонце – свіча (доля, душа людини) – Змій, дракон, Баба-яга, інші образи, що маніфестують ідею зла – піч – вогняне озеро тощо; вода – море чи потік як нездоланна або важкоздоланна перепона – символ народження, родючості та смерті (“жива” і “мертва” вода) – символ чистоти / очищення – кордон між світами – сльози – символ початку і кінця всього на землі – животвірна ланка в кругообігу життя (“Джерельце поїло водою весь ліс, який дякував смачними ягодами, грибами, кислицями та прохолодою у велику спеку”).

Спільним для багатьох народів є уявлення про те, що потойбічний світ перебуває по той бік моря чи будь-якого іншого водного простору (зокрема й “вогненної річки” (Успенский, 1982, с. 143). Коловорот вважався локусом, що поєднує “той” і “цей” світ (пор. у цьому аспекті етимологічну спорідненість українських слів *вир* та *вирій* (Славянские древности, 1995, с. 394). І в англійській, і в українській казці подолання водного простору є випробуванням, наприкінці якого героя очікує винагорода “You will cross water to attain the Many-Coloured Land”. Для того, щоб дістати батькові-цареві молодильної води, брати повинні кілька місяців їхати морем (“Молодильна вода”).

З символічною функцією води (моря, океана тощо) як кордону між світами пов’язані казкові сюжети про перебування героя на дні моря: “he was so many miles, as he thought, below the waves of the Atlantic (...), and he actually found himself on dry land at the bottom of the sea (...). Overhead was the sea like a sky, and the fishes like birds swimming about in it. Метафоричним уособленням потайбіччя постають в англійській казці панцирі, які зберігаються на дні моря як вмістище душ загинув у морі моряків: “May I ask what these lobster-pots are for?” “The Soul Cages? Yes, I keep the souls in them”. “What souls, sir?” said Jack amazed. Coomara answered quite coolly, “These are the souls of drowned sailors.”

Міфологічний світогляд і українців, і англійців (англосаксів) наділяв воду магічними властивостями зцілення, що втілюється в образах живої (цілющої, молодильної) води: “They told him that their father was very ill, and that they were afraid nothing could save him”; “I know what would,” said the little old man; ” it is the Water of Life. If he could have a draught of it he would be well again; but it is very hard to get”; “In all my changes I had joy and fullness of life. But in the water joy lay deeper, life pulsed deeper” (The story of Tuang Mac Cairill, p. 25); “Одкопую вона і знайшла з нього тільки одну кісточку. Помазала цілющою водою – зцілився. Помазала живущою водою – ожив”. Водночас вода (завдяки амбівалентності цього символу) може не лише давати, але й позбавляти сили: “А коли принца ховали, вона просила, би й вона пішла подивитися на похорон. Пустили її, і вона виляла на того мерця всю живу воду. І він ожив. А старий відобрав від неї воду і виляв на себе. Але він не знав, що то мертва вода, думав, що то жива. І виляв її на себе, і помер”.

Казки дозволяють виокремити в українській і англійській лінгвокультурах міфологеми “русалка”, “водяник”, які, як і всі інші метонімії символу води, є амбівалентними за своєю здатністю як перешкоджати людям, так і допомагати їм “Jack and the Merrow parted the best friends”; “And when the souls get out of the bodies under the water, the poor things make into my (водяного) pots for shelter, and then I bring them here and keep them dry and warm here”.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, на основі дослідження ми дійшли таких головних висновків. Символічна мова казки відзначена певними універсальними рисами, на що вказує схожість образів-символів української і англійської чарівної казки. Константні образи казок символізують єдність людини з природою, віддзеркалюють первісні міфічні уявлення про автохтонне походження людини від природи, про її кровний зв’язок з тваринами і птахами, з першоелементами буття. Для спільних (гіпотетично, універсальних) казкових

символів характерна своєрідна системна організація, парадигма образів, об'єднаних одним символом, і, навпаки, здатність до передачі одним образом кількох символів (образ дерева як символ древа життя і автохтонного походження людини із землі), утворення метонімічних і метафоричних похідних від базисних символів, синтагматичних символічних зв'язкам між предметними архетипними символами і символами-мотивами (символ лісу як межі між “цим світом” і потойбіччям, залучає мотив випробування, або ініціації, як проживання в царстві смерті).

Виконане дослідження відкриває перспективи для доведення гіпотези, висунутої в цій статті, на матеріалі казок, що створені етносами, віддаленими як просторово (географічно), так і за структурно-типологічними характеристиками своїх мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Аверинцев, С. С. (2006). *София-Логос. Словарь*. Взято з https://vk.com/doc-123642573_45189223407
- Балушок, В. Г. (1988). *Обряди ініціації українців та давніх слов'ян*. Львів: Просвіта.
- Белый, А. (2010). *Символизм*. Книга статей. Москва: Культурная революция; Республика.
- Войтович, В. (2002). *Українська міфологія*. Київ: Либідь.
- Дунаєвська, Л. Ф. (1997). *Українська народна проза (легенда, казка) – еволюція епічних традицій*. Київ: Київський університет.
- Кассирер, Э. (1998). *Логика наук о культуре*. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарики.
- Керлот, Х. Э. (1994). *Словарь символов*. Москва: REFL-book.
- Кравченко, Н. К. (2017). *Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия*. Киев: Интерсервис.
- Кравченко, Н. К. (2012). *Практическая дискурсология: школы, методы, методика современного дискурс-анализа*. Луцьк: Волиньполіграф.
- Лосев, А. Ф. (1976). *Проблема символа и реалистическое искусство*. Москва: Искусство.
- Лотман, Ю. М. (1992). *Символ в системе культуры*. Избранные статьи: В 3-х томах (Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры). Таллинн: Александра.
- Лотман, Ю. М. (2004). *Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров*. Статьи. Исследования. Заметки. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ.
- Пропп, В. Я. (1946). *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград: Изд.-во Ленингр. ун-та.
- Пропп, В. Я. (1928). *Морфология сказки*. Ленинград: Academia.
- Слухай (Молотаева), Н. В. (2006). Символ в кругу смежных и близкородственных понятий. *Слово. Символ. Текст*. (с. 172-183). Киев.
- Успенский, Б. А. (1982). *Филологические разыскания в области славянских древностей*. Москва: Изд.-во Моск. ун-та.
- Франц, М.-Л. фон. (2007). *Архетипические паттерны в волшебных сказках*. Москва: Класс.
- Шелестюк, Е. В. (1997). О лингвистическом исследовании символа. *Вопросы языкознания*, 4, 125-143.
- Шпенглер, О. (1993). *Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории* (Т. 1). Москва: Мысль.
- Fromm, Erich (1957). *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*. New York: Grove.
- Fairy-Tale Symbolism: *An Overview*. *Oxford Research Encyclopedias*. Retrieved from <http://literature.oxfordre.com/view>
- Freud, Sigmund (1991). *The Interpretation of Dreams*. Harmondsworth: Penguin Books.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- Славянские древности: Этнолингвистический словарь* (1995): В 5-ти томах (Т. 1). Москва: Междунар. отношения.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Дерево до неба. *Українська казка*. Взято з <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky>
- Добра казка. Взято з <http://dobra-kazka.in.ua/kazky-narodiv-svitu/ukrajinski-kazki/bila-loshka/>
- Івасик-телесик. *Українські традиції*. Взято з <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/kazky/>
- Українська народна казка. Взято з <http://svitkazok.blogspot.com/2014/02/bila-lioshka.html>
- Українська народна казка. Взято з <http://proridne.org>
- Українська народна казка. Взято з <https://derevo-kazok.org>; <http://kazka.vn.ua>
- Українська казка. Взято з <http://kazka.vn.ua>
- BECUMA of the white skin. *Irish fairy tales*. Retrieved from [https://en.wikisource.org/wiki/Irish_Fairy_Tales_\(Stephens\)/Becuma_of_the_White_Skin](https://en.wikisource.org/wiki/Irish_Fairy_Tales_(Stephens)/Becuma_of_the_White_Skin)
- English Fairy Tales by Joseph Jacobs*. Retrieved from <https://www.pitt.edu>
- The Rose-Tree. *English Fairy Tales by Joseph Jacobs*. Retrieved from <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-5.html>
- Frazer, James George, Sir. *The Golden Bough*. New York: Macmillan. Retrieved from www.bartleby.com/196/
- Irish Fairy Tales*. Retrieved from <http://www.sacred-texts.com>.
- The Son of the King of Erin and the Giant of Loch Lein. *Irish Fairy Tales*. Retrieved from <http://bezogr.ru/irlandskie-volshebnie-skazki.html>
- The Soul Cages. *Folk Tales and Other Tales*. Retrieved from <http://oaks.nvg.org/tales-work>

REFERENCES

- Averyntsev, S. S. (2006). Sofyia-Lohos. Slovar'. Vziato z https://vk.com/doc-123642573_45189223407.
- Balushok, V. H. (1988). Obriady initsiatsii ukrainsiv ta davnikh slov'ian. L'viv: Prosvita.
- Belyj, A. (2010). Symvolizm. Knyha statej. Moskva: Kul'turnaia revoliutsyia; Respublyka.
- Vojtovych, V. (2002). Ukrains'ka mifolohiia. Kyiv: Lybid'.
- Dunaievs'ka, L. F. (1997). Ukrains'ka narodna proza (lehenda, kazka) – evoliutsiia epichnykh tradytsij. Kyiv: Kyivs'kyj universytet.
- Kassyrer, E. (1998). Lohyka nauk o kul'ture. Yzbrannoe. Opyt o cheloveke. Moskva: Hardaryky.
- Kerlot, Kh. E. (1994). Slovar' symvolov. Moskva: REFL-book.
- Kravchenko, N. K. (2017). Diskurs y diskurs-analyz: kratkaia entsyklopedyia. Kyev: Ynterservys.
- Kravchenko, N. K. (2012). Praktycheskaia diskursolohyia: shkoly, metody, metodyky sovremennoho diskurs-analyza. Luts'k: Volyn'polihraf.
- Losev, A. F. (1976). Problema symvola y realystycheskoe yskusstvo. Moskva: Yskusstvo.
- Lotman, Yu. M. (1992). Symvol v systeme kul'tury. Yzbrannye stat'y: V 3-kh tomakh (T. 1: Stat'y po semyotyke y typolohyy kul'tury). Tallynn: Aleksandra.
- Lotman, Yu. M. (2004). Semyosfera: Kul'tura y vzryv. Vnutry mysliaschykh myrov. Stat'y. Yssledovaniya. Zametky. Sankt-Peterburh: Yskusstvo-SPB.
- Propp, V. Ya. (1946). Ystorycheskye korny volshebnoj skazky. Leningrad: Yzd-vo Leningrad. un-ta.
- Propp, V. Ya. (1928). Morfolohyia skazky. Lenynhrad: Academia.
- Slukhaj (Molotaeva), N. V. (2006). Symvol v kruhu smezhnykh y blzkorodstvennykh ponyatyj. Slovo. Symvol. Tekst. (s. 172-183). Kyev.
- Uspenskyj, B. A. (1982). Fylolohycheskye razyskaniya v oblasti slavianskykh drevnostej. Moskva: Yzd-vo Mosk. un-ta.
- Frants, M.-L. fon. (2007). Arkhetypycheskye patterny v volshebnykh skazkakh. Moskva: Klass.
- Shelestiuk, E. V. (1997). O lynchvystycheskom yssledovanyy symvola. Voprosy iazykoznaneya, 4, 125-143.
- Shpenhler, O. (1993). Zakat Evropy. Ocherky morfolohyy myrovoj ystoryy (T. 1). Moskva: Mysl'.
- Averintsev, S.S. (2006). *Sofyia-Logos. Slovar'*. Vziato z <https://vk.com/>
- Fairy-Tale Symbolism: *An Overview. Oxford Research Encyclopedias*. Retrieved from <http://literature.oxfordre.com/view>

Freud, Sigmund (1991). *The Interpretation of Dreams*. Harmondsworth: Penguin Books.

LEKSYKOHRAFICHNI DZHERELA

Slavianskije drevnosti: Etnolingvističeskij slovar' (1995): V 5-ti tomakh. T. 1. Moskva: Mezhdunarodnyje otnoshenija.

DZHERELA ILYuSTRATYVNOHO MATERIALU

Derevo do neba. *Ukrains'ka kazka*. Vziato z <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/>

Dobra kazka. Vziato z <http://dobra-kazka.in.ua/kazky-narodiv-svitu/ukrajinski-kazki/bila-loshka/>

Ivasik-telesik. *Ukrajins'ki traditsiji*. Vziato z <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/kazky/>

Ukrajins'ka narodna kazka.. Vziato z <http://svitkazok.blogspot.com/2014/02/bila-lioshka.html>

Ukrajins'ka narodna kazka. Vziato z <http://proridne.org>.

Ukrajins'ka narodna kazka. Vziato z <https://derevo-kazok.org>

Ukrains'ka kazka. Vziato z <http://kazka.vn.ua>.

BECUMA of the white skin. *Irish fairy tales*. Retrieved from [https://en.wikisource.org/wiki/](https://en.wikisource.org/wiki/Irish_Fairy_Tales_(Stephens)/Becuma_of_the_White_Skin)

[Irish_Fairy_Tales_\(Stephens\)/Becuma_of_the_White_Skin](https://en.wikisource.org/wiki/Irish_Fairy_Tales_(Stephens)/Becuma_of_the_White_Skin)

English Fairy Tales by Joseph Jacobs. Retrieved from <https://www.pitt.edu>

The Rose-Tree. *English Fairy Tales by Joseph Jacobs*. Retrieved from <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-5.html>

Frazer, James George, Sir. *The Golden Bough*. New York: Macmillan. Retrieved from www.bartleby.com/196/

Irish Fairy Tales. Retrieved from <http://www.sacred-texts.com>.

The Son of the King of Erin and the Giant of Loch Lein. *Irish Fairy Tales*. Retrieved from <http://bezogr.ru/irlandskie-volshebnie-skazki.html>

The Soul Cages. *Folk Tales and Other Tales*. Retrieved from <http://oaks.nvg.org/tales-work>.

Дата надходження до редакції 03.09.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10. 2018 р.

УДК 811.161.1'373.7:821.161.1.09 Аку

ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (на примере идиостиля Бориса Акунина)

ДОБРОШТАН Т. В.

кандидат филологических наук, доцент
Киевский национальный лингвистический университет
darse_avval@ukr.net

Статья посвящена изучению соматических фразеологизмов в современном русском языке и их связи с эмоциями человека. Соматические фразеологизмы выявлены в авторском тексте Бориса Акунина, описаны и классифицированы.

Доказана и проиллюстрирована связь соматических фразеологизмов с эмоциями и оценками человека. Установлено, что из 125 соматических фразем лишь 11 обозначают положительные эмоции (удовольствие, радость, любовь, страсть). Проанализированы опорные слова-соматизмы в составе фразеологизмов. Проведен их количественный и семантический анализ. Рассмотрены фразеологизмы, которые используются для обозначения двух и более эмоций.

Ключевые слова: соматизм, соматические фразеологизмы, эмоция, оценка, невербальные средства общения, антропоцентрическая направленность.

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ (на прикладі ідіостилю Бориса Акуніна)

ДОБРОШТАН Тетяна Володимирівна
кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет
darse_avval@ukr.net

Розвиток сучасної лінгвістичної науки позначений дослідженням людського чинника в мові. Особлива увага приділяється емотивності, що пов'язана з мовним вираженням емоцій та почуттів людини. Вивчається роль емотивності в процесі творення фразеологічних одиниць, насамперед соматичних фразеологізмів, що пов'язані з невербальними засобами спілкування.

У роботі використано такі методи та прийоми лінгвістичних досліджень, як описовий, метод компонентного аналізу та прийом кількісного аналізу.

Статтю присвячено дослідженню соматичних фразеологізмів у сучасній російській мові та їх зв'язку з емоціями людини. Семантичним ядром соматичних фразеологізмів є слова-соматизми, які описують жест чи позу та водночас використовуються для характеристики душевних станів і почуттів людей. Виявлено, описано та класифіковано соматичні фразеологізми в авторському тексті Бориса Акуніна. Доведено та проілюстровано зв'язок соматичних фразеологічних одиниць з емоціями та оцінками людини.

Досліджено соматичні фразеологізми, що позначають позитивні та негативні емоційні стани людини. Проаналізовано опорні слова-соматизми в складі фразеологізмів та проведено їх кількісний і семантичний аналіз. Розглянуто соматичні фразеологізми, що використовуються для позначення двох та більше емоцій. У романі Бориса Акуніна "Пелагія и красный петух" виокремлено 17 груп емоційних фразеологізмів, загалом 125 об'єктиваций. Продемонстровано, що з 125 соматичних фразем лише 11 позначають позитивні емоції (задоволення, радість, любов, пристрасть).

Особливу увагу звернено на центральні соматичні компоненти. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що найчастотнішими компонентами в складі соматичних фразем є лексеми *око, рука, голова, брови, серце* та різні граматичні форми цих лексем. У статті описано та проаналізовано мовні одиниці, які виникли на основі одного жесту, але позначають різні емоції та настрої людини (наприклад, злість, страх і подив), демонструючи тим самим дифузність семантики соматичних фразеологізмів.

Ключові слова: соматизм, соматичні фразеологізми, емоція, оцінка, невербальні засоби спілкування, антропоцентрична спрямованість.

EMOTIONAL AND EVALUATIVE CHARACTERISTICS OF THE SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE (IN BORIS AKUNIN'S IDIOSTYLE)

DOBROSHATAN Tetyana Volodymyrivna
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Kiev National Linguistic University
darse_avval@ukr.net

Introduction. Modern linguistics is characterized by anthropocentric trend. The paper focuses on the emotivity, which is associated with human emotions and feelings, with special interest on the somatic phraseological units in modern Russian language in Boris Akunin's novel.

Purpose. The paper aims at defining the role of emotivity in the phraseological process. Somatic phrasemes and their connection with non-verbal elements of communication are investigated.

Methods. The methods used in the paper are: descriptive, componential and quantitative analysis.

Results. The paper illustrates that somatisms comprise the semantic centre of the somatic phraseological units being its nuclear. They help to express gests or pose and contemporaneously are used for characterization of human's feelings. Somatic phrasemes have been examined and classified. Connection of the somatic phraseological units with human emotions and evaluations has been investigated and illustrated in our paper. Phrasemes which denote positive and negative emotions have been described. The central somatic components of somatic phrasemes have been found. So, 17 groups of emotional phrasemes and 125 objectifications have been revealed in Boris Akunin's novel. Dominancy of negative emotional mood and its reflection in linguistic units has been established.

Conclusion. Akunin's characters feel anger, fear, sad, shame and disgust much more often than positive feelings. It was shown that from 125 phrasemes only 11 denote positive emotions (gratification, gladness, love and passion). Special attention was paid to the central somatic components. As a result the analysis showed that the most common component as a part of phraseological units are eye, hand, had, eyebrows, heart and their different grammatical forms. Somatic phrasemes which are based on gest only but denote different human's moods have been analyzed (for example anger, fear and amazement).

Key words: somatism, somatic phraseological units, emotion, evaluation, non-verbal elements of communication, anthropocentric trend.

Формулирование проблемы и обоснование ее актуальности. Одной из важнейших функций языка ученые называют кумулятивную (накопительную, культуруносную). Она состоит в том, что язык способен накапливать, сохранять и передавать информацию, полученную в процессе развития человечества. Все уровни языковой системы культуруносны, однако наиболее ярко культурный компонент проявляет себя в области лексики и фразеологии. Согласно мнению Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова, фразеологические единицы формируют в языке особый уровень: уровень фразеологических (или устойчивых) единиц. Именно этот уровень языковой системы, наряду с лексическим, наиболее тесно связан с культурой и менталитетом

нации, поскольку фразеология выражает спектр человеческих эмоций, переживаний и чувств (1990). Конец 20 – начало 21 столетий отличается развитием исследований человеческого фактора в языке. В этом направлении выполнены работы в области эмотивности, связанной с языковым выражением чувств и эмоций человека, а также с их рефлексией в языковом пространстве. Большое значение приобретает исследование роли эмотивности в процессе образования фразеологических единиц. В этой связи следует назвать, в частности, диссертационную работу Н.А. Хомяковой, которая посвящена исследованию эмотивных фразеологизмов в русском, французском и английском языках. Исследовательница построила свою работу на утверждении о том, что главным компонентом семантики фразеологизмов является эмотивный компонент, который и делает их ядром так называемой лингвистики эмоций (Хомякова, 2008). Попытки научно обосновать значимость эмоций в жизни человека начались в XIX веке Чарльзом Дарвиным. Он считал, что именно способность проявлять эмоции стала решающим фактором в процессе борьбы за существование у древних людей. Многочисленные лингвистические исследования связаны с поиском отражения человека в языковых единицах и доказывают антропоморфность фразеологии, т.е. ее направленность на человека, на характеристику его действий, эмоций и состояний. Обращение к фразеологии было и остается актуальным для лингвистических исследований, поскольку она демонстрирует глубокую связь реальности и языка. Особое внимание сегодня уделяется так называемым соматическим фразеологизмам.

В научной литературе номинативные единицы, которые обозначают невербальное поведение, называются по-разному: “паралингвизмы” (Ж. Омиралиева), “жестовые фразеологизмы” (Г. Крейдлин), “соматические речения” (Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров), “соматизмы” (Л.А. Сайфи). Термин “соматический” впервые ввел в лингвистический обиход Ф. Вакк. Он рассмотрел в своем исследовании фразеологизмы эстонского языка с названиями частей человеческого тела и назвал их соматическими. Ф. Вакк доказал, что соматизмы относятся к одному из древнейших и наиболее употребляемых пластов фразеологии (1964). Применительно к русскому языку термин “соматический” впервые употребил Э.М. Мордкович (1972). Со второй половины 20-го века термин “соматический” начинает использоваться довольно активно и называет все, что относится к сфере телесности. Мы также остановимся на широком и всеобъемлющем термине “соматические фразеологизмы” и будем применять его в своем исследовании. Соматизмы в широком понимании обозначают части тела человека (или животных) и активно используются в образовании фразеологических единиц и в формировании их значений. Соматические фразеологизмы, семантическим ядром которых выступают соматизмы, составляют более 30 % фразеологического состава любого языка (Омиралиева, 1999, с. 7). Соматические фразеологизмы регулярно воспроизводятся в речи, в языке художественной литературы и в публицистике, что свидетельствует об актуальности их исследования и об особом статусе в национальной картине мира. Все вышесказанное обуславливает актуальность выбранной нами темы и ее важность в современной лингвистической проблематике. **Актуальность** нашего исследования также состоит в комплексном подходе к изучению эмотивности и оценочности с учетом особенностей психологии, физиологии говорящего и, конечно, языкового пространства.

Анализ последних исследований и публикаций. Соматическая фразеология вызывала и вызывает особый интерес в среде лингвистов и занимает по праву особую нишу в кругу лингвистических проблем. Была подготовлена богатейшая база для ее изучения. В этой связи уместно назвать фамилии таких лингвистов, как Ф.О. Вакк, Э.М. Мордкович, Ю.А. Долгополов, Р.М. Вайнтруб, В.Ф. Скнар, Н.О. Назаров, Л.Р. Сакаева, Г.Е. Крейдлин, А.Д. Козеренко, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А.Д. Рахштейн, Д.О. Добровольский, Е.О. Селиванова, Л.Е. Петровская и многие другие.

Самыми многочисленными являются исследования, в которых соматическую фразеологию рассматривали в сопоставительном аспекте: Э.М. Мордкович (на материале русского и белорусского языков), Ю.А. Долгополов (на материале русского, английского, немецкого языков), В.Ф. Скар (на материале английского и украинского языков), Р.М. Вайнтриб (на материале славянских языков), А.Д. Рахштейн (на материале немецкого и русского языков), Л.Р. Сакаева (на материале русского, татарского и таджикского языков), Н.О. Назаров (на материале ишкашимского и русского языков) (Мордкович, 1972; Долгополов, 1973; Скар, 1978; Вайнтриб, 1998; Рахштейн, 1980; Сакаева, 2008; Назаров, 2008). Лингвисты также занимались изучением фразеологизмов с соматизмами на примере исследования конкретного языка, например: Ф.О. Вакк (на материале эстонского языка), Е. Селиванова (на материале украинского языка), Л.Е. Петровская (на материале болгарского языка) (Вакк, 1964; Селиванова, 2004; Петровская, 2006). Также затронута лингвистическая проблема перевода соматических фразеологизмов на другие языки и проблема безэквивалентности (Добровольский, 1994). Фундаментальное диссертационное исследование Г.Е. Крейдлина и его монография посвящены исследованию русской жестовой системы и особенностям невербального поведения человека в актах коммуникации. Монография Г.Е. Крейдлина является плодом его многолетнего труда по изучению невербальной семиотики в целом, а главное – невербалики на материале русского языка, т. е. русского языка тела (термин Г.Е. Крейдлина). Особое внимание в своем труде ученый уделил анализу русской жестовой системы, сопоставительному изучению русских жестов и жестовых фразеологизмов, кинетического поведения, теории и практике создания жестовой лексикографии. Он подчеркнул, что жесты, позы, мимика, взгляд играют решающую роль в коммуникации (Крейдлин, 2002, с. 11). Описывая многообразие невербальных средств коммуникации, автор также обратился к проблеме соотношения эмоций с выражением лица и мимическими жестами и доказал, что эти показатели не являются универсальными, т.е. зависят от национальной принадлежности. Г.Е. Крейдлин отметил, что проявление эмоций можно наблюдать в мускульной активности отдельных частей лица человека, рук, ног, в позах, которые человек наблюдает, в модуляциях голоса, изменении тона и т. д. (2000, с. 32-33). А.Д. Козеренко, в свою очередь, четко разделил в своих работах идиомы-номинации жеста (фразеологизмы, которые выполняют функцию номинации) и жестовые фраземы (идиомы, производные от жеста, которые построены на базе жеста или связаны с ним). Эти языковые единицы лингвист рассмотрел на примере идиом-номинаций жестов, принадлежащих семантическому полю «печаль, сожаление, уныние» (2000, с. 376-377). Изучая соматические фразеологические единицы славянских языков, исследователь Р.М. Вайнтриб предложил разделить их на две группы: натуральные, которые появились в силу законов человеческого мышления и являются по этой причине общими для всех языков, и конвенциональные, которые связаны с формированием и осмыслением культуры отдельного народа (1998). Л.Р. Сакаева выделила несколько разрядов соматических единиц: 1) сомонимическая лексика (обозначения частей и областей человеческого тела), 2) остеонимическая лексика (номинация костей тела и их соединений), 3) спланхнонимическая лексика (названия внутренних органов), 4) ангионимическая лексика (названия кровеносной системы), 5) сенсонимическая лексика (обозначения органов чувств), 6) обозначения болезней (2008, с. 56). Основоположники отечественного лингвострановедения Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров обратили внимание на то, что соматические фразеологизмы двуплановы: с прагматичной точки зрения эти единицы описывают жест или позу, а в проективном плане отражают то, что прямо не наблюдается, то есть душевное состояние человека. Они отражают в своей семантике все, что относится к сфере телесности и используются для характеристики чувств и душевных состояний человека (1990). Например, фразеологизм *потирать руки* называет определенное движение тела и одновременно передает значение удовлетворения, радости, которое является фразеологическим. Таким образом, этот

языковой оборот несет информацию, что было выполнено определенное физическое действие в виде соответствующего жеста, и одновременно о том, что это действие является проявлением определенного психо-эмоционального состояния, а именно удовлетворения (Петровська, 2006, с. 7).

Как видим, исследования соматических фразеологизмов были направлены на сопоставление этих единиц в различных языках (родственных и неродственных) для выявления общих и национально-специфических черт; изучался компонентный состав соматических фразеологизмов с акцентом на статистической составляющей (процентное соотношение внешних и внутренних частей тела / органов, участвующих в создании фразеологической единицы); проводилась классификация соматических фразеологизмов с учетом различных признаков; обращалось внимание на лингвострановедческое исследование соматических фразеологизмов с учетом их культурных и национальных черт, а также место таких фразеологизмов в методике преподавания русского как иностранного. Кроме того, современные лингвистические студии были направлены на исследование эмотивности фразеологических единиц русского и других языков. Достижения лингвистов в этих областях трудно переоценить. Однако соматические фразеологизмы, выражающие эмоции человека, не являлись объектом отдельного исследования. Их рассматривали, например, как классификационную (достаточно обширную по количеству употреблений) группу в ряду других соматических фразеологических единиц. Поэтому актуальность выбранной нами темы и научная новизна нашего исследования не вызывает сомнений.

Целью данной статьи является исследование эмоционально-оценочных характеристик соматических фразеологизмов в современном русском языке (на примере идиостиля Бориса Акунина).

Данная цель предполагает постановку и решение **таких задач**: 1) выявить корпус соматических фразеологизмов в тексте романа Бориса Акунина “Пелагия и красный петух”, 2) классифицировать фразеологические единицы, обозначающие эмоции, выделить их семантические разряды, 3) определить опорные слова-соматизмы во фразеологизмах и провести их семантический и количественный анализ, 4) рассмотреть соматические фразеологизмы, которые используются автором для выражения не одной, а двух и более эмоций человека одновременно, 5) провести количественный анализ соматических фразеологизмов, используемых для обозначения позитивных и негативных эмоций человека.

Изложение основного материала. На наш взгляд, в романе Бориса Акунина “Пелагия и красный петух” большое количество соматических фразеологизмов. Этот факт и обусловил выбор данного текста в качестве материала для исследования. Всего в тексте романа выделено 125 объективаций эмоциональных состояний человека. Хочется отметить, что Борис Акунин очень красочно и ярко описывает все эмоции, чувства и действия своих героев, создавая тем самым неповторимый художественный стиль, который выгодно выделяет его среди собратьев по перу. Его тексты отличаются богатством физиогномики и невербалики. Роман “Пелагия и красный петух” буквально изобилует соматическими фразеологизмами. Рассмотрению этих языковых единиц и посвящена данная статья. Анализируемые языковые единицы выражают широкий спектр эмоций и душевных состояний героев: от самых печальных и негативных до самых радостных и позитивно окрашенных. В статье мы будем использовать классификацию эмоций, которую предложил Ю.Ф. Прайд, автор “Русско-украинского и украинско-русского фразеологического тематического словаря: Эмоции человека”. В словаре фразеологизмы объединены в 13 тематических разрядов, в названиях которых эмоциональное состояние человека характеризуется двумя словами. Последнее слово означает сильное и относительно кратковременное эмоциональное состояние человека, именуемое в психологии аффектом. Исследователь предложил разделить эмоции на такие группы: 1. Отвращение. Омерзение. 2. Удовольствие. Радость. 3. Гнев. Ярость. 4. Восторг. Восхищение. 5. Любовь. Страсть.

6. Страдание. Мука. 7. Беспокойство. Тревога. 8. Удивление. Изумление. 9. Презрение. Пренебрежение. 10. Смушение. Стыд. 11. Страх. Ужас. 12. Грусть. Печаль. 13. Отчаяние. Безысходность (Прайдид, 1994, с. 11).

В результате проведенного анализа текста романа Бориса Акунина мы выявили фразеологические единицы, которые выражают такие эмоциональные состояния, как гнев, страх, горе, удивление, отвращение, стыд, радость, любовь, страсть, волнение (всего 10 разрядов). Эти разряды совпадают с предложенной Ю.Ф. Прайдидом классификацией.

Эмоциональное состояние гнева и ярости представлены в тексте романа Бориса Акунина такими фразеологизмами: *потрясать кулаками, всплеснуть руками, сдвинуть брови, трясти бородой, топнуть ногой, блеснуть глазами, померкнуть лицом, изо рта летят брызги, точить зуб, сверкать глазами, обжечь глазами, заскрипеть зубами, налиться кровью* и др. Например: “Долинин от этого тона дернулся, глаза **блеснули злобой**, чуть ли не ненавистью. Буркнул: – Ну, прощайте, прощайте. Отвернулся” (Акунин Б., т. 1, с. 128). “Гнев Матвея Бенционовича был великолепен. Изо рта **летели брызги**, а руки размахались столь яростно, что носильник попятился, налетел на стул и грохнулся на пол” (Акунин Б., т. 2, с. 4).

Эмоция страха, ужаса выражена фразеологизмами *бежать со всех ног, клацать зубами, побелеть / окоченеть от страха, хвататься за сердце, замереть на месте, сердце ёкнуло, мороз по коже, по спине бегают мурашки* и др. Например: “Вдруг Малке **замерла на месте**. Возле колеса повозки сидел прикованный за шею человек. Он не спал. Смотрел на евреев выпученными от ужаса глазами” (Акунин Б., т. 2, с. 44). “– Меггидо? – переспросила шикса, и ее **глаза испуганно расширились**” (Акунин Б., т. 1, с. 304).

Горе, печаль и тоска иллюстрируются в тексте романа “Пелагия и красный петух” такими утойчивыми языковыми единицами, как *залиться слезами, повесить голову, махнуть рукой, ломать руки, темнеть лицом, вешать нос, закоченеть от горя, сердце сжалось* и т.д. Приведем примеры из текста: “– Ах, беда какая! – вскричала монашка, *всплескивая руками*. – Этого-то я и боялась! Убил, бедняжку, и спрятал в какой-нибудь щели, да камнями засыпал! Это она из-за меня жизни лишилась. И **залилась слезами**, то есть на сей раз поступила именно так, как полагается вышеупомянутым особам слабого пола” (Акунин Б., т. 1, с. 148). “Когда ступили на палубу, у Бердичевского вдруг **сжалось сердце**. Ему послышался чей-то голос, печально сказавший: “Прощайся! Ты никогда ее больше не увидишь” (Акунин Б., т. 1, с. 206).

Эмоция удивления, которая может проецировать как негативные, так и позитивные эмоциональные послылы, воплощается во фразеологизмах *захлопать ресницами, разинуть рот, покачать головой, вскинуть кверху брови, почесать переносицу, поднять брови, глаза на лбу, моргнуть глазами, брови взметнулись, брови поползли* (чуть не на середину лба). Например: “Полина Андреевна непочтительно **разинула рот** – до того удивилась вопросу. Отец Агапит сдвинул брови” (Акунин Б., т. 1, с. 233). “Долинин мгновение молчал, с интересом глядя на очкастую черницу. Потом хмыкнул, **почесал переносицу** над дужкою пенсне. – В самом деле. Мерси за наблюдательность” (Акунин Б., т. 1, с. 58).

Эмоция отвращения выражается при помощи следующих фразеологических единиц: *сморщить носик, плевать через левое плечо, воротить нос, исказить брезгливо лицо, покачать головой*. Вот примеры из текста: “– Неправду говорите! – **восторжествовал Митрофан**, и его борода тоже запрыгала. – Вон овцы эти заблудшие, “найденными” называемые, потянулись к вашей вере, от Христа обрелись. И что же? Пустили вы их к себе, почтенный ребе? Нет, **нос воротите!**” (Акунин Б., т. 1, с. 45-46). “И сделал паузу, с замиранием сердца подождал эффекта. Эффект не заставил себя ждать. Лицо “есаула” **брезгливо исказилось**. – С Рацевичем? И что он вам наврал, поджидок?” (Акунин Б., т. 1, с. 273).

Эмоциональное состояние стыда и смущения оформляется в тексте романа фразеологизмами *опустить глаза / голову / взгляд, развести руками, повесить голову, залиться краской*. Например:

“Неужто понял истинную причину, ужаснулась Пелагия. Наверняка догадался – ведь человек он умный, тонкий. **Отвела глаза**, а может быть, даже и покраснела. Во всяком случае, щекам стало горячо” (Акунин Б., т. 1, с. 128). “– Понимаю, – ответила сестра задрожавшим голосом. – Вы хотите сказать, что у меня нет таланта к монашескому служению и что мое место не в келье, а в миру. Она **опустила голову**, чтобы владыка не увидел навернувшиеся слезы” (Акунин Б., т. 1, с. 88).

Удовольствие, радость и восторг описаны при помощи таких жестовых фразеологизмов: *сердце сжалось / запрыгало, блеснуть глазами, стиснулось в груди*. Пример: “– Ерушалаим – укрепил! – Шмулик восторженно **блеснул глазами**. – А? Вот как ценят нашего ребе!” (Акунин Б., т. 1, с. 48). “Вдруг сестра ахнула, пала на четвереньки, прижавшись носом чуть не к самой земле, и ахнула снова, еще громче... **Сердце** монахини **запрыгало** в груди. Был! Здесь! Недавно!” (Акунин Б., т. 1, с. 169).

Эмоциональное состояние любви, страсти реализуется в тексте романа фразеологизмами: *глаза заблестели / загорелись, раскрыть объятия, прижать к груди, схватиться за сердце, сверкнуть глазами*. Например: “Так, повесила голову Пелагия, истинно так. Вспомнила, как **стиснулось сердце**, когда он сказал ей невозможные слова – про то, что другой такой на свете нет, и не будь она монашка...” (Акунин Б., т. 1, с. 126). “Хотя чаще всего именно тут драмы и приключаются: давно знакомая прежде женщина из-за какой-то суицидальной мелочи вдруг будто окутается трепетной дымкой, залучится сиянием. **Схватившись за сердце**, ахнешь: слепец, где же раньше были твои глаза? И станет поздно что-либо менять, и прятаться поздно – так сказать, судьбы свершился приговор. Вот это самое с Бердичевским и произошло – дымка, сияние и **за сердце схватился**” (Акунин Б., т. 1, с. 196).

Беспокойство, волнение и нетерпение выражают фразеологизмы *хвататься за нос, пощёлкать пальцами, (нервно) потерть переносицу*. Например: “Матвей Бенционович был бледен и решителен. Внешне сохранял спокойствие, только чаще обычного **хватался за нос**” (Акунин Б., т. 1, с. 202). “Хозяин **закатил глаза** к небу – его терпение было на сходе” (Акунин Б., т. 2, с. 56).

Кроме названных эмоций, единичными примерами представлены эмоции безразличия, растерянности, недоумения, сосредоточенности, уважения, укора и досады (всего 7 разрядов). Их нет в классификации Ю. Прадида. Но анализируемый текст дает возможность вычленивать и проиллюстрировать найденный материал. Приведем некоторые примеры из текста: 1) Растерянность: “Прежний Матвей Бенционович только улыбнулся бы и сказал: “Ничего, это я сам вас запутал”, а этот, неузнаваемый, швырнул карты на стол и обозвал Антона Антоновича “растяпой”. Губернатор **захлопал** своими белобрысыми остзейскими **ресницами** и жалобно оглянулся на супругу” (Акунин Б., т. 1, с. 241). 2) Безразличие: “– Неизвестно от кого? – дрогнувшим голосом спросил Матвей Бенционович. – Неизвестно. То есть я, конечно, попробовал выяснить... А! – философски **пожал плечами** Эфраим Лейбович. – Какое мне дело?” (Акунин Б., т. 2, с. 24). 3) Сосредоточенность: “В безграничную потенцию человеческого разума Яков Михайлович верил свято. Во всяком случае, своего собственного. **Похрустел пальцами**, почмокал своими толстоватыми губами, даже побряхтел, но нашел-таки решение” (Акунин Б., т. 1, с. 190).

Фразеологические единицы, содержащие в своем составе соматические компоненты, имеют набор стержневых соматических лексем. Важно учитывать их семантику и частотность. Исследование этого вопроса помогает выявить, какие части тела участвуют в создании определенных концептов эмоциональной и интеллектуальной сфер человека. Материал исследования показывает, что стержневыми компонентами соматических фразеологизмов, выражающих эмоции человека, являются: *глаз, рука, голова, язык, плечо, палец, нос / переносица, лицо, ресницы, сердце, кулак, борода / подбородок, брови, нога, зуб, губы, рот, кожа, тело, спина, грудь*, а также формы множественного числа перечисленных лексем и их различные

падежные словоформы. Например, *руку, рукой, руки, руками; глаза, глазами, в глазах, глазам; за голову, голову, головой* и др. На первом месте по частотности употребления находятся фразеологизмы с центральным компонентом глаза (26 фразеоформ), на втором – *рука / руки* (12), на третьем – *брови* (8), четвертое место делят между собой такие части тела, как *голова* (6), *сердце* (6), *лицо* (6). Единичными примерами представлены стержневые слова-соматизмы *рот, нос / переносица, ресницы, плечи, губы, борода / подбородок, нога, кожа, тело, спина, грудь*. Компоненты *глаз (-а), голова и рука (-и)* характеризуются наибольшей степенью активности во фразеобразовательном процессе различных языков мира и являются общими для всех языков. В исследованных языках рука связана с трудовой деятельностью человека, с его занятиями, голова – с мыслительной деятельностью, с умом, глаза – с эмоциональной сферой и чувствами. Этот факт подтверждается, в частности, данными русского, украинского, белорусского, болгарского, английского, немецкого, французского, испанского, венгерского, молдавского, вьетнамского, иранских, тюркских и многих других языков мира (например, Долгополов, 1973; Рахштейн, 1980; Назаров, 2008; Скар, 1978; Омиралиева, 1999; Петровська, 2006; Сакаева, 2008; Абрамова, 2005; Куницкая, 1995; Фам Тхи Тхань, 2005; Чэ Тимеа, 1999). Общность набора стержневых компонентов-соматизмов в языках мира обусловлена, по мнению исследователей, прежде всего осмыслением древним человеком самого себя и своего тела, а также вычленением наиболее жизненно важных частей тела. Языковой материал, представленный и проанализированный в нашей статье, подтверждает выводы наших предшественников и коллег по этому вопросу. Соматические компоненты фразеологических единиц *глаза, голова, рука* характеризуются наиболее высоким фразеобразовательным потенциалом и в нашем материале, наряду с соматизмами *брови, сердце, лицо*. Однако, анализ текста романа “Пелагия и красный петух” дает основание утверждать, что названные стержневые слова-соматизмы в составе фразеологизмов, выражающих эмоции человека, объективируют в своей семантике исключительно эмоциональную составляющую и нацелены на выражение чувств и оценок человека. В этой связи следует сказать и о глагольном компоненте соматических фразеологизмов со стержневыми словами *глаза, голова, рука*. По результатам нашего исследования, среди наиболее употребляемых глаголов в составе соматических фразеологических единиц являются следующие: *качать-покачать, блестеть-блеснуть, сверкать-сверкнуть, размахивать, всплеснуть, развести*. Эти глаголы описывают амплитудные движения (руками, головой), а также символически связаны своей семантикой с амбивалентной энергией огня. Как видим, эмоции приводят в движение все тело человека, начиная с игры лицевых мышц и жестов (динамические соматизмы) и заканчивая позами, выражениями лиц (статические соматизмы), а также симптомами душевных движений и состояний. Так, *глаза блестят, поблёскивают, разбегаются, расширяются, обжигают, сверкают, хлопают, загораются, глаза выпучивают, отводят, опускают, закатывают, витаращивают; руки ломают, прижимают к груди, руками потрясают / трясут, размахивают, разводят, обхватывают; брови сдвигают, поднимают, скидывают кверху; за голову хватаются, голову вешают, вжимают в плечи, опускают, головой качают; сердце падает, йокает, сжимается, прыгает, за сердце хватаются; лицо вытягивается от ужаса, темнеет, искажается, заливается краской, колыхается нетерпением*.

Исследователи отмечают, что негативные эмоции мощнее позитивных, они всегда действуют на человека сильнее. Следовательно, способы их выражения в языке богаче, а след, который они оставляют в сознании человека, глубокий и запоминающийся. Этот факт подтверждается как медицинскими и психологическими данными, так и языковыми. Ведь язык связан с жизнью, с реальностью и обществом. Общественная жизнь и человеческие чувства наиболее полно отражаются в таких языковых единицах, как слова и фразеологизмы. Соматических фразеологизмов, выражающих негативные эмоции человека, гораздо больше в анализируемом тексте романа Бориса Акунина, чем тех, которые объективируют позитивные эмоциональные состояния. Так, например, эмоции гнева, печали, страха выступают на первый план. Их герои

романа переживают гораздо чаще и активнее. Эмоции же радости, любви, страсти, удовольствия представлены в тексте достаточно скудно. Результаты нашего исследования показали, что в тексте романа “Пелагия и красный петух” выделено более 125 жестовых фразеологизмов, отражающих эмоции. И всего 11 из них, как ни странно, выражают положительные эмоции. Возможно, такой контраст обусловлен детективным жанром романа, предполагающим острый сюжет и длительное эмоциональное напряжения героев и читателя. Наши наблюдения показали, что на первом месте стоят эмоции гнева и страха. Далее по количеству контекстов можно назвать эмоции горя и печали, удивления, стыда, отвращения, удовлетворения. И, наконец, как уже было отмечено выше, единичными примерами представлены эмоции любви, страсти, волнения, беспокойства, растерянности, безразличия и др. Эмоция гнева представлена фразеологическими единицами, в центре которых доминируют компоненты *глаза* и *брови*, реже – *руки* и *кулаки*: *блеснуть / поблёскивать / обжечь / сверкать глазами, сдвинуть / нахмурить брови, всплеснуть / размахивать руками, потрясать десницей, трясти / потрясать кулаками*. Эмоцию страха оформляют фразеологизмы, стержневыми компонентами которых являются лексемы *сердце*, *голова*, *руки*: *сердце упало / ёкнуло, схватиться за сердце / за голову, вжать голову в плечи, всплеснуть руками*. Еще одну из наиболее частотных эмоций – эмоцию горя и печали – представляют фразеологизмы с компонентами *слезы*, *нос*, *голова* и *руки*: *залиться слезами, вешать нос, повесить голову, махнуть рукой, ломать руки*.

Эмоциональные фразеологизмы, выражая душевные состояния, затрагивают глубинные пласты сознания человека и целой нации. Данный факт находит свое подтверждение, в частности, в связи эмоциональных фразеологизмов с архетипическими символами первоэлементов бытия. Именно фразеологизмы, выражающие гнев, страсть, любовь, отчаяние, муку, страдание, своей структурой демонстрируют архетипическую связь человека и природы, человека и стихий. Например, устойчивые языковые единицы, которые объективируют эмоции печали, отчаяния, связаны со стихией воды, а фразеологизмы, выражающие гнев, ярость, – со стихией огня. Эту теорию мы развили в одной из своих статей (Ковтун, 2008). Анализируемый текст романа Бориса Акунина подтверждает полученные ранее результаты. Так, эмоция гнева, ярости объективируется такими фразеологизмами, как *блеснуть / поблёскивать / обжечь / сверкать глазами, померкнуть лицом, наливать кровью*, которые, в свою очередь, демонстрируют символическую связь с архетипом “огонь”. Эмоции страха, а также горя и печали представляют фразеологизмы *мороз по коже, ооченеть от страха, замереть на месте, мурашки побежали по телу, закооченеть от горя*. Нами была выявлена связь таких фразеологизмов со стихиями огня и воды. Такие позитивные эмоциональные состояния человека, как удовольствие, любовь, страсть, также показывают глубинную связь с первоэлементом “огонь”: *глаза заблестели / загорелись, блеснуть / сверкнуть глазами*.

Рассматривая тему соматических фразеологических единиц, лингвисты выделяют случаи, когда один жест лежит в основе возникновения нескольких фразеологизмов и, наоборот, одна языковая единица может выражать несколько соматизмов. В таких случаях говорят о диффузности соматических фразем (например, Козеренко, 2000, с. 332; Верещагин, Костомаров, 2005, с. 404-405). Эту ситуацию наблюдаем и при анализе текста романа Бориса Акунина. Автор использует в своем тексте одну и ту же соматическую фразему для выражения разных (часто полярных) эмоциональных состояний человека. Было выделено 12 таких языковых единиц: *покачать головой* (удивление, отвращение или укор), *темнеть / померкнуть лицом* (гнев или печаль), *сердце ёкнуло* (страх или любовь, страсть), *повесить голову* (печаль или стыд), *залиться краской* (страх или стыд), *блеснуть / сверкнуть глазами* (гнев, волнение, удовольствие, радость или любовь, страсть), *закатить глаза* (нетерпение или уважение), *всплеснуть руками* (гнев, страх или удивление), *развести руками* (стыд, растерянность или укор), *схватиться за сердце* (страх или любовь, страсть), *щелкать пальцами* (волнение или нетерпение), *захлопать ресницами* (удивление или недоумение, растерянность).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Учитывая все вышесказанное, можно сделать следующие выводы. Во-первых, эмоциональный мир героев Бориса Акунина богат и разнообразен. Сам автор уделяет большое внимание внутренним переживаниям и чувствам людей, детально и красочно описывая их. Это не только делает тексты автора интересными, насыщенными и близкими к реальности, но и формирует его неповторимый художественный стиль. Всего на основе текстового анализа было выделено 17 разрядов фразеологических единиц, обозначающих эмоции человека. Интерес к эмоциональной сфере подчеркивается наличием эмоциональных фразеологизмов, в центре структуры которых находятся компоненты глаза. Во-вторых, доказанный медиками и психологами факт о преобладании негативных эмоций над позитивными по частотности и силе, находит свое подтверждение и в анализируемом тексте романа Бориса Акунина. Его герои чаще испытывают гнев, страх, стыд, отвращение, печаль. Палитра фразеологических единиц, которые выражают эти эмоции, достаточно широка. В-третьих, по частотности употребления в качестве стержневых компонентов выступают лексемы глаза, руки, брови, голова, сердце. В-четвертых, все проанализированные языковые единицы являются соматическими фразеологизмами, которые описывают сферу телесности с одной стороны и душевности – с другой. Они прямо описывают жест, позу, выражение лица, мимику, а в переносном плане выражают душевное состояние человека. В составе соматических фразеологизмов, выделенных в тексте, преобладают слова, называющие части тела человека (*голова, рука, нога, лицо, кулак, плечи, лоб, подбородок, борода, нос, переносица, рот, губы, ресницы, брови, палец*), органы чувств (*глаза*), внутренние органы человека (*сердце*), кровеносную систему (*кровь*). В-пятых, выделены и названы соматические фраземы, возникшие на основе одного и того же жеста, но характеризующие различные эмоциональные состояния человека. Например, эмоциональное состояние гнева и печали описано при помощи фразеологизма *темнеть / померкнуть лицом*, а полярные эмоциональные состояния гнева, удовольствия и страсти представлены фразеологизмом *блеснуть глазами*.

Перспективы нашего исследования интересны. Соматические фразеологизмы являются собой важный пласт языковых единиц. Они отражают культуру, национальные особенности языка и поведения, а также внутренний мир человека. Однако важными формами воплощения внутренних состояний и настроений являются и так называемые поведенческие стратегии и тактики, которые могут стать предметом дальнейших исследований. Рамки данной статьи не позволили нам рассмотреть детально все компоненты соматического языка и их вербальную объективацию. Позам и симптомам можно посвятить отдельное самостоятельное исследование, поскольку тексты Бориса Акунина предоставляют хороший, массивный материал, содержащий множество интересных примеров. Например, человек краснеет, когда стыдится или злится, бледнеет, застывает на месте, когда испытывает страх, ужас или сильное удивление и т. д. Интересным и злободневным будет обращение к элементам соматического (невербального) языка и их роли в формировании и прорисовке характеров и образов героев художественных произведений, а также в плетении кружева человеческих взаимоотношений в общей картине текста или живой разговорной речи. Немаловажным является исследование соматизмов в речевых ситуациях общения и их функциональное место в средствах массовой информации (газеты, журналы, радио, телевидение и интернет).

ЛИТЕРАТУРА

- Абрамова, А. Г. (2005). *Фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в разноструктурных языках (на материале русского и чувашского языков)*. (Дис. канд. филол. наук). Чебоксары. Взято из <http://www.cheloveknauka.com/v/164055/d>
- Вак, Ф. (1964). *О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Таллин.

- Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. (1990). *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного*. Москва: Русский язык.
- Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. (2005). *Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы*. Москва: Индрик.
- Добровольский, Д. О. (1994). *Семантика идиом как переводческая проблема. Перевод и лингвистика текста*. Москва: Изд. ВПЦ & Hogeshool Maastricht.
- Долгополов, Ю. А. (1973). *Сопоставительный анализ соматической фразеологии: на материале немецкого и английского языков*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Казань.
- Ковтун, Т. В. (2009). Фразеологічні одиниці зі значенням емоційного стану людини у сучасній російській мові. *Система і структура східнослов'янських мов. До 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. (135-139).
- Козеренко, А. Д. (2000). Жестовые идиомы и жесты: типы соответствий. *Фразеология в контексте культуры*. (374-382).
- Крейдлин, Г. Е. (2002). *Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык*. (Монография). Москва: Новое литературное обозрение.
- Крейдлин, Г. Е. (2000). *Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной*. (Автореф. дис. докт. филол. наук). Москва. Взято из <http://www.cheloveknauka.com/v/232183/a>
- Кунницкая, Н. В. (1985). *Соматические фразеологизмы в современном молдавском языке*. (Дис. канд. филол. наук). Кишинев. Взято из <http://www.dissercat.com/content/somaticheskie-frazeologizmy-v-sovremennom-moldavskom-yazyke>
- Мордкович, Э. М. (1972). *К вопросу о семантических полях соматических фразеологизмов*. Новгород: НГУ.
- Назаров, Н. О. (2008). *Соматические фразеологизмы ишканимского языка*. (Дис. канд. филол. наук). Душанбе. Взято из <http://www.cheloveknauka.com/somaticheskie-frazeologizmy-ishkashimskogo-yazyka>
- Омиралиева, Ж. К. (1999). *Национально-культурная семантика конвенциональных фразеологизмов с соматизмами*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Алматы.
- Петровська, Л. Є. (2006). *Відображення невербальних засобів спілкування у болгарській фразеології*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Рахштейн, А. Д. (1980). *Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии*. Москва: Высшая школа.
- Сакаева, Л. Р. (2008). *Изоморфизм и алломорфизм фразеологических единиц антропоцентрической направленности (на материале русского, татарского и таджикского языков)*. Наб. Челны: Лаб. операт. полиграфии.
- Селіванова, О. (2004). *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспект)*. Монографія. – К. – Черкаси: Брама.
- Скнар, В. Ф. (1978). *Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Киев.
- Хомякова, Н. А. (2008). *Эмотивные фразеологизмы в русском, французском и английском языках: сопоставительный анализ*. (Дис. канд. филол. наук). Душанбе. Взято из <http://www.dissercat.com/content/emotivnye-frazeologizmy-v-russkom-frantsuzskom-i-angliiskom-azykakh-sopostavitelnyi-analiz>
- Фам Тхи Тхань (2005). *Сопоставительный анализ соматических фразеологизмов английского и вьетнамского языков*. (Дис. канд. филол. наук). Казань. Взято из <http://www.dissercat.com/content/emotivnye-frazeologizmy-v-russkom-frantsuzskom-i-angliiskom-azykakh-sopostavitelnyi-analiz>
- Чэ Тимеа (1999). *Соматические фразеологизмы в русском и венгерском языках*. (Дис. канд. филол. наук). Москва. Взято из <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-somaticheskikh-frazeologizmov-angliiskogo-i-vietnamskogo-yazykov>

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Прайд, Ю. Ф. (1994). *Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека*. Симферополь: Редотдел крымского комитета по печати.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

Акунин, Б. (2003). *Пелагия и красный петух. Роман. В 2-х т. Т.1*. Харьков: Фолио; Москва: ООО "Издательство АСТ".

Акунин, Б. (2003). *Пелагия и красный петух. Роман. В 2-х т. Т.2*. – Харьков: Фолио; Москва: ООО "Издательство АСТ".

REFERENCES

- Abramova, A. N. (2005). Frazеolohycheskye edynytsy s komponentamy-somatyzmamy v raznostrukturnykh iazykakh (na materyale russkoho y chuvashskoho iazykov). (Dys. kand. fylol. nauk). Cheboksary. Vziato yz <http://www.cheloveknauka.com/v/164055/d>
- Vak, F. (1964). O somatycheskoj frazeolohyy v sovremennom estonskom lyteraturnom iazyke. (Avtoref. dys. kand. fylol. nauk). Tallyn.
- Vereschahyn, E. M., Kostomarov, V. H. (1990). Yazyk y kul'tura. Lynhvostranovedenye v prepodavanyy russkoho iazyka kak ynostrannoho. Moskva: Russkyy iazyk.
- Vereschahyn, E. M., Kostomarov, V. H. (2005). Yazyk y kul'tura. Try lynhvostranovedcheskye kontseptsyy: leksycheskoho fona, reche-povedencheskykh taktik y sapyentemy. Moskva: Yndryk.
- Dobrovols'kiy, D. O. (1994). Semantyka ydyom kak perevodcheskaia problema/ Perevod y lynhvystyka teksta. Moskva: Yzd. VPTs & Hogeshool Maastricht.
- Dolhopolov, Yu. A. (1973). Sopostavytel'nyj analiz somatycheskoj frazeolohyy: na materyale nemetskoho y anhlyjskoho iazykov. (Avtoref. dys. kand. fylol. nauk). Kazan'.
- Kovtun, T. V. (2009). Frazеolohichni odynytsi zi znachenniam emotsijnoho stanu liudyny u suchasnij rosijs'kij movi. Systema i struktura skhidnoslov'ians'kykh mov. Do 175-richchia Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahomanova. 135–139.
- Kozerenko, A. D. (2000). Zhestovye ydyomy y zhesty: typy sootvetstvyj. Frazеolohyia v kontekste kul'tury. 374–382.
- Krejdljn, H. E. (2002). Neverbal'naia semyotyka: Yazyk tela y estestvennyj iazyk. (Monohrafiya). Moskva: Novoe lyteraturnoe obozrenye.
- Krejdljn, H. E. (2000). Neverbal'naia semyotyka v ee sootnoshenyy s verbal'noj. (Avtoref. dys. dokt. fylol. nauk). Moskva. Vziato yz <http://www.cheloveknauka.com/v/232183/a>
- Kunytskaia, N. V. (1985). Somatycheskye frazeolohyzy v sovremennom moldavskom iazyke. (Dys. kand. fylol. nauk). Kyshynev. Vziato yz <http://www.dissercat.com/content/somaticheskie-frazeologizmy-v-sovremennom-moldavskom-yazyke>
- Mordkovych, E. M. (1972). K voprosu o semantycheskykh poliakh somatycheskykh frazeolohyzmov. Novhorod: NHU.
- Nazarov, N. O. (2008). Somatycheskye frazeolohyzy yshkashymskoho iazyka. (Dys. kand. fylol. nauk). Dushanbe. Vziato yz <http://www.cheloveknauka.com/somaticheskie-frazeologizmy-ishkashim-skogo-yazyka>
- Omyralyeva, Zh. K. (1999). Natsyonal'no-kul'turnaia semantyka konventsyonal'nykh frazeolohyzmov s somatyzmamy. (Avtoref. dys. kand. fylol. nauk). Almaty.
- Petrovs'ka, L. Ye. (2006). Vidobrazhennia neverbal'nykh zasobiv spilkuвання u bolhars'kij frazeolohii. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Rakhshitejn, A. D. (1980). Sopostavytel'nyj analiz nemetskoj y russkoj frazeolohyy. Moskva: Vysshiaia shkola.
- Sakaeva, L. R. (2008). Yzomorfyzm y allomorfyzm frazeolohycheskykh edynyts antropotsentrycheskoj napravlennosti (na materyale russkoho, tatarskoho y tadzhykskoho iazykov). Nab. Chelny: Lab. operat. polyhrafyy.

- Selivanova, O. (2004). Narysy z ukrains'koi frazeolohii (psykhokohnityvnyj ta etnokul'turnyj aspekt). Monohrafiia. – K. – Cherkasy: Brama.
- Sknar, V. F. (1978). Hlahol'nye somatycheskye frazeolohyzy my sovremennoho anhlyjskoho iazyka. (Avtoref. dys. kand. fylol. nauk). Kyev.
- Khomiakova, N. A. (2008). Emotyvnye frazeolohyzy my v russkom, frantsuzskom y anhlyjskom iazykakh: sopostavitel'nyj analiz. (Dys. kand. fylol. nauk). Dushanbe. Vziato yz <http://www.dissercat.com/content/emotivnye-frazeologizmy-v-russkom-frantsuzskom-i-angliiskom-azykakh-sopostavitelnyi-analiz>
- Fam Tkhy Tkhan' (2005). Sopostavitel'nyj analiz somatycheskykh frazeolohyzy myv anhlyjskoho y v'etnamskoho iazykov. (Dys. kand. fylol. nauk). Kazan'. Vziato yz <http://www.dissercat.com/content/emotivnye-frazeologizmy-v-russkom-frantsuzskom-i-angliiskom-azykakh-sopostavitelnyi-analiz>
- Che Tymeа (1999). Somatycheskye frazeolohyzy my v russkom y venherskom iazykakh. (Dys. kand. fylol. nauk). Moskva. Vziato yz <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-somaticheskikh-frazeologizmov-angliiskogo-i-vetnamskogo-yazykov>

Дата надходження до редакції 14.09.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 81' 42.131.1 "312"

ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІМПЛІКАЦІЇ ТА ЕКСПЛІКАЦІЇ

КАГАНОВСЬКА О. М.

доктор філологічних наук, професор
Київський національний лінгвістичний університет
romanphilology@knlu.kyiv.ua

У статті запропоновано новий, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджено на вивченні когнітивної та комунікативної динаміки текстових концептів у ракурсі імплікації та експлікації, що дозволило побудувати ієрархію текстових концептів і визначити їхні функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії. Окреслено функції інтеграції, диференціації та індивідуалізації, властиві текстовим концептам досліджуваних романів.

У прикладі французьких романів середини ХХ століття простежено відношення, що мають характер великого діалогу, усередині якого звучать композиційно виражені діалоги персонажів. Поліфонічна будова романів уможливило застосування методики семантико-когнітивного аналізу текстових концептів, яка визначає поетапний розгляд текстових концептів на трьох рівнях, а саме семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному.

Ключові слова: концептуальний підхід, текстовий концепт, мегаконцепт, імплікація / експлікація.

FRENCH LITERARY PROSE TEXTUAL CONCEPTS THROUGH THE PRISM OF IMPLICATION AND EXPLICATION

KAHANOVSKA Olena Markivna
Doctor of Sciences (Philology), Professor
Kyiv National Linguistic University
romanphilology@knlu.kyiv.ua

Introduction. Analysis of the texts belonging to the mid of the XXth century manifests the deviation from the formal characterization of textual phenomena. The paper stresses upon the internal and external links between those that are actually verbalized in the text and those that are minded. The paper suggests a new comprehensive semantic and cognitive approach to the interpreting of the textual concepts in French literary prose at semantic, metasemiotic and metametaseiotic levels with special focus on revealing the cognitive and communicative dynamics of the unfolding textual concepts viewed through textual implication and explication.

Purpose. The paper aims at revealing the implications and explications of textual concepts in French literary prosaic texts of the mid of the XXth century.

Methods. The paper grounds on conceptual analysis, textual analysis, modelling the imaginary space, and narrative analysis.

Results. Such approach allows to create a hierarchy of textual concepts and define their functions in the mid of the XXth century French novels. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy, and the functions of their integration, differentiation and individualization in the novels under consideration are determined.

Conclusions. Text forming function of textual concepts actualized in literary text is predetermined with the boundaries of metareality as total semantic space of the texts. Double nature of textual concepts is explained by interconnection of mental and lingual levels.

It is just mental level at which images, which embody cultural values and world understanding, are formed. Lingual level of textual concept mirrors the reality with the help of language and speech expressive means. Textual concepts objectivize the idea and message of the text. The paper proves that super categorization as ground feature of the textual concepts helps to construe the conceptual context that puts the text out of certain time and space.

Key words: conceptual approach, textual concept, megaconcept, implication / explication.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Окреслення в другій половині ХХ сторіччя нових смислотвірних тенденцій у романських дослідженнях з проблематики художнього тексту зумовлене перенесенням акценту на зв'язок автора художнього твору з описуваною ним художньою реальністю. Концептуальна організація художнього тексту визначає його розгляд як ієрархічної структури змістового рівня, що позначає відхід від суто формалізованих характеристик художнього тексту. Розгортання текстових концептів у художньому творі пов'язане з існуванням різнорівневих логіко-семантичних внутрішньо- і позатекстових зв'язків (див. Кагановська, 2003), які визначають кореляцію між формально вираженим і домислюваним.

Метою статті є дослідження текстових концептів французької художньої прози середини ХХ століття в ракурсі імплікації та експлікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Імпліцитність художнього тексту у вітчизняному мовознавстві розглядається як базисний елемент текстової оповіді. Джерело безперервного розвитку мови міститься в протиріччі між універсальністю засобів вираження та індивідуальністю використання цих засобів. Подібне протиріччя, суттєве для художнього тексту, зумовлюється акцентуванням насамперед не на позиції автора, а на домисленому, тобто переданому *інтенціями*, закладеними у творі.

Сучасний етап розвитку лінгвопоетики характеризується пильною увагою лінгвістів як до складних процесів, що відбуваються в семантиці художнього тексту, проблем взаємозв'язку мовних та мовленнєвих явищ у художній комунікації, кореляції семантики, прагматики та синтактики в їхньому художньому вимірі, так і до питань дослідження художнього тексту загалом. Пріоритет у лінгвопоетиці відводиться акцентом на семантиці, на змістовності художнього твору. Погляд на художній текст крізь призму семантики зумовив її рівнозначність поряд із прагматикою і синтактикою, оскільки, в аспекті нової дослідницької лінгвокогнітивної парадигми, призначенням семантики як галузі науки стало з'ясування відношень між мовними явищами та реальністю, зокрема в тому разі, якщо ця реальність представлена у формі художнього вимислу. У семантичному просторі художнього твору реальності відведена особлива роль у системі взаємовідношень “дійсність – автор – твір – читач”, що уможливило часткову інтерпретацію і розвиток **семантики** як “відношення між словами, синтагмами чи фразами та об'єктами світу” (Pottier, 1992, p. 26). У семантичному просторі художнього тексту на перший план виходить не прямий опис відношень знаків до об'єктів, а представлення цих відношень через синтактику і прагматику. Опосередкований характер відношень, що окреслюють семантичний простір художнього тексту, визначає його концептуальну організацію.

Інтенціональність поліфонічного роману полягає у властивості матеріалу в художньому творі переходити “від настанови до настанови”, а не від думки до думки. Поєднання настанов зберігається в художньому діалогуванні, основними елементами якого є здатність “запитувати і слухати”, що “ніколи не приводить до злиття голосів і правд в єдину знеособлену правду, як це трапляється в монологічному світі” (Бахтин, 1979, с. 110). Інакше кажучи, урахування індивідуально-художніх особливостей структурування літературного тексту визначає авторський задум як здатність імплікувати різні оцінки і характеристики. Існування імпліцитних смислів, які сигналізують про наявність домислюваної частини, дозволяє через звернення до текстової імплікації дослідити розгортання текстових концептів художніх творів.

Поняття імплікації, незважаючи на численність підходів, до середини 80-х років ХХ сторіччя залишалося термінологічно недопрацьованим, фактично змішуючись з поняттями імплікативності та імпліцитності. Категорія **імпліцитності** в широкому розумінні визначена у французькій лінгвістиці насамперед Ш. Баллі (2001), який розглядає це явище як супутнє психічному процесу формування думки й судження (с. 43-59). Вітчизняні лінгвісти традиційно вбачають в імпліцитності існування прихованого, домислюваного, неявно вираженого смислу (Старикова, 1976, с. 40; Словарь лингвистических терминов, 1966, с. 174). Цим пояснюється існування з 70-х років ХХ сторіччя значної кількості досліджень з цього питання і його розгляд на матеріалі літератури різних жанрів і різних історичних періодів.

Виклад основного матеріалу. Імпліцитність, що вживається як термін для родового позначення домислювання, є семантичним результатом дії **імплікативності** в тексті, що охоплює весь доступний зміст художнього тексту та приводить до усвідомлення іншого, прихованого, концептуально підтекстового смислу повідомлення, у якому реалізований основний концепт автора (Молчанова, 1988, с. 15). Водночас існування понять “імпліцитний” та “імплікативний” сприяє їхньому розумінню в межах паронімії через віднесеність до різних латинських смислових полюсів. Так, якщо терміни “імплікат”, “імплікація”, “імплікативність” походять від латинського дієслова “*implicare*” (тісно пов’язувати), то терміни “імпліцитне”, “імпліцитність” слід віднести до латинського виразу “*in plicis*” (у складках тканини) (*Dictionnaire du français vivant*, р. 276-277). Опосередковано отримує підтвердження думка про те, що множинність тексту викликана не двозначністю його змістових елементів, а “просторовою багатолінійністю означень, з яких він *зітканий* [курсив наш. – О.К.]” (Барт, 1994, с. 279).

Імплікація розглядається або як форма вивідного (позатекстового і позамовного) знання, або як операція конденсації, утілена в непрямих смислах, тотожних механізмам, що керують організацією дискурсу. У категорії **текстової імплікації**, що в термінологічному плані розробляється французькою лінгвістикою протягом останніх десятиліть як **ситуативна імплікація** (Attal, 1994, р. 64; Baylon & Mignot, 1995, р. 112), передбачена наявність у художньому тексті інформації, актуалізованої залежно від контексту. Розуміння ситуативної імплікації пов’язується з проблемою референційної віднесеності в тому аспекті, що “співбесідники не мають на увазі той самий референт, коли вони натякають на якусь ситуацію” (Paillet-Guth, 1996, р. 5). В аспекті подвійної спрямованості комунікації, між персонажами художнього твору, з одного боку, і письменником й читачем, з другого, французькі дослідники виділяють два типи ситуативної імплікації: *домислювання*, зумовлене можливістю дешифрування смислу сторонніми особами (не-учасниками комунікації), та *алюзивну референційність*, розкриття якої признається читачеві (Adam, 1996, р. 14; Jeandillou, 1997, р. 126). Домислювання грає на своєрідному контрасті підкреслення і приховування в конкретній ситуації, оскільки за словесною формою домислюване значення вичленовується з опертям на контекст. У розумінні домислювання як “надфразової плюривалентності” (“*la plurivalence transphrastique*” (Ducrot, 1972, р. 162)) закладена його комунікативна доцільність, сформована через відношення між експліцитним та імпліцитним. Виділення таких варіацій імплікації, як символ, алегорія, умовчання та алюзія, підводить до їхнього розрізнення за кількома критеріями, серед яких особливої важливості набувають спосіб взаємодії експліцитних значень з імпліцитним змістом та комунікативна значущість цього імпліцитного змісту (Ducrot, 1972, р. 162).

Імплікативність тексту охоплює всі види домислюваного смислу, який має потенційний естетичний і стилістичний заряди. В аспекті імплікативності тексту відбувається ієрархічне членування прихованої теми художнього тексту, термінологічно позначене *імплігіпертемою* та *імплітемою* (Молчанова, 1990, с. 36). **Імплігіпертема** являє собою імпліцитно виражену основну ідею, що у згорнутому вигляді містить базовий концепт авторського світогляду (Молчанова, 1990, с. 36); у концептуальному плані ця властивість імплігіпертеми визначає

її узгодження з текстовим мегаконцептом художнього твору: ІМПЛІГІПЕРТЕМА ⇔ МЕГАКОНЦЕПТ. В *імплітемі* представлена ієрархічно підпорядкована імплігіпертемі певна послідовність імплікатів, внутрішньо пов'язаних між собою в єдине концептуальне ціле, що, на нашу думку, виводить імплітему на один рівень з текстовими концептами: ІМПЛІТЕМА ⇔ МЕЗОКОНЦЕПТ (→ МАКРОКОНЦЕПТ → КАТАКОНЦЕПТ). Шляхом поєднання в текстовій імплікації категорійних ознак імпліцитності та імплікативності закладені можливості для того, щоб простежити розгортання текстових концептів художніх творів.

Формування різних поглядів на розуміння текстового характеру імплікації віддзеркалює сутність художнього тексту. Спільним для всіх французьких досліджень є підхід з позиції *інтерпретаційної лінгвістики* (Antoine, 1981, p. 153), орієнтованої на виявлення кореляцій між прихованими внутрішньокультурними смислами, з одного боку, і словесними засобами, що створюють авторську програму текстопобудови, з другого. У розглянутих кореляціях обґрунтована, на нашу думку, логічність поєднання імплікації з текстовими концептами, що акцентують на інтенціональності смислу і втілюють подвійну інформацію про світ художнього тексту. Інакше кажучи, ми вбачаємо в імплікації своєрідний спосіб організації та об'єднання текстових концептів.

У науковій літературі останніх двох десятиліть текстова імплікація розглядається як імплікативні зв'язки (Багдасарян, 1983, с. 24), підтекст (Муравьєва, 1986, с. 141), контекстуальні ефекти (Богатырев, 2000, с. 42), пресупозиція (Мельчук, 1995, с. 183), тезаурус читача та авторські інтенції (Paillet-Guth, 1996, p. 178). Шляхом подібних аналогій імплікація виступає як семантичний компонент художнього тексту, що набуває форми *спіралеподібної структури*, притаманної пізнавальному процесу і розумінню тексту, у чому й полягає фундаментальна властивість текстових концептів.

Відмінність імплікації від підтексту міститься в здатності останнього практично повно розкриватися в макроконтексті художнього твору, тобто на рівні не епізоду, а сюжету, теми або цілого твору. Ми не вважаємо доцільним виводити лише підтекст на рівень макроконтексту саме тому, що в такому разі імплікація має реалізуватися суто на рівні окремих епізодів. Особливо цікавим з цього погляду видається зауваження І.В. Арнольд, яке певною мірою суперечить її позиції, згідно з якою імплікація фактично включається до підтексту, щодо складності розмежування імплікації та підтексту, оскільки обоє є варіантами дорозумлювання і часто вживаються разом; більше того, “як присутні у тексті, вони взаємодіють одне з одним” (Арнольд, 1990, с. 74).

На детермінованості підтексту авторськими інтенціями наголошує О.О. Селіванова (1999, с. 116); за такого розуміння нівелюється розрізнявальна межа між імплікацією та підтекстом. Не зовсім виправданим з погляду теорії видається також жорстке розмежування обох понять, як це подано в роботах В.А. Кухаренко, яка вбачає в підтексті “спосіб організації тексту, що призводить до зміни [...] змісту повідомлення без збільшення його загального обсягу” (1988, с. 181), та І.Ю. Мостовської, яка кваліфікує підтекст як додатковий зміст з властивістю поглиблювати сюжет, тоді як у текстовій імплікації вбачає окремий комунікативний акт (1981, с. 49). Відповідно до протилежного погляду, підтекст постає як загальне, а імплікація – як одна з форм підтексту (Адмони, 1974, с. 13).

Звернемося до ілюстративного матеріалу. Саме підтекст визначає розгортання текстових концептів художнього твору, як, наприклад, макроконцепту НАСИЛЬСТВО, у підтексті якого імплікований концепт СМЕРТЬ (див. фрагменти 1, 2):

1. – *Georges c'est le coquin de maman. C'est lui qui avait refilé la hache (silence) pour couper du bois (léger rire)* (Queneau, ZM, 52).

2. – *Je suis l'inspecteur Bertin Poirée.*

– *[...] si vous étiez un véritable inspecteur, vous sauriez qu'on ne mène pas une enquête comme ça.*

[...] *Y a de quoi vous faire casser: effraction de serrure, violation de domicile ...*

– *Et peut-être violation d'autre chose* (ibid., 157).

На семантичному рівні в першому фрагменті ключовими є такі лексичні елементи: *hache* (“інструмент, оздоблений ручкою, що слугує для розрізування” (Dictionnaire du français primordial, 1980, р. 496)) і *couper* (“дія розрізування” (Dictionnaire du français primordial, 1980, р. 264)). Дієслова *hacher* і *couper* формують один синонімічний ряд. Дієслівний вираз *couper du bois* наголошує на виконанні дії розпилювання дрів, і саме він містить акціональний код, оскільки в триразовому згадуванні дії розрізування (*hache* → *couper* ⇒ *couper du bois*) імплікована можливість застосування сокири до будь-якого іншого предмета, наприклад, *couper la tête*, що підтверджує вислів *léger rire*. У поєднанні “легенького сміху” з дією *couper* міститься підтекст, зумовлений перенесенням центру ваги з об’єкта на інший: *bois* → *tête*. Ключовими елементами другого фрагмента є *effraction* (“дія злому” (Dictionnaire du français primordial, 1980, р. 349)) і *violation* (“дія вторгнення з порушенням цілісності об’єкта” (Dictionnaire du français primordial, 1980, р. 1077)). Якщо в репліці першого персонажа наведені поняття за основним словниковим значенням вжиті без залучення додаткових конотацій (зламування замка, вторгнення в будинок), то у відповідній репліці дія *violation* завдяки підтексту, що містить вислови *peut-être* та *autre chose*, конотована як “згвалтування”.

В обох наведених фрагментах виділяється виокремлюється базовий лексичний компонент (фрагмент 1 – *hache*, фрагмент 2 – *violation*), інтерпретований у подвійному плані. Логіко-тематичні лінії обох фрагментів відтворюють рис. 1, 2:

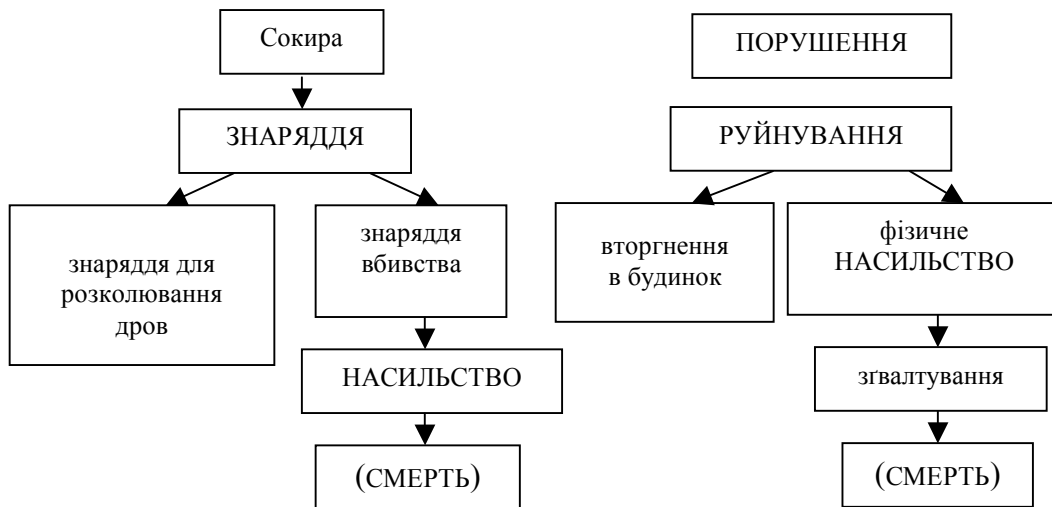

Рис. 1, 2. Логіко-тематичні лінії фрагментів 1, 2

У першому фрагменті виконується сокирою функція ЗНАРЯДДЯ формально експлікована (*pour couper du bois*), однак завдяки підтексту виділяється саме та, а не інша функція. Авторські ремарки (*silence* щодо сокири та *léger rire* щодо припущення розколювати щось інше, а не дрова), введені у пряму мову персонажа, імпліцитно надають сокирі функції знаряддя ВБИВСТВА. Це підтверджує попередній контекст, оскільки відомо, що саме цією сокирою мати Зазі ВБИВАє батька (ВБИВСТВО → СМЕРТЬ), який намагався згвалтувати свою доньку (НАСИЛЬСТВО). На семантичній подвійності поняття *violation*, зумовлений підтекстом, ґрунтується розгортання макроконцепту НАСИЛЬСТВО в другому фрагменті. Ідеться про інформацію, що імплікована в підтексті останньої репліки: згадка про “щось інше” (*autre*

chose) і можливість реалізації дії (*peut-être*) несподіваним відвідувачем, що вдерся до будинку (*effraction de serrure*) чарівної жінки, засвідчує вірогідність фізичного НАСИЛЬСТВА (→ ЗГВАЛТУВАННЯ), одним із передбачуваних наслідків якого є СМЕРТЬ.

Схему розгортання макроконцепту НАСИЛЬСТВО демонструє рис. 3:

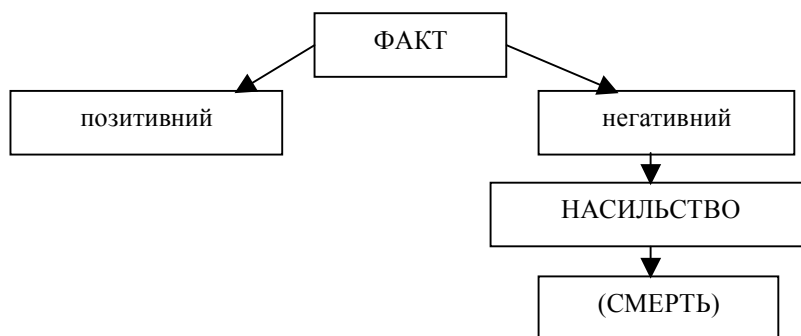

Рис. 3. Схему розгортання макроконцепту НАСИЛЬСТВО (Queneau, ZM)

Модель макроконцепту НАСИЛЬСТВО ґрунтується на двох фреймах – акціональному (рис. 4) та предметно-центричному (рис. 5):

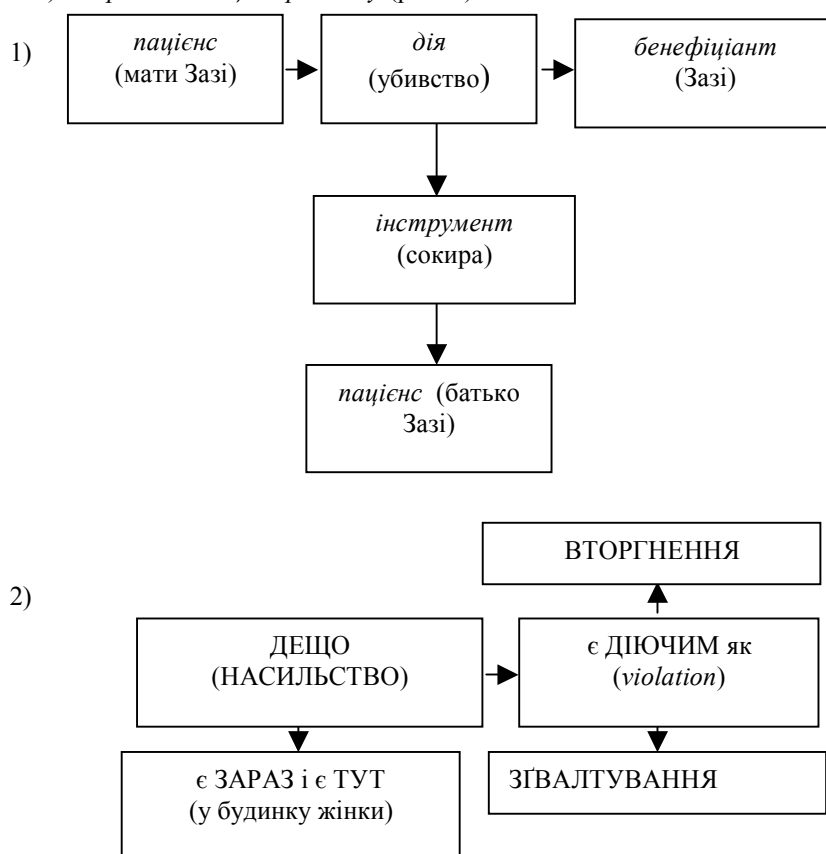

Рис. 4, 5. Акціональний та предметно-центричний фрейми макроконцепту НАСИЛЬСТВО

Відповідно до основних складників фреймова структура фрагмента 1 відповідає акціональному фрейму. Вихідним є ФАКТ, що ДЕЩО (ДЕХТО) пацієнс (мати Зазі) → ДІЄ для (Зазі) → за допомогою ІНСТРУМЕНТА (сокири) → на ДЕЩО (ДЕКОГО) пацієнс (батька Зазі). Між компонентами аналізованого фрейму встановлюється зв'язок концептуального плану: ЗНАРЯДДЯ → НАСИЛЬСТВО → (СМЕРТЬ). Структура фрейму фрагмента 2 відповідає предметно-центричному фрейму як певному способу буття персонажа (ФАКТ → ВТОРГНЕННЯ ⇒ НАСИЛЬСТВО), спрямованому на інший об'єкт – ДЕЩО (*violation*) є ДІЮЧИМ (насильство) ТУТ і ЗАРАЗ (у будинку жінки).

Текстова імплікація як категорія текстового рівня є суттєвою, невід'ємною якістю текстових концептів, її глибинним логіко-семантичним пластом; у підтексті проходить окреслення меж цього пласту. Підтекст виступає як паралельний зміст, специфічний концептуальний простір, створений імпліцитним смислом текстових концептів.

У французькій романістиці контекст традиційно розглядається як утворення, специфічні властивості якого визначаються намірами інформування. За такого підходу виокремлюються специфічні функції контексту: 1) функція *індивідуалізації* (диференціації) значення з виявленням при цьому його особливого статусу (Slama-Cazacu, 1961, р. 209-227); 2) функція *доповнення* загального значення (Jeandillou, 1997, р. 128); 3) функція *творення* нового значення (Kerbrat-Orecchioni, 1999, р. 54); 4) функція *зміни* значення (Paillet-Guth, 1996, р. 6). Зазначені функції становлять інтерес, по-перше, в аспекті відображення ними тенденцій у формуванні імпліцитних смислів і, по-друге, з урахуванням можливості розгортання текстових концептів за певних контекстуальних умов. Виходячи з наведених вище функцій, контекст розташовується на двох рівнях: а) *мовний* контекст, яким є лінгвальне оточення аналізованого мовного елемента, і б) *позамовний* контекст, або *контекст ситуації* (*предметний, денотативний*), який впливає на зміст і побудову мовлення. На вищому шаблі ієрархії контекстів художнього твору перебуває *глобальний комплексний контекст*, що передбачає наявність фонових психологічних значень і певних ситуативних умов (Бурбело & Соломарская, 1988, с. 131). Комунікативний контекст спирається на горизонтальні (лінгвальноекспліковані) і вертикальні (імпліцитні) контексти (Малина, 1988, с. 30-34), тобто розглядається як розгалужена структура, що формує певний континуум (див. рис. 6):

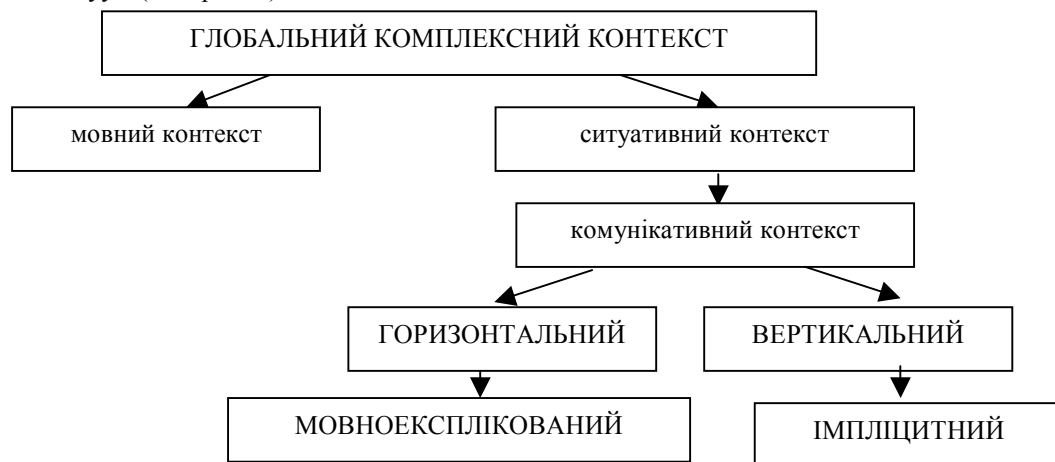

Рис. 6. Контекстуальний континуум художнього твору

Імпліцитний контекст пронизує всю ієрархію текстових концептів, визначаючи неоднозначність інформації в художньому творі незалежно від структурної організації останнього. У взаємозв'язку імпліцитних одиниць з контекстом важливу роль відіграє можливість існування

експліцитного варіанта в контексті художнього твору. У ракурсі дослідження текстових концептів художнього твору припускається зв'язок експліцитних та імпліцитних одиниць, що загалом визначається інтенціональним аспектом семантики художнього тексту.

Урахування особливостей взаємозв'язку імплікації та експлікації на текстовому рівні у ракурсі їхнього співвідношення з іншими елементами домислювання дозволяє вивчати “інтеріоризовані форми і мови і свідомості [...] через екстеріоризовані явища, що піддані об'єктивному спостереженню” (Кубрякова, 1997, с. 32). Одночасне існування у семантиці художнього тексту експліцитного та імпліцитного планів визначає імпліцитний бік тексту через інтеграцію вербальних засобів (Чаньшева, 1984, с. 73), а експліцитний – як ієрархічну систему номінативних одиниць різного ступеня інформативності (Селіванова, 1999, с. 120-121).

Інтегративні процеси, що відбуваються в семантиці художнього тексту на рівні експліцитно-імпліцитних зв'язків, в останні роки становлять об'єкт інтересу численних романських досліджень з лінгвопоетики, оскільки інформація, що не комунікована експліцитно, є імпліцитною (Moeschler, Reboul, & Luscher, 1994, p. 25). У вітчизняній та російській лінгвістиці експліцитно-імпліцитні зв'язки інтерпретують в межах системи кодування повідомлення (Молчанова, 1988, с. 12; Slama-Cazacu, 1961, p. 7), а саме *експліцитною* вважають безпосередньо виражену інформацію, тоді як *імпліцитною* – прямо не виражену, однак передбачену в повідомленні іншими мовними виразами. Прийнято вважати, що співвідношення імплікації та експлікації переходить межі мовної та літературної норми і є наближеним до комунікативної норми (Синица, 1994, с. 76; Старикова & Обухова, с. 60).

У дослідженні інтенціонального аспекту семантики художнього тексту протиставлення явищ, що природно співіснують в інтегральній єдності і наділені якістю взаємопроникнення, тільки підкреслює їхню двоєдину сутність. Специфіка розгортання текстових концептів художнього твору опосередковано позначає вихід в галузь ментальних сутностей, де імпліцитне найменування переважає над експліцитним. Взаємодія експлікації та імплікації визначає когнітивну сутність текстових концептів, дослідження яких “без урахування зв'язків та позавербального плану **не є перспективним** [виділено нами. – О.К.]” (Селіванова, 1999, с. 120).

Природність імплікації семантики творів художньої літератури зумовлена їхнім призначенням для внутрішнього вуха з тієї причини, що охоплює ідеальний мовний образ “дещо таке, що почути неможливо” (Гадамер, 1991, с. 134). Виходячи з цього, склад і структура “імплікаційної аури” концептів, за М.В. Нікітіним (2002, с. 256), убачаються в можливостях їхньої сполучуваності та різноманітних семантичних зв'язків. Урахування інтенціонального аспекту семантики художнього тексту висуває на перший план не стільки розв'язання проблеми збалансування внутрішніх логіко-сміслових відношень між експлікацією та імплікацією, скільки можливість проникнення в онтологічну сутність цієї кореляції. Інакше кажучи, звернення до сутності художнього тексту в дослідженні текстових концептів зумовлює розгляд імпліцитних засобів не окремо від експліцитних, а радше виявлення засобів і маркерів, що відповідають за розгортання і превалювання в тексті того чи того способу найменування.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Дослідження текстових концептів французької художньої прози крізь призму імплікації та експлікації дозволило дійти кількох висновків, серед яких одним із найбільш вагомих ми вважаємо постулат про те, що текстотвірна роль текстових концептів художнього твору зумовлюється межами метареальності як семантичного цілісного простору. Двоїста сутність текстових концептів визначається поєднанням в них розумового і мовленнєвого планів, і саме через розумовий план у художньому тексті утворюються образи, у яких утілюються певні культурно-зумовлені уявлення носіїв мови про світ. Мовленнєвий план текстового концепту віддзеркалює реальність відповідними мовними та мовленнєвими засобами. Через текстові концепти отримує аргументацію внутрішня логіка художнього тексту, а також уможливується проникнення в його текстовий континуум.

Надкатегорійність як базова риса текстових концептів дозволяє формувати концептуальний контекст, що загалом розміщує художній твір поза конкретним часом і простором. Імпліцитний характер текстових концептів, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені, визначає їхнє характерологічне поле, що міститься в багатосмисловій напруженості, питальності, еліптичності та інтенціональності. Процес кодування інформації, що проходить у текстових концептах, імплікує поведінковий результат, окреслений в інтерперсональних стосунках персонажів художнього твору. Когнітивне підґрунтя текстових концептів закладене в акціональному коді, за допомогою якого виокремлюються лінгвальні сигнали, зумовлені в художньому творі співвідношенням глибинного та поверхневого текстових рівнів, тобто мовних засобів, з одного боку, і логіко-семантичної структури художнього тексту з його комунікативною спрямованістю, з другого. Виходячи з цього, **текстовий концепт** визначається нами як кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегорійністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору.

Поліфонія, яка становить своєрідне підґрунтя творів романного жанру середини ХХ сторіччя, зумовлена кореляцією імпліцитно-експліцитних відношень у художньому тексті. У розгляді французьких романів середини ХХ століття як поліфонічних простежуються відношення, що мають характер великого діалогу, усередині якого звучать композиційно виражені діалоги персонажів. Поліфонічна будова романів уможлиблює застосування методики семантико-когнітивного аналізу текстових концептів, яка визначає поетапний розгляд текстових концептів на трьох рівнях, а саме семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному. Ієрархічну вершину текстових концептів формує мегаконцепт художнього твору, у межах якого розгортаються текстові мезоконцепти, макроконцепти та катаконцепти. Структуру кожного концептуального рівня визначають відповідні складники текстових концептів.

Предметно-центричний, акціональний, ієрархічний та асоціативний типи фреймових відношень представляють фреймові моделі текстових концептів французьких романів середини ХХ сторіччя. Кодований характер текстових концептів віддзеркалюється, зокрема, в акціональному фреймі, структуру якого визначає інтерференція вихідних та кінцевих ролей пацієнтів, а також епізодичність ролей бенефіціантів.

У загальнотеоретичному плані в ракурсі дослідження текстових концептів інтенціональний аспект семантики художнього тексту пов'язаний з розрізненням у термінологічному аспекті категорій "імпліцитність – текстова імплікація – імплікативність". Подібне розрізнення уможлиблює в категорії текстової імплікації провести відмежування від підтексту, а також визначити внутрішньотекстову роль контексту в розгортанні текстових концептів.

Дослідження відкриває перспективи для вивчення інших художніх творів на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

- Адмони, В. Г. (1974). *Структура предложения и строение художественного литературного произведения Лингвистика текста* : Ч. 1. Москва: Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. С. 4248.
- Арнольд, И. В. (1990). *Стилистика современного английского языка. (Стилистика декодирования)* (3-е изд.). Москва: Просвещение.
- Багдасарян, В. Х. (1983). *Проблема имплицитного (логико-методологический анализ)*. Ереван: Изд-во АН Армянск. ССР.
- Балли, Ш. (2001). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*; Москва: Эдиториал УРСС.
- Барт, Р. (1994). *Семиотика. Поэтика: Избранные работы*; Москва: ПрогрессУниверсус.
- Бахтин, М. М. (1979). *Проблемы поэтики Достоевского* (4-е изд.). Москва: Советский писатель.

- Богатырев, А. А. (2000). Интервальная стихия имплицитного смыслообразования в художественном тексте. *Язык и культура. Серия "Филология", 1(IV : Язык и художественное творчество)*, 41-45.
- Бурбело, В. Б., & Соломарская, Е. А. (1988). *Лингвистика художественного текста*. Киев: УМК ВО.
- Гадамер, Г.-Г. (1991). *Актуальность прекрасного*. Москва: Искусство.
- Кагановська, О. М. (2003). *Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя)*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Кубрякова, Е. С. (1997). *Части речи с когнитивной точки зрения*. Москва: РАН Ин-т языкознания.
- Кухаренко, В. А. (1988). *Интерпретация текста*. Москва: Просвещение.
- Малина, Т. И. (1988). Роль междометий в актуализации содержательных категорий художественной прозы. *Актуализация содержательных и формальных языковых категорий в тексте* (с. 30-34). Ташкент: ФАН.
- Мельчук, И. А. (1995). *Русский язык в модели "Смысл – Текст"*. Москва: Школа "Языки русской культуры"; Вена: Венский славистический альманах.
- Молчанова, Г. Г. (1988). *Семантика художественного текста*. Ташкент: ФАН.
- Молчанова, Г. Г. (1990). Имплицитивные аспекты семантики художественного текста. (Автореф. дис. д-ра филол. наук). АН СССР. Ин-т языкознания, Москва.
- Мостовская, И. Ю. (1981). Существует ли подтекст в лирическом стихотворении? *Интерпретация художественного текста в языковом вузе*. (с. 48-56). Ленинград: Ленинградск. гос. пед. ин-т.
- Муравьева, А. А. (1986). Импликация как средство создания подтекста. *Информативность текста и его компонентов*, 263, 141-149.
- Никитин, М. В. (2002). Метафора: уподобление vs. интеграция концептов. В *С любовью к языку* (с. 255-270). Москва; Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский гос. ун-т.
- Селиванова, О. О. (1999). *Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)*. Київ: Фітосоціоцентр.
- Селиванова, Е. А. (1999). Теоретические основы когнитивной ономазиологии. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*, 11, 3-12.
- Синица, И. А. (1994). *Повтор как средство реализации семантической связности художественного текста*. (Дис. канд. филол. наук). Киев.
- Старикова, Е. Н. (1976). *Проблемы имплицитной номинации в современном английском языке* (Дис. д-ра филол. наук). Киев.
- Старикова, О. М., & Обухова, О. Ю. (1991). Семантика та прагматика внутрішньотекстових уточнюючих відношень. *Мовознавство*, 4, (59-62).
- Филат, Т. В. (2002). *Поэтика пространства и времени в русской повести конца 1880-х – 90-х годов*. Днепропетровск: АРТ-ПРЕС.
- Чаньшева, З. З. (1984). *Взаимодействие языковых и неязыковых факторов в процессе речевого общения*. Уфа: БГУ.
- Adam, J.-M. (1996). Du style à la langue: une variation ramifiée ? *L'Information grammaticale*. 70 (Juin), (11-15).
- Antoine, G. (1981). Pour une méthode d'analyse stylistique des images. *Langue et Littérature : actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes*. (p. 151-162). Paris: PUF.
- Attal, P. (1994). *Questions de sémantique, une approche comportementaliste du langage*. Paris: Editions Peeters.
- Baylon, C., & Mignot, X. (1995). *Sémantique du langage*. Paris: Nathan.
- Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*. Paris: Hermann.

- Jeandillou, J.-F. (1997). *L'analyse textuelle*. Paris: Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1999). *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage* (4-ième éd.). Paris: Armand Colin.
- Moeschler, J., Reboul, A., & Luscher, J.-M. (1994). Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore [“Processus discursifs – Langage et cognition”]. Nancy : Presses Univ. de Nancy.
- Paillet-Guth, A.-M. (1996). Information et implicitation dans *Le jeu de l'amour et du hasard*. *L'information grammaticale*, 71, 3-8.
- Pottier, B. (1992). *Sémantique générale*. Paris: PUF.
- Slama-Cazacu, T. (1961). Langage et contexte. Les problèmes du langage dans la conception de l'interprétation par des organisations contextuelles. *Janua Linguarum*, 6, 209-227.

СЛОВНИКИ, ДОВІДНИКИ

- Ахманова, А.С. (Сост.). (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия.
- Micro Robert. (1980). *Dictionnaire du français primordial*. Paris: S.N.L. Le Robert.
- Davau, M., Cohen, M., Lallemand, M. (1991). *Dictionnaire du français vivant*. Paris: Bordas.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Queneau, ZM : Queneau, R. (1995). *Zazie dans le métro*; [collectionion folio]. Paris: Gallimard,

REFERENCES

- Admony, V. H. (1974). Struktura predlozheniya y stroenye khudozhestvennogo lyteraturnoho proyzvedeniya. V *Lynhvystyka teksta*. Ch. 1 (ss.42-48). Moskva: Mosk. hos. ped. yn-t ynostr. iazykov ym. M. Toreza
- Arnol'd, Y. V. (1990). *Stylstyka sovremennoho anhlyjskoho iazyka*. (Stylstyka dekodyrovaniya) (3-e yzd.). Moskva: Prosveschenye.
- Bahdasarian, V. Kh. (1983). Problema ymplysytynoho (lohyko-metodolohycheskyj analiz). Erevan: Yzd-vo AN Armiansk. SSR.
- Bally, Sh. (2001). *Obschaia lynhvystyka y voprosy frantsuzskoho iazyka*; Moskva: Edytoryal URSS.
- Bart, R. (1994). *Semyotyka. Poetyka. Yzbrannye raboty*; Moskva: Prohress–Unyversus.
- Bakhtyn, M. M. (1979). *Problemy poetyky Dostoevskoho* (4-e yzd.). Moskva: Sovetskyj pysatel'.
- Bohatyrev, A. A. (2000). Ynterval'naia stykhyia ymplysytynoho smysloobrazovaniya v khudozhestvennom tekste. *Yazyk y kul'tura. Seryia “Fylolohiya”*, 1(IV: Yazyk y khudozhestvennoe tvorchestvo), 41-45.
- Burbelo, V. B., & Solomarskaia, E. A. (1988). *Lynhvystyka khudozhestvennogo teksta*. Kyev: UMK VO.
- Hadamer, H.-H. (1991). *Aktual'nost' prekrasnoho*. Moskva: Yskusstvo.
- Kahanovs'ka, O. M. (2003). *Tekstovi kontsepty khudozhn'oi prozy : kohnityvna ta komunikatyvna dynamika (na materialy frantsuz'koi romanistyky seredyiny KhKh storichchia)*. (Dys. dokt. filol. nauk). Kyiv.
- Kubriakova, E. S. (1997). *Chasty rechy s kohnityvnoj tochky zreniya*. Moskva: RAN – Yn-t iazykoznaneya.
- Kukhareenko, V. A. (1988). *Ynterpretatsiya teksta*. Moskva: Prosveschenye.
- Malyna, T. Y. (1988). Rol' mezhdometyj v aktualyzatsyy sodержatel'nykh katehoryj khudozhestvennoj prozy. *Aktualyzatsiya sodержatel'nykh y formal'nykh iazykovykh katehoryj v tekste*. (s. 30-34). Tashkent: FAN.
- Mel'chuk, Y. A. (1995). *Russkyj iazyk v modely “Smysl–Tekst”*. Moskva: Shkola “Yazyky russkoj kul'tury”; Vena: Venskyj slavystycheskyj al'manakh.
- Molchanova, H. H. (1988). *Semantika khudozhestvennogo teksta*. Tashkent: FAN.

- Molchanova, H. H. (1990). Ymplykatyvnye aspekty semantyky khudozhestvennogo teksta. (Avtoref. dys. d-ra fylol. nauk). AN SSSR. Yn-t iazykoznavnyia, Moskva.
- Mostovskaia, Y. Yu. (1981). Suschestvuet ly podtekst v lyrycheskom stykhotvorenny? Ynterpretatsiia khudozhestvennogo teksta v iazykovom vuze. (s. 48-56). Lenynhrad: Lenynhradsk. hos. ped. yn-t.
- Murav'eva, A. A. (1986). Ymplykatsiia kak sredstvo sozdaniia podteksta. Ynformatyvnost' teksta y eho komponentov, 263, 141–149.
- Nykytyn, M. V. (2002). Metafora: upodoblenye vs. yntehratsiia kontseptov. V S liubov'iu k iazyku (ss. 255-270). Moskva; Voronezh : YYa RAN, Voronezhskij hos. un-t.
- Selivanova, O. O. (1999). Aktual'ni napriamy suchasnoi linhvistyky (analytychnyj ohliad). Kyiv: Fitosotsiotsentr.
- Selyvanova, E. A. (1999). Teoretycheskye osnovy kohnytyvnoj onomasyolohyy. Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriiia Filolohichni nauky, 11, 3-12.
- Synytsa, Y. A. (1994). Povtor kak sredstvo realizatsyy semantycheskoj sviaznosti khudozhestvennogo teksta. (Dys. kand. fylol. nauk). Kyev.
- Sarykova, E. N. (1976). Problemy ymplytsytnej nomynatsyy v sovremennom anhlyjskom iazyke (Dys. d-ra fylol. nauk). Kyev.
- Sarykova, O. M., & Obukhova, O. Yu. (1991). Semantyka ta prahmatyka vnutrishn'otekstovykh utochniuiuchykh vidnoshen'. Movoznavstvo, 4, (59-62).
- Fylat, T. V. (2002). Poetyka prostranstva y vremeny v russkoj povesty kontsa 1880-kh – 90-kh hodov. Dnepropetrovsk: ART-PRES.
- Chanysheva, Z. Z. (1984). Vzaymodejstviye iazykovykh y neiazykovykh faktorov v protsesse rechevoho obscheniia. Ufa: BHU.
- Adam, J.-M. (1996). Du style à la langue: une variation ramifiée ? L'Information grammaticale. 70 (Juin), (11-15).
- Antoine, G. (1981). Pour une méthode d'analyse stylistique des images. Langue et Littérature : actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes. (p. 151-162). Paris: PUF.
- Attal, P. (1994). Questions de sémantique, une approche comportementaliste du langage. Paris: Editions Peeters.
- Baylon, C., & Mignot, X. (1995). Sémantique du langage. Paris: Nathan.
- Ducrot, O. (1972). Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. Paris: Hermann.
- Jeandillou, J.-F. (1997). L'analyse textuelle. Paris: Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1999). L'énonciation. De la subjectivité dans le langage (4-ième éd.). Paris: Armand Colin.
- Moeschler, J., Reboul, A., & Luscher, J.-M. (1994). Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore [“Processus discursifs – Langage et cognition”]. – Nancy : Presses Univ. de Nancy, – 301 p.
- Paillet-Guth, A.-M. (1996). Information et implicitation dans Le jeu de l'amour et du hasard. L'information grammaticale, 71, 3-8.
- Pottier, B. (1992). Sémantique générale. Paris: PUF.
- Slama-Cazacu, T. (1961). Langage et contexte. Les problèmes du langage dans la conception de l'interprétation par des organisations contextuelles. Janua Linguarum, 6, 209-227.

SLOVNYKY, DOVIDNYKY

- Akhmanova, A. S. (Cost.). (1966). Slovar' lnhvystycheskykh termynov. Moskva: Sovetskaia entsyklopediia.
- Micro, Robert. (1980). Dictionnaire du français primordial. Paris: S.N.L. Le Robert.

Davau, M., Cohen, M., Lallemand, M. (1991). Dictionnaire du français vivant. Paris: Bordas.

DZHERELO ILYUSTRATYVNOHO MATERIALU

Queneau, ZM : Queneau, R. (1995). Zazie dans le métro [collectionion folio]. Paris: Gallimard.

Дата надходження до редакції 14.06.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 811.161.2:81-272

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ЕКОЦЕНТРИЗМ ЯК МЕТАДИСКУРСИВНИЙ ПРИНЦИП ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

КРАВЧЕНКО Н. К.

доктор філологічних наук, професор
Київський національний лінгвістичний університет
NKravchenko@outlook.com

У статті висвітлено принцип лінгвістичного екоцентризму як дискурсивного механізму екологізації свідомості людини і суспільства, що зумовлює інваріантність параметрів різних інституційних дискурсів, і, водночас, як нового вектора функціональної парадигми, пов'язаного з подоланням антропоцентризму.

Мета дослідження полягає у визначенні й обґрунтуванні екоцентризму як мета-дискурсивного принципу різноманітних інституційних дискурсів з огляду на корелятивні зв'язки їхніх когнітивних, семіотичних і прагматичних параметрів, що уособлене поняттям екоцентрованого метадискурсу – моделі розвитку і специфікації знань і цінностей про еко-етичні норми взаємодії людини з природою, Творцем, з іншими людьми, з суспільством і його інститутами, лінгвокультурними і транскультурними спільнотами, Всесвітом.

Екоцентризм здатний впливати на лише на екологізацію лінгвістики XXI століття, але й на зміну її дослідницьких пріоритетів, принципів аналізу і методів з подальшою інтеграцією когнітивно-дискурсивних, когнітивно-семіотичних, соціокогнітивних, когнітивно-прагматичних студій з метою осмислення стратегічно-поведінкових, когнітивних, вербальних і невербальних практик людини і спільнот як ноосферно свідомих чинників розвитку цивілізації. Ціннісним тлом принципу лінгвістичного екоцентризму є поєднання екологічних і етичних концептів як таких, що містять спільні прототипні цінності, які стають дискурсотвірними, визначаючи домінуючий для екоцентрованого світогляду спосіб означення і конструювання екологічних стосунків в природоохоронному, екосоціальному, екокультурному, екокомунікативному аспектах.

Ключові слова: лінгвістичний екоцентризм, екоцентрований метадискурс, інституційні дискурси, інваріантність параметрів.

LINGUISTIC ECOCENTRISM AS META-DISCURSIVE PRINCIPLE OF FUNCTIONAL PARADIGM

KRAVCHENKO Nataliia Kymivna
Doctor of Sciences (Philology), Professor
Kyiv National Linguistic University
NKravchenko@outlook.com

Introduction. The paper focuses on the principle of linguistic ecocentrism specified both as a discursive mechanism of the human consciousness ecologization, which determines the invariant parameters of various institutional discourses, and as a new vector of a functional paradigm associated with overcoming anthropocentrism.

Purpose. The research aims at defining the anthropocentrism as a meta-discursive principle of various institutional discourses in view of the invariance and correlation of their cognitive, semiotic, pragmatic parameters embodied with the notion of ecocentric meta-discourse.

To achieve the purpose, we have applied the *methodology* composing of the inquiry subject's characterizations including its observations in scientific studies and subsequent definition, as well as hypotheses and predictions about the inquiry subject's structure, manifestations and constituents.

The major *results* refer to the interpretation of the linguistic ecocentrism as the principle of harmonious coexistence of the human with the environment, reflected by various institutional discourses. This principle both influences the ecologization of linguistics of the XXI century and changes its research priorities, principles and instruments providing further integration of cognitive-discursive, cognitive semiotic, sociocognitive, cognitive-pragmatic studies in order to comprehend the strategic, behavioral, cognitive, verbal and non-verbal human practices as the noospheric factors in the development of civilization. The article introduces the concept and outlines the prospects for studying the ecocentric meta-discourse as a prototype cognitive-semiotic model of various institutional discourses with explicit or implicit ecocentric component.

Conclusion. The principle of linguistic eco-centrism is the structure-forming property of the “ecocentric metadiscourse”, which is constituted by the prototype cognitive, semiotic, pragmatic parameters while specifying and developing the knowledge and values about the harmonious coexistence of man with the surrounding world – nature, society, linguistic-cultural and transcultural communities.

Key words: linguistic ecocentrism, ecocentric metadiscourse, institutional discourses, invariance of parameters.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. Екоцентризм як новий вектор функціональної парадигми зумовлює інваріантну структуру різних видів дискурсу відповідно до метадискурсивних цінностей гармонічної взаємодії між дискурсами, комунікантами, позадискурсивним середовищем. Актуальним убачаємо розв’язання проблематики статті у двобічному онтологічно-епістемологічному ракурсі – із представленням лінгвістичного екоцентризму як структуротвірного принципу різноманітних інституційних дискурсів з експліцитними або імпліцитними ознаками екоцентрованості, який забезпечує певну інваріантність дискурсивних параметрів, і як принципу (моделі) інтегративного дослідження дискурсів.

Актуальність статті зумовлена: 1) її дотичністю до проблеми екологізації свідомості через постановку питання про спільні механізми моделювання інституційними дискурсами нового способу означення екологічних відносин із формуванням семіотичного простору екоцентричного дискурсу; 2) міждисциплінарним впливом лінгвістичного екоцентризму на зміну дослідницьких пріоритетів, принципів аналізу і методів лінгвістики з подальшою інтеграцією когнітивно-дискурсивних, когнітивно-семіотичних, соціокогнітивних, когнітивно-прагматичних, когнітивно-риторичних, вербально-семіотичних, невербально-семіотичних студій з метою осмислення стратегічно-поведінкових, когнітивних, семіотичних практик людини і соціуму як ноосферно свідомих чинників розвитку цивілізації.

Мета статті – поставити проблему обґрунтування лінгвістичного екоцентризму як метадискурсивної структури різноманітних інституційних дискурсів з огляду на інваріантність і кореляцію їхніх когнітивних, семіотичних, прагматичних параметрів як різнорівневих маніфестацій екоцентрованого світогляду. Мета конкретизується в низці **завдань**:

1) запропонувати визначення лінгвістичного екоцентризму як нового принципу функціональної парадигми, зважаючи на його розбіжність з неoантропоцентризмом, а також з огляду на відмінність екоцентрованих студій від еколінгвістики й екопоетики;

2) висунути робочу гіпотезу про те, що різні типи інституційного дискурсу утворюють метадискурсивний семіотичний простір як модель розвитку і специфікації знань і цінностей про гармонійне співіснування людини (суспільства) з навколишнім світом;

3) окреслити ймовірні параметри екоцентрованості, що є структурно-інваріантними властивостями будь-якого інституційного дискурсу з експліцитними або імпліцитними ознаками етико-екологічних відносин;

4) розробити комплексну інтегративну методику дослідження лінгвістичного екоцентризму як метадискурсивного принципу організації різних інституційних дискурсів;

- 5) схарактеризувати ізоморфізм і корелятивні зв'язки між параметрами;
- 6) окреслити вірогідні вияви ізоморфізму між світоглядними цінностями архаїчної і біблійної екопоетики і ноосферними цінностями сучасного екоцентрованого дискурсу;
- 7) упровадити в науковий обіг і обґрунтувати нові поняття і категорії: “лінгвістичний екоцентризм”, “екоцентрований метадискурс”, “лінгвоекоспрагматика” тощо;
- 8) сформулювати концептуальні засади лінгвоекоспрагматики і екориторики як нових напрямів когнітивно-прагматичних і когнітивно-риторичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям статті є праці, у яких дискурс усвідомлено як семіозис, модель означення й конструювання цінностей, синергетичну систему і структурну цілісність. Такий підхід ґрунтується на ідеях дискурсивної формації, висунутої і розвинутої в роботах М. Фуко (2002), й активно розвивається в сучасних лінгвістичних студіях (Döring et al, 2008; McEvoy, Fünfgeld & Bosomworth, 2013; Poole, 2018; Siewers, 2014; Torfing, 1999).

Семіотичний вектор розвідок у дискурс-аналізі є продуктивним для обґрунтування екоцентрованого метадискурсу як семіотичного простору із парадигмально новим способом означення екологічних стосунків, маркованого власною концептуальною структурою і певною інваріантністю семіотичних, мотиваційно-стратегічних і когнітивних параметрів.

Певним внеском у розв'язання проблематики статті є праці з еколінгвістики, насамперед у синергетичному, інтегративному і міждисциплінарному аспектах (Бондар, 2013; Семенець, 2013; Burchett, 2016; Fill & Penz, 2017).

Напрацювання в ракурсі критичного дискурс-аналізу, що фокусуються на розкритті оцінних та аргументативних стратегій екодискурсу (Buck, 2013; Stibbe, 2014; Steciag, 2009 та ін.), а також роботи з проблематики “екології людини” (Stibbe, 2015) становлять певний інтерес для визначення й обґрунтування екопрагматики – нового напрямку сучасної лінгвістики, що фокусуватиметься на вивченні комунікативно-прагматичного потенціалу екоконцептів, який розкривається, з одного боку, в універсальних конвенціях гармонійної комунікативної поведінки людей у соціумі (принципах кооперації, релевантності, ввічливості тощо) і, з іншого, в інституційних стратегіях.

У вітчизняному мовознавстві до проблеми розбудови підвалів лінгвістичного екоцентризму дотичні праці О.О. Жихаревої (2017; 2018), присвячені комплексному вивченню біблійного екодискурсу в його концептуальному, наративному і образно-символічному вимірах, що може стати підґрунтям для випрацювання методики інтегративного дослідження екоцентрованого метадискурсу. Ідентифікація авторкою дискурсотвірних біблійних концептів і цінностей є важливою для визначення семіотичного канону інтерпретації універсальних екоцінностей, виявлення прототипного когнітивного підґрунтя сучасного екоцентрованого метадискурсу.

Праці С. І. Потапенка (2016; 2017), у яких закладено теоретичні підвалини лінгвориторики та когнітивної риторики, є внеском до визначення й обґрунтування екориторики як способу апеляції до гармонії в різних типах інституційного дискурсу та медійної екориторики як засобу адекватного і збалансованого відтворення світу в ЗМІ.

Студії І. І. Серякової (2016) відкривають перспективу для визначення екоцентричних стратегій і тактик невербальної поведінки для налагодження win – win комунікації в моно- та полікультурному мовному середовищі. Не менш важливим для розвитку екопрагматики вбачається обґрунтування екосоматикону як невербального способу апеляції мовця до кооперації та гармонії в художньому та нехудожньому дискурсах.

У дослідженні Н. К. Кравченко (2006), присвяченому аналізу міжнародно-правового дискурсу, екоцентризм як добровільне обмеження суверенних прав держав інтерпретовано через подолання етацентризму заради збереження спільних загальнолюдських цінностей і спільного надбання людства (*res omnium communis*). Екоцентрична свідомість держав

розглядається як етап еволюції концептосфери “справедливість” у міжнародно-правовій картині світу, у центр якої переміщується концепт “загальне благо” із ціннісними смислами “природа”, “спільне надбання людства”, “загальна екологічна безпека”, “неспричинення шкоди” тощо. Певний інтерес для розв’язання проблематики лінгвістичного екоцентризму становлять також роботи дослідниці (Кравченко, 2017), пов’язані з обґрунтуванням дискурсу як семіозису, синергетичної системи і структурної цілісності, оскільки такий підхід є дотичним до вивчення екоцентрованого метадискурсу як семіотичної цілісності з відношеннями тотожності, ієрархії і кореляції між параметрами.

Виклад основного матеріалу. Сутність концепції, запропонованої в статті, полягає в обґрунтуванні екоцентризму як принципу гармонійного співіснування людини з довкіллям (представленим різними дискурсами), який здатний впливати не лише на екологізацію лінгвістики XXI століття, а й на зміну її дослідницьких пріоритетів, принципів аналізу і методів із подальшою інтеграцією когнітивно-дискурсивних, когнітивно-семіотичних, соціокогнітивних, когнітивно-прагматичних студій з метою осмислення стратегічно-поведінкових, когнітивних, вербальних і невербальних практик людини і спільнот як ноосферно свідомих чинників розвитку цивілізації. Принцип екоцентризму інтерпретуємо як новий вектор когнітивно-дискурсивної парадигми, який має вплив на всі модуси існування мови: системно-мовний, мовленнєвий і дискурсивний – із пріоритетною роллю останнього, зважаючи на новітнє усвідомлення дискурсу як соціосеміотичного і соціокогнітивного феномену з акцентуванням його світомоделювального аспекту.

На лінгвістично-епістемологічному рівні концептуальний апарат теорії лінгвістичного екоцентризму утворюється системою таких нових понять і категорій, як “екоцентрований метадискурс”, “лінгвоєкопрагматика”, “екоцентрований семіозис”, “лінгвістична екориторика”, “екосоматикон”, “екоціннісні прототипи / архетипи”. Основною робочою гіпотезою наукових розвідок з проблематики лінгвістичного екоцентризму є припущення про наявність в різних інституційних дискурсах когнітивних, концептуальних, прагмалінгвістичних і семіотичних інваріантів, уособлених моделлю екоцентрованого метадискурсу як сукупності принципів репрезентації і конструювання гармонійних відношень між людиною і навколишнім середовищем, конститuentами якого виступає не лише природа, а й інші люди, суспільство, лінгвокультурні і транскультурні спільноти.

Інтегративний аналіз інституційно-дискурсивних (семіотичного, когнітивного, прагматичного) вимірів екоцентризму дасть змогу, на нашу думку, визначити домінуючий для екоцентрованого світогляду спосіб означення і конструювання екологічних стосунків в природоохоронному, екосоціальному, екокультурному, екокомунікативному аспектах.

Лінгвістичний екоцентризм є новим принципом функціональної парадигми, який відрізняється від неоантропоцентризму (Воробйова, 2013), зосередженому, насамперед, на нестандартних маніфестаціях мовних особистостей в неочікуваних контекстах. Лінгвістичний екоцентризм розширює концептуалізацію відносин “людина-природа” до рівня екосфери як усього того, що оточує і формує особистість, оскільки середовищем для людини є не лише природа, а й соціум, політичні, економічні, інші інституційні контексти, узагальнені поняттям “дискурсивного середовища”.

Переорієнтація з антропоцентризму на еко- та природоцентризм виходить за рамки власне лінгвістичної парадигми, відповідаючи новій етиці “недомінування” й “етиці турботи”, сакралізації природи та землі, вірі в “мудрість природного життя”, турботи про екологічну справедливість (Гардашук, 2006), що потребує залучення до вивчення лінгвістичного екоцентризму діахронічного вектора дослідження, пов’язаного з виявленням архетипного і прототипного зв’язку між біблійними, архаїчними і сучасними поглядами стосовно місця людини в космологічній моделі світу.

З іншого боку, ціннісним тлом принципу лінгвістичного екоцентризму є поєднання екологічних і етичних концептів як таких, що містять спільні макроцінності “загальне благо”, “гармонія”, “самозречення”, “благородство”, “рівність”, “єдність” тощо. Зазначені прототипні цінності стають дискурсотвірними, зумовлюючи інваріантні параметри – мовні, прагмасемантичні, мотиваційно-прагматичні, концептуальні, семіотичні, когнітивно-риторичні – своєї реалізації. Наприклад, планом реалізації концепту “благородство” в ракурсі екопрагматики є прагматична максима великодушності, тобто збільшення користі для співрозмовника за рахунок зменшення власної користі.

Концепти “загальне благо”, “благородство”, “рівність” стають дискурсотвірними в політичному дискурсі (субконцепти “мультикультуралізм”, “антидискримінаційна політика” тощо). У міжнародно-правовому дискурсі зазначені концепти є прототипними для субконцептів “найбільше сприяння”, “недискримінаційний режим”, “спільне надбання людства”, зумовлюючи семіотику, семантику і прагматику документів, у яких держави поступаються частиною суверенних прав заради “загального блага”, і утворюючи новий екоцентрований вектор означення й конструювання міжнародно-правової реальності.

На відміну від еколінгвістики й екопоетики, що є мовознавчими галузями із спеціалізацією лінгвістичного наукового знання відповідно до екологічних аспектів вивчення мови, мовлення, тексту / дискурсу, лінгвістичний екоцентризм є інтегративним принципом дослідження, що постулює ізоморфізм, з одного боку, між світоглядними цінностями архаїчного і ноосферного типів культури стосовно місця людини в космологічній моделі світу і, з іншого боку, між різними вимірами екодискурсу (вербальним, невербальним, концептуальним, когнітивним, семіотичним, прагматичним, риторичним) як рівнями висвітлення і формування екологічних цінностей. Завдяки своєму ізоморфізму в ціннісному плані параметри таких вимірів утворюють відношення ієрархії, диференціації і взаємної детермінації, а саме: когнітивні цінності і мотивації визначають інтеракційно-прагматичні параметри ролей, стратегій і тактик, які, у свою чергу, зумовлюють інформаційно-прагматичні параметри – пресупозиції, імплікатури, особливості референції тощо (про відмінність між інтеракційно-прагматичними і інформаційно-прагматичними параметрами – докладніше див.: Кравченко. 2017), вербальні і невербальні засоби.

Інакше кажучи, екоцентризм виявлятиметься не лише в тематиці, когнітивній і концептуальній організації дискурсів, а й на рівні їхньої прагматики, семіотики тощо. Наприклад, різні за типами інституційні дискурси гіпотетично матимуть певні комунікативно-рольові інваріанти, стратегічно-тактичні програми відповідно до прагматичного потенціалу спільних для таких дискурсів еко-етичних макроцінностей (проте це не відкидає “прагматику”, яка є специфічною для певної інституційної сфери комунікації, реалізуючи комунікативний потенціал субконцептів, дискурсотвірних для такої сфери).

Отже, вивчення прагматичних параметрів екоцентрованого метадискурсу потребуватиме розробки концепції лінгвоеккопрагматики як нового міждисциплінарного напрямку сучасної лінгвістики. Термін “лінгвоеккопрагматика”, застосований у цій статті, відрізняється від терміна екопрагматизм в екологічних працях (зокрема в Стюарта Бранда: *Whole Earth Discipline: An Ecopragmatist Manifesto* (S. Brand, 2009)) і є власно лінгвістичним терміном на позначення комунікативної поведінки людей і спільнот у ракурсі універсальних принципів забезпечення екологічної рівноваги в людських стосунках як умови гармонійного і “природного” існування людини.

У такому разі лінгвоеккопрагматичні конвенції підпорядковують універсальні принципи ввічливості, кооперації і релевантності, що набуватимуть нового висвітлення як прагматичний план реалізації екоконцептів “баланс”, “рівновага”, “моральна компенсація” тощо. З іншого боку, термін лінгвоеккопрагматика застосовуємо на позначення інтеракційно-прагматичних інваріантів (рольових, стратегічних) як маркерів екоцентрованості дискурсу. Зокрема, екопрагматичні студії фокусуватимуться як на власне природоохоронних стратегіях різних

інституційних дискурсів, так і на стратегіях подолання антропоцентризму з обмеженням власних політичних, економічних, національно-культурних, державних інтересів на користь визнання інтересів і збільшення прав інших.

Крім лінгвоєкопрагматики, принцип лінгвістичного екоцентризму зумовлює необхідність формування концептуальних засад таких нових напрямів лінгвістичних студій, як екориторика, екосеміотика, екологічна соціолінгвістика.

Для виявлення ознак лінгвістичного екоцентризму як метадискурсивного принципу організації різних інституційних дискурсів потрібно буде розробити комплексну інтегративну методичку дослідження, що, крім традиційних методів контекстуально-інтерпретаційного, компонентного аналізу тощо, охоплюватиме:

- корпусний аналіз для моделювання поняттєвого складника екоцентрованих концептів і субконцептів;

- прототипний аналіз для обґрунтування метадискурсивних екоконцептів як прототипної основи екологічних субконцептів, що є специфічними (дискурсотвірними) для різних типів інституційних дискурсів;

- методичку побудови матричної концептуальної моделі, фреймовий аналіз – для профілювання дискурсотвірних екоконцептів у доменах – концептуальних екотемах (зазначена методика розроблена й апробована в працях О. О. Жихаревої (2017; 2018) під час вивчення концептуального виміру біблійного екодискурсу); об'єднання спільних ознак концептуальних екотем для побудови когнітивно-концептуального простору екоцентрованого метадискурсу;

- структурно-нарративний аналіз для визначення структури змістовно-сислового простору екоцентрованих інституційних дискурсів з метою визначення нарративного простору метадискурсу як конструктору, представленого сукупністю екотем – як експліцитних, так і імплікованих;

- метод критичного дискурс-аналізу з метою встановлення інваріантної “прагматики” екоцентрованої комунікації з огляду на позадискурсивні контекстуальні чинники актуалізації ролей, стратегій тощо;

- метод прагмасемантичного аналізу із залученням методички мовленнєвих актів, концепції “обличчя і ввічливості”, теорії релевантності, методички вилучення конверсаційних імплікатур – для ідентифікації прагматичних індексів рольових і стратегічно-тактичних інваріантів у різних типах інституційних дискурсів;

- метод архетипного і когнітивно-семіотичного аналізу для реконструкції архетипних уявлень про автохтонне походження людини від природи, єдність з тваринами, з першоелементами буття, що віддзеркалені в архаїчній семіотичній міфів і чарівних казок і є дотичними до побудови універсальної екоцентрованої моделі семіозису;

- метод концептуального і когнітивно-семіотичного аналізу біблійного екодискурсу як семіотичного канону інтерпретації екологічних ситуацій і проблем, що втілює універсальні цінності про гармонію відносин людини з Творцем, природою, сім'єю, суспільством;

- метод визначення невербального семіозису дискурсивних практик;

- метод моделювання для побудови когнітивно-семіотичної моделі екоцентрованого метадискурсу, обґрунтування ізоморфізму, кореляції і ієрархії між його рівнями і параметрами;

- метод польового моделювання для побудови поля екоцентрованого метадискурсу залежно від типу і рівня маніфестації еко-гуманітарних цінностей різними інституційними дискурсами: екологічним, політичним, правовим, міжнародно-правовим, медійним, філософським, соціологічним, культурологічним, релігійним та ін.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У статті вперше введено в науковий обіг поняття “лінгвістичного екоцентризму” й обґрунтовано його як метадискурсивний принцип гармонійного співіснування людини з довкіллям – природним, дискурсивним, соціокомунікативним, який зумовлює інваріантність, ізоморфізм, закономірності організації

і взаємної детермінації вербальних та невербальних, когнітивних, семіотичних, прагматичних параметрів інституційних дискурсів, що уособлене поняттям екоцентрованого метадискурсу – моделі розвитку і специфікації знань і цінностей про екоетичні норми взаємодії людини з природою, Творцем, з іншими людьми, з суспільством і його інститутами, лінгвокультурними і транскультурними спільнотами, Всесвітом.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення різних типів інституційних дискурсів як спільного семіотичного простору конструювання етико-екологічних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

- Бондар, О. І. (2013). Синергетичний підхід як підґрунтя лінгвістичної екології. *Записки з українського мовознавства*, 20, 4-15.
- Вороб'єва, О. П. (2013). Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*, 16 (2), 41-47.
- Гардашук, Т. В. (2006). *Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації*. (Дис. докт. філос. наук). Київ.
- Жихарева, О.О. (2017). Структура англомовного біблійного екодискурсу. *Science and Education: a New Dimension. Philology* (Vol. 38 (138), 72-76).
- Жихарева, О.О. (2018). Концептуальні екотеми в англомовному біблійному екодискурсі. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*, 21 (1), 112-120.
- Кравченко, Н.К. (2017). *Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия*. Киев: Интерсервис.
- Кравченко, Н.К. (2006). *Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса*. Киев: Реферат.
- Потапенко, С. И. (2017). Синхронная реконструкция концептов в англоязычном масс-медийном дискурсе: между концептуализацией и категоризацией. *Концепты и контрасты* (с. 331-338). Одесса.
- Семенець, О.О. (2013). Лінгвоекотологія та проблеми мовного вираження суспільних цінностей. *Нова філологія: збірник наукових праць*, 58, 174-177.
- Brand, S. (2009). *Whole Earth Discipline: An Ecopragmatist Manifesto*. N.Y.: The Viking Press.
- Buck, H. (2013). Climateengineering: spectacle, tragedy or solution? A content analysis of news media framing. *Interpretive approaches to global climate governance: deconstructing the greenhouse*. London: Routledge, pp. 166-181.
- Burchett, K. (2016). *Antropocentrism as environmental ethic*. Dissertation, PhD, Lexington, Kentucky.
- Düring, M., Penz, H., Trampe et al. (2008). *Language, Signs and Nature: Ecolinguistic Dimensions of Environmental Discourse*. L: Stauffenburg Verlag.
- McEvoy, D., Fyngfeld, H., & Bosomworth, K. (2013). Resilience and climate change adaptation: the importance of framing. *Planning Practice & Research* (Vol. 28 (3), pp. 280-293).
- Fill, A. F., & Penz, H. (2017). *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. N.Y.: Routledge.
- Foucault, M. (2002). *The Archaeology of Knowledge*. London and New York: Routledge.
- Poole, R. (2018). Ecolinguistics, GIS, and Corpus Linguistics for the Analysis of the Rosemont Copper Mine Debate. *Environmental Communication* (Vol. 12(4), pp. 525-540).
- Potapenko, S. (2016). Cognitive rhetoric of effect: Energy flow as a means of persuasion in inaugurals. *Topics in Linguistics* (Vol. 17 (2), pp. 12-25).
- Seriakova, I. (2016). Nonverbal Semiotics of Discursive Practices. *Science and Education a New Dimension. Philology* (Vol. IV (17 / 78, 73-76).
- Siewers, A.K. (2014). *Re-imagining nature: environmental humanities and ecosemiotics*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- Steciag, M. (2009). Key-words in Ecology and their Critique from Ecolinguistic Point of View. *Problemy Ekorozwoju* (Vol. 4(2), pp. 61-68).

- Stibbe, A. (2014). An ecolinguistic approach to Critical Discourse Studies. *Critical Discourse Studies* (Vol. 11(1), pp. 117-128).
- Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. Abingdon, N.Y.: Routledge.
- Torring, J. (1999). *New theories of discourse: Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.

REFERENCES

- Bondar, O.I. (2013). Synergetychnyj pidhid jak pidgrunt'a lnhvistychnoji ekologii. *Zapysky z ukrains'koho movoznavstva*, 20, 4-15.
- Vorob'jova, O.P. (2013). Lnhvistyka segodnia: reinterpretatsija epistemy. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 16 (2), 41-47.
- Gardatshuk, T.V. (2006). *Suchasnyj ekologizm: teoretychni zasady ta praktychni implikaciji*. (Dys. doct. filos. nauk). Kiev.
- Zhyhareva, O.O. (2017). Struktura angломовного біблійного екодискурсу. *Science and Education: a New Dimension. Philology* (Vol. 38 (138), 72-76).
- Zhyhareva, O.O. (2018). Kontseptual'ni ekotemy v angломовному біблійному екодискурсі. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 21 (1), 112-120.
- Kravchenko, N.K. (2006). *Interaktivnoje, zhanrovoje i kontseptual'noje modelirovanije mezhdunarodno-pravovoho diskursa*. Kyiv. Referat.
- Kravchenko, N. K. (2017). *Discurs s discurs-analiz: kratkaja entsyklopedija*. Kiev: Interservis.
- Potepenکو, S.I. (2017). Sinhronnaja rekonstruktsija kontseptov v anglojazыchnom mass-medijnom diskursi: mezhdru kontseptualizatsijej i kategorizatsijej. *Kontsepty I kontrasty*. (s. 331-338). Odessa.
- Semenets', O.O. (2013). Lingvoekologija ta problemy movnoho vyrazhenn'a suspil'nyh tsinnostej. *Nova filologija: zbirnyk naukovykh prats'*, 58, 174-177.
- Brand, S. (2009). *Whole Earth Discipline: An Ecopragmatist Manifesto*. N.Y.: The Viking Press.
- Buck, H. (2013). Climateengineering: spectacle, tragedy or solution? A content analysis of news media framing. *Interpretive approaches to global climate governance: deconstructing the greenhouse*. London: Routledge, pp. 166-181.
- Burchett, K. (2016). *Antropocentrism as environmental ethic*. Dissertation, PhD, Lexington, Kentucky.
- Döring, M., Penz, H., Trampe et al. (2008). *Language, Signs and Nature: Ecolinguistic Dimensions of Environmental Discourse*. L: Stauffenburg Verlag.
- McEvoy, D., Fünfgeld, H., & Bosomworth, K. (2013). Resilience and climate change adaptation: the importance of framing. *Planning Practice & Research* (Vol. 28 (3), pp. 280-293).
- Fill, A. F., & Penz, H. (2017). *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. N.Y.: Routledge.
- Foucault, M. (2002). *The Archaeology of Knowledge*. London and New York: Routledge.
- Poole, R. (2018). Ecolinguistics, GIS, and Corpus Linguistics for the Analysis of the Rosemont Copper Mine Debate. *Environmental Communication* (Vol. 12(4), pp. 525-540).
- Potapenko, S. (2016). Cognitive rhetoric of effect: Energy flow as a means of persuasion in inaugurals. *Topics in Linguistics* (Vol. 17 (2), pp. 12-25).
- Sieriakova, I. (2016). Nonverbal Semiotics of Discursive Practices. *Science and Education a New Dimension. Philology* (Vol. IV (17 / 78, 73-76).
- Siewers, A.K. (2014). *Re-imagining nature: environmental humanities and ecosemiotics*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- Steciag, M. (2009). Key-words in Ecology and their Critique from Ecolinguistic Point of View. *Problemy Ekorozwoju* (Vol. 4(2), pp. 61-68).
- Stibbe, A. (2014). An ecolinguistic approach to Critical Discourse Studies. *Critical Discourse Studies* (Vol. 11(1), pp. 117-128).
- Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. Abingdon: Routledge.
- Torring, J. (1999). *New theories of discourse: Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.

Дата надходження до редакції 06.09.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 811.161.2:37'42

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

МІНЧАК Г. Б.

кандидат філологічних наук
Київський національний лінгвістичний університет
minchakgb@gmail.com

У статті розглянуто лексико-семантичні одиниці неології як засіб збагачення образного українського мовлення та як важливий естетичний компонент авторської картини світу письменника. Обґрунтовано поняття *неологізм*, визначено та описано основні різновиди лексико-семантичних неологізмів, які функціонують у сучасній художній жіночій прозі. Зазначені інновації класифіковано відповідно до п'яти параметрів новизни: глосемантичного (неолексеми та неосемеми), генетичного (абсолютні й відносні), актуалізаційного (оживлений архаїзм), сигніфікативно-конотативного (номінативні та номінативно-експресивні), мовно-мовленнєвого (неологізм, okazіonalіzm). Підсумовано, що роль сучасних письменниць у розвитку української мови – поліаспектна. Мовні пошуки Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько спрямовані на віднайдення та розвиток природних, еволюційно вмотиваних змістових одиниць мовомислення.

Ключові слова: неологізм, okazіonalіzm, новизна, незвичність, ідіостиль, оцінно-експресивна функція.

LEXICO-SEMANTIC NEOLOGISMS IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN FEMALE PROSE

MINCHAK Halyna Bohdanivna
Candidate of Science (Philology)
Kyiv National Linguistic University
minchakgb@gmail.com

Introduction. The article focuses on the lexico-semantic units of the neology as a means of enriching figurative Ukrainian speech and as an important aesthetic component of the author's picture of the writer's world.

Purpose. The aim of the article is to describe and analyze the lexico-semantic innovations by using various criteria suggested by Liuko Dashvar, Dara Kornii, Lesia Romanchuk, Iren Rozdobudko.

Methods. Systematization of the known directions and aspects applied while conducting the research within the descriptive method with its methods of external and internal interpretations proved it expedient to study the lexico-semantic units using the semantic-and-structural method, in particular the method of component and distributional analysis.

Practical value of the results. The paper defines and describes the main varieties of lexico-semantic neologisms that function in contemporary fiction female prose. We suggest that these innovations may be classified according to the following criteria:

1) the form of the linguistic unit: neolexemes (the novelty of the form is combined with the novelty of the content); transnominational neologisms (the combination of a new form of word with the expressed meaning of the already existed form); neosememe (new meaning is expressed by the form available in the language); neophrase;

2) the degree of novelty (and by the way of nomination): absolute (strong) and relative as a result of borrowings;

3) the functional purposes: nominative and nominative-expressive;

4) the parameter of *language – norm – speech*: conventional (generally-accepted) and occasional (accidental).

Conclusion. The conducted research shows that the role of contemporary authoresses in the development of the Ukrainian language is poly-dimensional. Thus, in particular, is the creation of neofoms with abstract-and-conceptual meaning and neosemantic units within the lexeme and its interconnectivity as well as actualization of the linguistic experience of the Ukrainian intelligentsia of the late XIXth – early XXth centuries and the connection with the cultural and written tradition of the Ukrainian language during historically ancient layers. Linguistic investigations by Liuko Dashvar, Lesia Romanchuk, Iren Rozdobudko are aimed at discovering and developing natural, evolutionarily motivated content units of thinking. Their new discoveries are not sharply distinguished on the background of well-known words. The most vivid and most numerous lexico-semantic innovations are neosemantic units, performing the evaluative-expressive function.

Key words: neologism, occasionalism, novelty, unusual, idiosyle, evaluative-expressive function.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. Інтенсивна динамізація лексико-семантичного рівня української мови кінця XX – початку XXI століття, яка свідчить про мобілізацію одиниць цього рівня для вираження ціннісних переорієнтацій та формування нової системи пріоритетів українського соціуму, потребує більшої диференціації об’єкта дослідження, звуження сфери наукового пошуку, зокрема й аналізу неологізмів окремих письменників.

Вивчення авторських інновацій – явищ творчо індивідуальних, які відображають своєрідний “почерк” (ідіостиль) письменника, його внесок у шліфування і збагачення стилістичних засобів літературної мови в цілому, є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики, зокрема української неології та стилістики художнього мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні студії мовних інновацій багаті на тематику, напрями та окремі аспекти. Скажімо, лексичний аспект інновацій докладно проаналізований у працях Г.М. Вокальчук, Д.В. Мазурик, І.В. Самойлової, Н.М. Сологуб, О.А. Стишова, В.А. Чабаненка та ін.; дериваційний – у роботах З.О. Валюх (2017), Є.А. Карпіловської (2005), Н.Ф. Клименко (2000), Ж.В. Колоіз (2007) та ін.

Теоретичні засади вивчення неологізмів закладено у працях О.А. Земської (1996), Л.І. Плотникової (2000), О.О. Тараненка (2000) І.А. Тропіної, (2007), Д.П. Бориса (2015) та ін.

Для всебічного опису лексико-семантичної системи сучасної української мови важливо дослідити новітні художні тексти на предмет уживання в них неолексем. В українській літературі складно знайти автора, у творах якого не було б лексико-семантичних інновацій різної мовленнєвої спрямованості. Їхня наявність є прикметною ознакою художньої прози й сучасних українських письменниць Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько. На сьогодні відчутно бракує праць, присвячених аналізу індивідуально-авторських новотворів представниць жіночої прози (термін літературознавців Л.В. Таран, С.О. Філоненко). Лексико-семантичні новації у творах зазначених авторів, крім поодиноких статей (див. Мінчак, 2008), ще не були предметом мовознавчих студій, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета статті – опис й аналіз (за різними критеріями) лексико-семантичних інновацій, виявлених у романах Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько. **Завдання** статті вбачаємо в класифікації авторських неологізмів залежно від форми, функції, ступеня новизни та мовно-мовленнєвого параметра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закордонне й вітчизняне мовознавство накопичило значну кількість теоретичного й фактичного матеріалу (особливо наприкінці XX століття, який, за висловом О.А. Земської, “навіть називають віком окаянізмів” (1996, с. 128), присвяченого проблемам неології; саме в цей і наступний періоди виникає чимала

кількість інноваційних знаків, які, демонструючи розкутість і розкріпачення, прийшли на зміну невиразності та стандарту мови тоталітарного суспільства. Для сучасних робіт характерне широке розуміння неології, до складу якої входять індивідуально-авторські, запозичені, okazionalні тощо одиниці. Автори лінгвістичних словників кін. ХХ – поч. ХХІ століть виділяють домінуючу ознаку неологізмів – новизну. Слідом за І.А. Тропіною, онтологічною ознакою okazionalізмів вважаємо не тільки новизну, а й незвичність (2007, с. 12).

Для чіткішого визначення ключового терміна в нашій статті – *неологізм* – наведемо п'ять параметрів суперечливості новизни, виокремлені Д.П. Борисом (2015, с. 56) і частково модифіковані нами: 1) глосематичний (співвідношення між планом змісту і планом вираження); 2) генетичний (зовнішнє і внутрішнє запозичення-неологізм); 3) актуалізаційний (нові ревіталізовані слова); 4) сигніфікативно-конотативний (номінативні й номінативно-експресивні неологізми); 5) мовно-мовленнєвий (неологізм як факти мови, okazionalізм – факт мовлення).

Наведені параметри логічно узгоджуються з чотирма критеріями класифікації неологізмів, які ми узагальнили, вивчаючи різні погляди українських і російських теоретиків-неологів (Є.М. Карпіловської (2005), Ж.В. Колоїз (2007), Л.І. Плотникової (2000), О.О. Тараненка (2000) та ін.):

- 1) за формою мовної одиниці, що відповідає глосематичному параметру;
- 2) за ступенем новизни (і за способом номінації), що передбачає врахування двох параметрів – генетичного та актуалізаційного;
- 3) за функціональним призначенням, що співвідноситься із сигніфікативно-конотативним параметром;
- 4) за співвідношенням мова – мовлення (мовно-мовленнєвий параметр).

Виходячи зі сказаного, вважаємо, що: 1) неологізм – це лексико-семантична або фразеологічна одиниця, що характеризується абсолютною чи відносною новизною за глосематичним, генетичним, актуалізаційним, сигніфікативно-конотативним і мовно-мовленнєвим параметрами; 2) терміни інновація та неологізм перебувають у гіперо-гіпонімічних зв'язках; 3) okazionalізм – це неологізм у момент свого виникнення (пор. доречне протиставлення okazionalізму й неологізму як точки та відрізка відповідно в О.Г. Ликова (1976, с. 102).

Виявлені у творах Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько неологізми класифікуватимемо відповідно до наведених вище чотирьох критеріїв.

1. Традиційно за формою мовної одиниці okazionalізми диференціюють на лексичні, словотвірні, фразеологічні, синтаксичні, стилістичні (Ханпира, 1966, с. 245). Цілком погоджуємося з обґрунтуваннями Н.О. Янко-Триницької (2001), Ж.В. Колоїз (2007) про невиправданість виокремлення з-поміж інших типів словотвірних і стилістичних okazionalізмів. Будь-який словотвірний okazionalізм може бути одночасно і лексичним okazionalізмом, так само, як і лексичний має стилістичне навантаження. З цього погляду okazionalізми, будучи результатом дериваційних процесів, поділяють на лексеми, семеми, грамеми, фраземи, номінативні синтаксеми. У романах Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько вони найчастіше репрезентовані такими неонімінативами (номемами), як:

1) неолексемами (нова форма – нове значення), де взаємодіють квантитативний і квалітативний аспекти впливу екстралінгвальних чинників на лексичну систему мови: *Двічі за півгодини я таємно пробираюся до службового туалету (для цього треба попросити ключі у “коридорної” – і це не дуже приємно)* (Дванадцять, 13); *Цікаво, що б сказали мої студенти, які звикли до моєї цілковитої “застібнутості”?*» (Гудзик, 5); *номенклатор* – люди, які нагадують номен (Місто карликів 1 – 2, 311); *кавотворення* (Місто карликів 1 – 2, 371), *гречкосійська професура* (Місто карликів 1 – 2, 392), *послати розпротрикуди* (Місто карликів 1 – 2, 5), *еліптин* – порошок з кутнього зуба дракона (Місто карликів 1 – 2, 121), *загальники* – прізвище, ім'я, рік народження (Місто карликів 1 – 2, 170), *повторники 1949-го* – люди, яких ув'язнили після

закінчення десятилітніх термінів “набору” 1937 року (Місто карликів 1 – 2, 371), *терпиво-трава*, *страх-трава* (Місто карликів 1 – 2, 248), *дощоснігомряка* (Місто карликів 3 – 4, 83);

2) неосемемами (стара форма – нове значення, зокрема й конотативне): *беззубі лави*, *ліхтарі – сліні* (Гудзик, 8);

– *Усі патріоти зараз – сидять! – відрізала вона.*

– *Як це “сидять”?* – *не зрозумів я.* – *Сидять – злодії.*

– *Ага, злодії! – не вгамовувалася моя руда дівчинка.* – *Бродський, Стус, Солженіцин... Усі – злодії!* (Гудзик, 24–25); *...Ведмедик впадає у транс від самої думки про якусь жінку у своєму холостяцькому барлозі* (Пастка, 114); *доход яга* – той, хто дійшов, витримав політичний термін ув’язнення (Місто карликів 1 – 2, 235), *жіночки* – не тільки милі й приємні, а й зручні для використання (Місто карликів 1 – 2, 418), *дятли* – стукачі, на яких трималася радянська система (Місто карликів 3 – 4, 96);

3) неофразами здебільшого перифрастичного типу: *напій свободи* (пиво) (Пастка, 31), *міліцейський натюрморт* (банка огірків, півпляшки “Княжого келиха” та вбивчої сили зашкарубла палиця сервелату) (Пастка, 116); *пластиковий пискун* (мобільний телефон) (Пастка, 126); *живильна волога* (пляшка з алкоголем) (Гудзик, 19), *гніздечко на колесах* (машина марки “Рено Твінго”) (Все..., 113), *заархівований файл* (короткий варіант промови) (Місто карликів 1 – 2, 314), *кислюча нудьга* (французьке шампанське) (Місто карликів 1 – 2, 8), *скалка льоду* (дружина) (Місто карликів 1 – 2, 21), *любитель струнких і довгих нижніх кінцівок* (донжуан) (Місто карликів 1 – 2, 209), *шарф із кобри* (дружина) (Місто карликів 1 – 2, 439), *будинок жовтого кольору* (божевільня) (Місто карликів 1 – 2, 371), *кругленький клубочок ніжності з пружинкою збитків усередині* (дитина) (Місто карликів 1 – 2, 504), *найефективніша міжнародна перепустка* (гроші) (Місто карликів 1 – 2, 519), *святковий марафон об’їдання та обпивання* (святкування захисту дисертації) (Місто карликів 1 – 2, 516).

2. За ступенем новизни, що пов’язаний із способом (шляхом) номінації виділяють:

а) абсолютні (сильні) неологізми, утворені за допомогою морфологічних і неморфологічних способів словотворення;

б) відносні неологізми як наслідок запозичень – зовнішніх і внутрішніх.

Найбільш виразні доміанти-інновації за морфологічними ознаками – це здебільшого іменники, утворені такими продуктивними способами словотворення (переважно – морфологічними, чистими та змішаними):

– суфіксальним: *документики* (Гудзик, 205); *У нас ще одна відьма – нова замша* (Пастка, 16); *кав’яренька* (Пастка, 23); *таксівка* (Пастка, 22); *порнушка* (Пастка, 36); *сабантуйчик* (Пастка, 119); *Нобелівка* (Пастка, 76); *скромник* (Пастка, 147); *«...після цього візиту навіть у нашій елітній школі набула репутації білої ворони і буржуйки* (Дванадцять, 38); *Я знову відчув дивну замиленість ока – скільки не вдивлявся, не міг зібрати увесь образ докупи»* (Гудзик, 17); *гарний мужчинка* (Зів’ялі квіти викидають, 113); *Ципач*, кишеньковий злодій. Так виріже гаманець, що не відчуєш (Все..., 32); *татова любленка* (Місто карликів 1 – 2, 190), *фашистюра* (Місто карликів 1 – 2, 419), *переполовинення* (Місто карликів 1 – 2, 489), *фонтанував розповідями* (Місто карликів 1 – 2, 371), *доцик* (доня) (Місто карликів 1 – 2, 513), *фельдшеризм* (Місто карликів 3 – 4, 59), *доненятко*, *малецьик* (Місто карликів 3 – 4, 89);

– префіксальним: *псевдоеротизм* (Зів’ялі квіти викидають, 115); *безземлетрусна країна* (Місто карликів 1 – 2, 263);

– префіксально-суфіксально-постфіксальним: *заткобожився* (Місто карликів 1 – 2, 506), *затурилася* (Місто карликів 1 – 2, 534);

– осново- й словоскладанням: *Він вдається до розлогих пояснень, чому і як виникла ідея психоспікера* (йдеться про головного лікаря психлікарні. – Г. М.) (Дванадцять, 11); *дурнуватонацький* (Гудзик, 80); *солодко-непристойно* (Гудзик, 9); *Батько змінив англійських леді*

на секретарок-друкарок-референток (Гудзик, 95); Цинік-жебрак – це закінчений злодій, цинік-багатій – механізм для задоволення потреб (Гудзик, 176); Я ретельно проінструктована на предмет “можна-неможна” (Зів’ялі квіти викидають, 63); вугільно-вогняний погляд (Зів’ялі квіти викидають, 65), ядучо-ніжний голос (Зів’ялі квіти викидають, 66); неполохливо-коликлива плоть (Місто карликів 1 – 2, с. 316), вишукано-тепличне (Місто карликів 1 – 2, 311), кудрато-кошлато-милий (Місто карликів 3 – 4, 9), чоловічо-хірургічне (Місто карликів 1 – 2, 4), щоденно-сторазово (Місто карликів 1 – 2, 21), штучно-надумано-оптимістичні автори (Місто карликів 1 – 2, 153), застійно-застільні часи (Місто карликів 1 – 2, 281), захиянково-надмірні потреби (Місто карликів 1 – 2, 294), чинно-злочинне (Місто карликів 1 – 2, 421), фруктоїд (Місто карликів 3 – 4, 107);

– основокладання із суфіксацією: чужопланетянка (Дванадцять, 108); себелюбство, менелюбство (Місто карликів 3 – 4, 89); всесвітнє душеутасмичення (Місто карликів 1 – 2, 311);

– морфолого-синтаксичним: Двічі за півгодини я таємно пробираюся до службового туалету (для цього треба попросити ключі у “коридорної” – і це не дуже приємно) (Дванадцять, 13), палата для буйнопомішаних (Місто карликів 1 – 2, 421);

– каламбурним, телескопічним (злиття двох близькозвучних слів у рамках спільного третього): Вовик – типова секретутка (Пастка, 28), двістаматологи, тристаматологи (Місто карликів 1 – 2, 367), “Однослів’я – так я назву цей жанр – мистецтво одного слова, що містить в собі нову ідею чи картину. Тим самим досягається найбільша, навіть порівняно з афоризмом, конденсація образу: максимум смислу в мінімумі мовного матеріалу” (Епштейн, 2000, с. 204).

Відносні неологізми у творах письменниць жіночої прози представлені як зовнішніми, так і внутрішніми запозиченнями.

Зовнішні запозичення – здебільшого із західноєвропейських мов, що пояснюється насамперед загальною тенденцією в розвитку лексико-семантичної системи української мови на сучасному етапі, своєрідною модою на запозичені слова, а також конотативною інтерференцією, коли “слова іншої мови здаються конотативно більш насиченими, ніж якими є насправді” (Говердовский, 1989, с. 67).

У наведених нижче запозиченнях мотиватором конотативної семантики виступає не асоціативна чи асоціативно-образна ознака, а зовнішня форма слова: Під час таких заходів – презентацій, фуршетів, party, прийомів, фестивалів тощо – я шаленіла, й мені спадало на думку, що натопт – це бидло, біомаса (Дванадцять, 241); Швидше за все, повторювала слова дорослих... Зрадників та штрейкбрехерів! (Гудзик, 172); Програма їхнього життя працює в режимі middle: важіль чи кнопка, зафіксована між on і of, як у телефоні (Гудзик, 243); робити щось на кшталт кніксену (Зів’ялі квіти викидають, 63); викривлюю простеньке бон жур (Зів’ялі квіти викидають, 64); можна прожити, не відаючи смаку буйабезу й нічого від того не втратити (Зів’ялі квіти викидають, 166); Хто дасть гарантії, що Коноваленко не піде ва-банк (РАЙ.центр, 125); No connect! (РАЙ.центр, 124);

На відміну від інших письменників, у творах яких функціонують російські номінативні одиниці (як частковий вияв опозиція “свій” – “чужий” через прийом протиставлення “українська лексика” – “російська лексика”), в аналізованих романах їх майже немає. Сліди російського мовлення простежуються лише в суржикових елементах, зокрема в графонах: руль до подучки, картопля зі шкварками, гості у свята, жовті від цигаркового диму фіранки (Дванадцять, 202), советські парфуми (Зів’ялі квіти викидають, 67); смак, вихований на “Советському подусладком” (Місто карликів 1 – 2, 8), доморощений кампазітор (Місто карликів 1 – 2, 363), чорна роза расцвела (Місто карликів 1 – 2, 341).

Прикметною ознакою мови Люко Дашвар, Лесі Романчук та Ірен Роздобудько є активне функціонування внутрішніх запозичень, що виявляється в двох аспектах:

1) у використанні певних одиниць з вужчих стильових сфер, зокрема:

– розмовної лексики: ...іноземці веселилися, вишкіряючи бездоганні порцелянові зуби, ділки реготали, тицяючи китайськими паличками в рисово-рибні рулетки, дівки гизотіли (Гудзик, 76); *натопт перестас бути біомасою, бидлом* (Зів'ялі квіти викидають, 134); шпигунка місцевого розливу (Місто карликів 1 – 2, 70);

– публіцистичної: *Лізу дивувало й те, що він не пішов до опозиції, а, як писали в пресі, – “вирізнявся толерантністю”, яка Лізі, щоправда, більше нагадувала пристосування... В юності вона заслуховувалася його “кухонними” промовами, була впевнена, що він – пасіонарій...* (Гудзик, 91);

– застарілої (ідеться про ревіталізовані слова): філіжанку з кавою (Гудзик, 47); *час відмотався навспак і знову став на своє місце* (Зів'ялі квіти викидають, 65); з оксамитовим ридикюльчиком (Зів'ялі квіти викидають, 137); мешкають лімітники та роботяги (Зів'ялі квіти викидають, 180); єдвабна сорочка (Місто карликів 1 – 2, 313);

2) у використанні окремих різновидів загальнонаціональної мови, зокрема соціолектів (здебільшого жаргону), вулгаризмів: *Прикид треба змінити, – критично зауважила Віка, та й хаср у тебе, як в інститутки. Слухай, а хочеш я тобі дреди заварганю?!* (Гудзик, 163); *Віра вперше чула, що Ярослава – холодна неприступна красуня – сиділа на голиці* (Пастка, 94); *Зробиш нам жрачку?* (Все..., 24); *кльова відмазка* (Місто карликів 1 – 2, 374); ... з почуттям *неабиякого полегшення повернутися до міста, обговорюючи дорогою кумедних старперів* (Зів'ялі квіти викидають, 134).

3. Виходячи з того, що будь-які інновації є знаками номінації і / або знаками емотивності, за функціональним призначенням і лексичні, і семантичні новоутворення умовно поділяють на дві групи: номінативні (або номінативно-зображальні) та номінативно-експресивні (Гараненко, 2000).

Закономірно, що власне номінативні лексико-семантичні інновації в художніх творах Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздобудько (як і в інших майстрів художнього слова) представлено незначною кількістю. Неонімени цього типу включають і конотативний, і денотативно-сигніфікативний макрокомпоненти. Враховуючи те, що такі неолексеми однаково пов'язані з денотатом / сигніфікатом, з одного боку, і спектром емоційно-оцінного складника (інакше емотивності) конотативної семантики, з іншого боку, їх можна назвати номінаціями з денотативно-конотативним типом лексичного значення. Джерелом виникнення емоційно-оцінної семи є не стільки інтенції мовця, скільки оцінний характер самого денотата: *По-моєму, вони просто закомплексовані, як усі блатовики* (Пастка, 27); *барабаник (той, кому все по барабану)* (Гудзик, 94), *найнейтральніші пінгвінохолодні дами* (Місто карликів 1 – 2, 58), *доморощені гаранти стабільності* (Місто карликів 1 – 2, 418).

У ракурсі процесу творення експресивних неосемантів важливе значення має контекст. Переосмислення в групі слів і розвиток нових значень відбувається ніби через проміжну ланку – словосполучення, яке водночас і звукує значення слова, і збагачує його. Зібраний ілюстративний матеріал дає змогу стверджувати, що здебільшого такі неосеманти є контекстуально залежними і вживаються з метою замінити звичні в таких контекстах слова і в результаті надати номінації нової експресивно-оцінної конотації. Пор.: *літературні негри* (Пастка, 74); *павутинка легких зморщок* (Гудзик, 81); *гумові красуні* (Гудзик, 111); *тільки модельної зовнішності* (Гудзик, 199); *пліснявий совок, махровий капіталізм* (Гудзик, 73); *фірмова» посмішка* (Гудзик, 167); *серйозні комсомольські пики* (Гудзик, 100); *літературна проституція* (Пастка, 21); *інтернатська короста, плебейські замашки* (Пастка, 47); *перше теляче кохання* (Місто карликів 1 – 2, 331); *телячий захват* (Місто карликів 1 – 2, 340); *дамський хижак* (Місто карликів 1 – 2, 239); *владні недомірки* (Місто карликів 1 – 2, 294); *гумовий дурник* (Місто карликів 1 – 2, 294); *змастити голос елєм* (Місто карликів 1 – 2, 343); *продувати іони кохання* (Місто карликів 1 – 2, 344).

Найбільш яскраві номінативно-експресивні лексико-семантичні інновації перебувають у площині синтагматичного поєднання слів, що містять нібито несумісні семи віднесеності реалій фізично-побутового життя людини (навіть фізіологічного стану) до сфери абстрактного осягнення філософських понять, психологічних станів тощо і навпаки. Так, певний “фізіологізм” послідовно простежується в порівняннях, метафорах: *Життя – взагалі мило. Спочатку запашине, “Полуничне”, а потім – жалюгідний обмилок сподівань, утрачених можливостей, надій, сил, розуму, здорового глузду, пам’яті. Потім залишається тільки піна, мильні бульбашки...* (Дванадцять, 268); *Брехня, коли, скажімо, жінка офірує собою заради родини – чоловіка, дітей. Хоча в традиційному розумінні це вважається “великим жіночим подвигом”. Чинячи так, вона не тільки грішить тим, що нехтує своєю дорогою, своїм покликанням і своєю, нехай маленькою, місією на землі – вона підсвідомо, під маскою цієї жертовності руйнує життя тих, у кому розчиняється. Це те саме, що кинути грудку цукру в спирт чи розсіл. Цукром можна поліпити тільки відповідне питво. І то – в розумних межах* (Дванадцять, 270); *Усе сурогатне знайшло своє ім’я, а все справжнє видалося настільки справжнім, що його можна було відчутти на смак, як иматок м’яса з кров’ю. Справжнє – душило, лякало безсонням, сурогатне – смакувало, як подвійний чизбургер у “Макдональдсі”* (Дванадцять, 125); *Спрага ворушилася в ній, як... як каміння в нирках* (Гудзик, 46); на запитання “Коли ти щаслива?” відповідає: *“Коли розлуцую пальцями повітряні пухирці на целофановій упаковці... Коли витираю запітніле скло в автобусі – від зверху донизу, – і в ньому проявляється краєвид!”* (Все..., 139); *... не доливати свого оцту в сірчану кислоту денного сміття* (Місто карликів 1 – 2, 361); *... пересмажені, бо на високому градусі кипіли, котлети* (Місто карликів 1 – 2, 294); *перші ознаки карієсу почуттів* (Місто карликів 1 – 2, 294).

Подібні процеси є виявом загальної тенденції в сучасній українській мові – її демократизації. Протилежна тенденція – інтелектуалізація мови – також відобразилася в оригінальних авторських метафорах, порівняннях. Пор.: *Особливе зворушення викликало в мене те, як вона мис ступні, вперто тре їх камінцем, уважно розглядає і знову тре, аж поки вони не стають ніжними та жовтуватого-рожевими, як пергамент, що світиться на сонці* (Дванадцять, 22); *Навіть хода в неї була так, ніби з кожним кроком вона піднімалася на гільйотину часів Французької революції. А коли вона знімала руку, щоб дістати теку з верхньої полиці, нагадувала напівоголену Свободу з картини Делакруа* (Дванадцять, 76); *Прискіпливим чоловічим поглядом я розглядав її струнку, витончену, я б сказав – видовжену, як на полотнах Модільяні, постать, великі, якогось неприродно-блакитного кольору очі, чіткі вилиці* (Дванадцять, 224); *Він дивився на неї так, як ентомолог дивиться на щойно ввійманий екземпляр метелика* (Дванадцять, 276); *Я була перед його очима, як листок, що лежить на склі перед окуляром мікроскопа – навіть відчула, як у мені в безладному броунівському русі забігали якісь молекули* (Гудзик, 203).

4. За параметром мова – норма – мовлення неологізми поділяють на оказіональні та узуальні. У сучасній теорії номінації наявна ціла низка термінів на означення членів таких опозицій, конкретних виявів позначених ними процесів поповнення лексики. Найпоширенішими є протиставлення потенційних слів (потенціалізмів) як результату узуального словотворення оказіональним словам (оказіоналізмам) як результату словотворення незуального.

Прикладами першої групи, тобто потенціалізмів, можуть бути такі згадані вище слова, як: *буржуйка* (жінка-буржуй) (Дванадцять, 38), *заміша* (жінка-замісник) (Пастка, 16), *тимурівка* (дівчина-тимуривець) (Пастка, 155), *монтажки* (Пастка, 5), *таксівка* (Пастка, 22), *порнушка* (Пастка, 36, 142), *шосейка* (Пастка, 125) тощо. Н.Ф. Клименко називає подібні слова резервом, що стимулює розвиток словотвірної системи мови; це слова, що функціонують у мовленні, але ще не ввійшли в мову (2000, с. 473).

Для оказіоналізмів, на думку багатьох дослідників (С.А. Карпіловської (2005), Н.Ф. Клименко (2000), Н.О. Янко-Триницької (2001) та ін.), визначальною є саме ознака порушення усталеного

зразка творення слова з певною ономасіологічною і, глибше, когнітивною структурою. Скажімо, типовим прикладом порушення словотвірного зразка вираження ономасіологічної структури може бути okazіоналізм *секретутка*: *Вовик* – типова *секретутка* (Пастка, 28). Цей контамінований okazіоналізм виник унаслідок міжслівного накладання лексем (точніше, контамінації кореневої і афіксальних морфем) *секретар* + *проститутка*, перша з яких є носієм звичайного (оцінно-нейтрального) змісту (“службовець, який відповідає за діловодство установи, організації тощо”), друга – негативного (“продажна, безпринципна, безчесна людина”). Знову створена одиниця використовується для іронічного обігрування міжлексемних парадигматичних зв’язків. Парадоксальність цього гібрида-неологізму зумовлена різким зміщенням його денотативної закріпленості порівняно з вихідним словом – базою номінації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Роль сучасних письменниць у розвитку української мови – поліаспектна. Це, зокрема, творення неформ з абстрактно-концептуальним значенням і неосемантів у межах лексеми та її сполучуваності, а також актуалізація мовного досвіду української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття та зв’язок із культурно-писемною традицією української мови історично давніших шарів. Мовні пошуки Люко Дашвар, Лесі Романчук, Ірен Роздубудько спрямовані на віднайдення та розвиток природних, еволюційно вмотиваних змістових одиниць мовомислення. Їхні новотвори різко не виділяються на тлі загальновідомих слів. Вони віртуозно скомпоновані із загальноживаних, просторічних, книжних, термінологічних, біблійних, античних, історичних, нерідко семантично несумісних чи навіть протиставних елементів, пов’язані зі своєрідністю художнього сприйняття світу, виконують оцінно-експресивну функцію і використовуються здебільшого, щоб позбутися (засобами іронії, гумору, гротеску чи навіть сатири) згубних ідеологій, комплексів, стереотипів, що цілком у дусі постмодернізму. Проаналізовані лексико-семантичні інновації підтверджують одну з провідних тенденцій функціонування української мови, що простежується з кінця 80-х – початку 90-х рр., – активізація інтеграційних процесів щодо норм і стандартів різних типів мовлення, послаблення межі між ними, взаємопроникнення їхніх елементів.

Для отримання цілісного уявлення про сучасні тенденції в українській художній неології доречно проаналізувати лексико-семантичні неологізми в чоловічій прозі, а також у поетичному мовленні – усе це становить перспективу подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Борис, Д. П. (2015). Проблема неоднозначності поняття “неологізм” крізь призму лінгвофілософської теорії. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. Мовознавство, 3, 54–61.
- Валух, З. О., Коробова З. О. (2017). Неозапозичення як база сучасного словотворення *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія*. Т. 20, № 2, 9–16.
- Говердовский, В. И. (1989). *Коннотемная структура слова*. Харьков: Изд-во при ХГУ.
- Земская, Е. А. (1996). Активные процессы современного словопроизводства. *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Москва: Языки русской культуры. 90–141.
- Карпіловська, Є. А. (2005). Неузвальне словотворення: “правила гри без правил”. *Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія*. Київ: КНЛУ. 8, 1, 106–117.
- Клименко, Н. Ф. (2000). Потенційне слово. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ: Укр. енциклопедія. 473–474.
- Колоїз, Ж. В. (2007). *Українська okazіональна деривація*. Київ: Акцент.
- Лыков, А. Г. (1976). *Современная русская лексикология (русское okazіональное слово)*. Учебное пособие для филол. фак. ун-тов. Москва: Высшая школа.
- Мінчак, Г. Б. (2008). Лексико-семантичні інновації в романах Ірен Роздубудько. *Наук. вісн. каф. ЮНЕСКО Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Серія : Філологія – Педагогіка – Психологія*. 16, 78–84.

- Плотникова, Л. И. (2000). *Новое слово: порождение, функционирование, узуализация*. – Белгород.
- Тараненко, О. О. (2000). Неологізм. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ: Укр. енциклопедія.
- Тропина, И. А. (2007). Наречие-инновации : лингвопрагматический аспект : *дисс. ... канд. филол. наук: 12.02.01*. Ростов-на-Дону.
- Ханпира, Э. И. (1966). Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании. *Развитие словообразования современного русского языка : сб. науч. трудов*. Москва. 153–167.
- Эпштейн, М. Н. (2000). Слово как произведение: о жанре однословия. *Новый мир*. 9, 204–215.
- Янко-Триницкая, Н. А. (2001). *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Индрик.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Дашвар Люко (2016). *РАЙ.центр*. Харків: Фоліо.
- Роздобудько І. (2006). *Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя*. Харків: Фоліо.
- Роздобудько І. (2007). *Гудзик*. Харків: Фоліо.
- Роздобудько І. (2007). *Пастка для жар-птиці*. Харків: Фоліо.
- Роздобудько І. (2011). *Зів'ялі квіти викидають*. Київ: НОРА-ДРУК.
- Роздобудько І. (2012). *Все, що я хотіла сьогодні*. Харків: Фоліо.
- Романчук Л. (2017). *Місто карликів*: Кн. 1 – 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Романчук Л. (2018). *Місто карликів*: Кн. 3 – 4. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

REFERENCES

- Borys, D. P. (2015). Problema neodnoznachnosti poniattia "neolohizm" kriz pryzmu lnhvofilosofskoi teorii. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia "Filolohichni nauky"*. *Movoznavstvo*, 3, 54–61.
- Valiukh, Z. O., Korobova Z. O. (2017). Neozapozychennia yak baza suchasnoho slovotvorennia *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriiia : Filolohiia*. T. 20, № 2, 9–16.
- Hoverdovskyi, V. Y. (1989). *Konnotemnaia struktura slova*. Kharkov: Yzd-vo pry KhHU.
- Zemskaiia, E. A. (1996). *Aktyvnye protsessy sovremennoho slovooproizvodstva. Russkyi yazyk kontsa XX stoletyia (1985–1995)*. Moskva: Yazyky russkoi kultury. 90–141.
- Karpilovska, Ye. A. (2005). Neuzualne slovotvorennia: "pravyla hry bez pravyl". *Visnyk Kyivskoho lnhvistychnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. Kyiv: KNLU. 8, 1, 106–117.
- Klymenko, N. F. (2000). Potentsiine slovo. *Ukrainska mova : Entsyklopediia*. Kyiv: Ukr. entsyklopediia. 473–474.
- Koloiz, Zh. V. (2007). *Ukrainska okazionalna deryvatsiia*. Kyiv: Aktsent.
- Lykov, A. H. (1976). *Sovremennaia russkaia leksykologhiia (russkoe okkazyonalnoe slovo)*. Uchebnoe posobyie dlia fylol. fak. un-tov. Moskva: Vysshiaia shkola.
- Minchak, H. B. (2008). *Leksyko-semantychni innovatsii v romanakh Iren Rozdobudko*. *Nauk. visn. kaf. YuNESKO Kyiv. nats. lnhvist. un-tu. Seriiia : Filolohiia – Pedahohika – Psykholohiia*. 16, 78–84.
- Plotnykova, L. Y. (2000). *Novoe slovo: porozhdenye, funktsyonyrovanye, uzualyzatsiia*. – Belhorod.
- Taranenko, O. O. (2000). *Neolohizm. Ukrainska mova : Entsyklopediia*. Kyiv: Ukr. entsyklopediia. 377.
- Tropyna, Y. A. (2007). *Narechye-ynnovatsyy : lnhvoprahmatycheskyi aspekt : dyss. ... kand. fylol. nauk: 12.02.01*. Rostov-na-Donu.
- Khanpyra, E. Y. (1966). *Ob okkazyonalnom slove y okkazyonalnom slovoobrazovanyu. Razvytye slovoobrazovaniia sovremennoho russkoho yazyka : sb. nauch. trudov*. Moskva. 153–167.
- Epshtein, M. N. (2000). *Slovo kak proyzvedenye: o zhanre odnoslovyia*. *Novyi myr*. 9, 204–215.
- Yanko-Trynytskaia, N. A. (2001). *Slovoobrazovanye v sovremennom russkom yazyke*. Moskva: Yndryk.

DZHERELA ILIUSTRATYVNOHO MATERIALU

- Dashvar Liuko (2016). RAI.tsentr. Kharkiv: Folio.
Rozdobudko I. (2006). Dvanadtsiat, abo Vykhovannia zhinky v umovakh, ne prydatnykh do zhyttia. Kharkiv: Folio.
Rozdobudko I. (2007). Gudzyk. Kharkiv: Folio.
Rozdobudko I. (2007). Pastka dlia zhar-ptytsi. Kharkiv: Folio.
Rozdobudko I. (2011). Ziviali kvity vykydaiut. Kyiv: NORA-DRUK.
Rozdobudko I. (2012). Vse, shcho ya khotila sohodni. Kharkiv: Folio.
Romanchuk L. (2017). Misto karlykiv: Kn. 1 – 2. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
Romanchuk L. (2018). Misto karlykiv: Kn. 3 – 4. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.

Дата надходження до редакції 12.10.2018

Ухвалено до друку 25.10.2018

УДК 811.11[37 + 42] :82– 1:111.852

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЕСТЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ В ЛІРИЦІ АНГЛІЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

НИКОНОВА В. Г.

доктор філологічних наук, професор
Київський національний лінгвістичний університет
vera1854@ua.fm

БОЙКО Я. В.

кандидат філологічних наук, доцент
Національний технічний університет “Дніпровська політехніка”
yana.boiko.85@gmail.com

У статті розкрито аксіологічно забарвлені глибинні смисли, специфічні для когнітивного стилю англійських поетів-романтиків, шляхом семантико-когнітивного аналізу вербальної актуалізації естетичної оцінки в поетичних текстах і моделювання концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ. Реконструйовані аксіологічно навантажені художні концепти уможливили конструювання концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ як двокомпонентної моделі, що складається з поняттєво-ціннісного й образно-ціннісного компонентів, процедури моделювання яких є різними (фрейм, смислове поле і набір концептуальних метафор), що посприяло виявленню глибинних смислів, характерних для загальнолюдського, етнокультурного й авторського ціннісного світосприйняття, утіленого в ліриці англійського романтизму.

Ключові слова: естетична оцінка, аксіологічно навантажений художній концепт, концептуальний простір естетичної оцінки, конвенційні і поетично переосмислені концептуальні метафори.

CONCEPTUAL SPACE OF AESTHETIC EVALUATION IN ENGLISH ROMANTIC LYRICS

NIKONOVA Vira Hryhorivna

Doctor of Philology, Full Professor
Kyiv National Linguistic University
vera1854@ua.fm

BOYKO Yana Viktorivna

Candidate of Philology, Associate Professor
National Technical University “Dniprovsk Polytechnics”
yana.boiko.85@gmail.com

Introduction. This article focuses on the axiologically tinged notional implications which are characteristic of English romantic poets' cognitive style. These implications are revealed via a comprehensive analysis of aesthetic evaluation which is verbalized in poetic texts and by modeling the conceptual space of aesthetic evaluation THE BEAUTIFUL / THE UGLY.

Purpose. The paper aims at revealing the axiologically marked meanings specific to the cognitive style of the English romantic poets by modeling the conceptual space of aesthetic evaluation THE BEAUTIFUL / THE UGLY in English romantic lyrics.

Methods. The poliparadigmatic methodology of the research combines three approaches: linguocultural, linguopoetic and cognitive.

Results. The paper suggests the identification of axiologically charged literary concepts, the construction of the conceptual space of aesthetic evaluation THE BEAUTIFUL / THE UGLY

as a two-layer model (notionally-evaluative and figuratively-evaluative). Each layer is modelled in a particular way (as a frame, as a notional field or in terms of conceptual metaphor), which has made it possible to determine the notional implications characteristic of the all-human, ethnocultural and poets' evaluative worldviews as embodied in English romantic lyrics.

Conclusion. The aesthetic priorities of the English romantic poets – fear, God, life – and their close interconnection and interdependence are revealed, which makes it possible to determine the quintessence of the romantic poetic worldview: human life, in which the fear, determined by the will of God, prevails. The ambivalence in the evaluative attitude of romantic poets to life, as well as their understanding of God and fear as its determinants, is based on the moral norms of mankind and the culture of the English nation. The overall gloomy coloring of the author's evaluative worldview is determined by a sharp negative social aesthetic assessment, but the unconventional interpretation of life as good, a strong faith in the bright future, peace and progress testifies to the difference of poets' world evaluation from the societal aesthetic assessment of the era of global transformation.

Key words: aesthetic evaluation, axiologically charged literary concept, conceptual space of aesthetic evaluation, conventional and poetically transformed conceptual metaphors.

Формування проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Цінності як невід'ємний складник духовного життя людини привертати увагу видатних мислителів із давніх часів. Ще в працях античних філософів Сократа, Платона й Аристотеля були встановлені ціннісні орієнтації, що регулюють соціальну поведінку людини. Дослідженню категорії цінності, історико-філософському і культурологічному аналізу її формування, вивченню аксіологічної спрямованості людського пізнання присвячено багато ґрунтовних праць відомих філософів (Г. Гегель, Р. Декарт, Дж. Локк, М. Лосський, Б. Спіноза, Д. Юм та ін.), логіків (Г. Лейбніц, І. Кант, Г.-Х. фон Врігт та ін.), літературознавців (М.М. Бахтін, В.Г. Белінський, О.Є. Григор'єв, Ф.М. Достоєвський, М.О. Добролюбов, Г.С. Сковорода, І.Я. Франко та ін.). Природа цінностей і способи її вербалізації стають об'єктом численних мовознавчих студій (див., наприклад, праці Н.Д. Арутюнової, О.Л. Бессонової, О.М. Вольф, М.В. Гамзюка, В.І. Говердовського, С.Д. Кацнельсона, І.М. Кобозьової, Т.А. Космеди, Ю.С. Степанова, В.І. Шаховського, Л.О. Чернейко та ін.), у яких категорію оцінки розглянуто в логіко-семантичному, семантико-прагматичному та комунікативному аспектах.

Панування в сучасних лінгвістичних студіях антропоцентризму як загальнофілософського методологічного принципу аналізу мовних явищ зумовило підвищення інтересу лінгвістів до вивчення й аналізу семантичної репрезентації категорій егоцентричної спрямованості, до яких належать естетичні категорії “прекрасне” і “потворне”, що містять духовні і практичні цінності загальнолюдської і національної культур (Арутюнова, 2004; Арська, 2002; Писанова, 1997 та ін.). Естетична цінність предметів і явищ, зв'язок між загальнолюдськими та національно-культурними цінностями особливо яскраво проявляються в поетичному тексті, оскільки поетичний текст – “один із найвищих проявів осмислення людиною реального й уявного світу, злет фантазії та втілення у словесних поетичних образах ціннісних орієнтирів й оцінки людиною смислу її буття, місця у Всесвіті” (Белехова, 2002, с. 5). У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми (Н.Д. Арутюнова, А.Д. Белова, Т. ван Дейк, О.С. Кубрякова, А.П. Маргинюк, А.М. Приходько, І.С. Шевченко та ін.) відкрились нові перспективи осмислення краси і потворності як абстрактних естетичних і буттєвих категорій, утілених у поетичному тексті. Урахування значної ролі їхнього креативного потенціалу в семіотичному універсумі культури загалом й відповідної поетичної семіосфери зокрема розвиває перспективні напрями мовознавчих досліджень, а тому посідає важливе місце серед сучасних проблем когнітивної лінгвістики, когнітивної поетики, лінгвосеміотики, лінгвоаксіології, лінгвокультурології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття простору широко використовують у мовознавстві. Виділяють різні види просторів, зокрема: ментальний (Fauconnier, 1994),

номінативний (Недайнова, 2004), комунікативний (Пилипенко, 2007), лінгвокультурний (Головня, 2008), ідіоматичний (Фещенко, 2007), образний (Бєлєхова, 2002), образно-символічний (Старовойтова, 2008), орієнтаційний (Потапенко, 2008), концептуальний (Ніконова, 2008).

У когнітивній лінгвістиці поряд із терміном “концептуальний простір” часто вживають терміни “концептосфера” (Лихачев, 1993), “концептуальна система”, “концептосистема” (Приходько, 2008) для позначення сукупності взаємопов’язаних концептуальних сфер, що відбивають знання індивіда про певні фрагменти світу. Концептуальні сфери як закодована соціокультурна інформація постають у вигляді інваріантних категорій, що розуміються як основний семантичний “інвентар” культури, загальне тло або фільтри, які зумовлюють характер набуття й організації нового знання та досвіду (Лихачев, 1993, с. 2-9). Зміст кожної концептосфери виявляється через наявні в ній семантичні поля, які містять основні категоріальні інваріанти, характерні для того чи того культурно-історичного типу. Концептосфери класифікують за різними критеріями: за обсягом знання про світ виділяються *національна* концептосфера як сукупність концептів народу й *індивідуальна* концептосфера окремої особистості; за віковим, професійним, гендерним критеріями визначається *групова* концептосфера; за тематичною ознакою – *етична, релігійна, гендерна* та ін. концептосфери.

Спираючись на базові постулати теорії концептології і здобутки когнітивних досліджень художньої семантики стосовно форматів репрезентації знань, опрідметнених у семантиці художнього тексту, розмежуємо поняття “концептуальний простір” і “концептуальна система” (“концептосистема” / “концептосфера”) і розуміємо **концептуальну систему** як системну сукупність усіх художніх концептів, які структурують аксіологічно забарвлену художню інформацію в ліричних творах англійського романтизму, а **концептуальний простір** естетичної оцінки як модель системної взаємодії аксіологічно навантажених художніх концептів.

Аналогічно до моделі концепту, у якій визначають різні типи складників (компонентів, шарів, модусів) залежно від ракурсу дослідження (приміром, у лінгвокультурології – *понятійний, образний, значущий* (Воркачев, 2004) або *актуальний, образний, ціннісний* (Карасик, 2007) складники концепту; у когнітивних дослідженнях художньої семантики – *предметний, понятійний, асоціативний, образний, символічний і ціннісно-оцінний* компоненти (Тарасова, 2004), *предметно-почуттєвий, образно-асоціативний і смисловий* шари (Ніконова, 2006), *поняттєвий, образний і смисловий* компоненти (Ізотова, 2009) тощо), модель концептуального простору естетичної оцінки також характеризується багатовимірністю і багатокомпонентністю.

Визначення складників моделі концептуального простору естетичної оцінки, їхніх типів і кількості, а також процедур їх моделювання багато в чому зумовлено характером інформації, закодованої в просторі, що організовує художній текст як своєрідний культурний феномен.

Мета статті полягає в розкритті аксіологічно забарвлених глибинних смислів, специфічних для когнітивного стилю англійських поетів-романтиків, шляхом моделювання концептуального простору естетичної оцінки ПЕРКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ в ліриці англійського романтизму. Для досягнення поставленої мети потрібно розв’язати такі *завдання*: 1) розкрити розмаїтість творчої пізнавальної діяльності поетів-романтиків через реконструкцію аксіологічно навантажених художніх концептів та їх угруповання у вигляді концептуальної системи; 2) з’ясувати місце аксіологічно забарвлених феноменів буття в системі поглядів англійського лінгвокультурного соціуму та в авторському світосприйнятті поетів-романтиків шляхом фреймового моделювання поняттєво-ціннісного складника концептуального простору естетичної оцінки; 3) окреслити коло глибинних смислів, властивих загальнолюдському, етнокультурному й авторському ціннісному світосприйняттю на основі семантико-когнітивного аналізу конвенційних і поетично-переосмислених концептуальних метафор, що структурують образно-ціннісний складник концептуального простору естетичної оцінки в ліричних творах англійського романтизму. *Предмет* дослідження становить когнітивний потенціал вербальних засобів репрезентації ціннісно забарвленого знання про світ, опрідметненого у словесній тканині поетичних творів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова в художньому творі, у якому розкривається особистість письменника-творця, є репрезентацією індивідуально-авторського художнього світобачення, зумовленого складним процесом словесно-образотворчої діяльності письменника з метою відображення реальної дійсності (або її фрагмента). Мова поезії виражає характер поетичного мислення автора, його особисту інтерпретацію світу, його ідеологію та бачення речей і подій. Реконструкція аксіологічно забарвлених смислів, які становлять специфіку когнітивного стилю поетів-романтиків, потребує когнітивного узагальнення й абстрагування семантичних ознак номінативних знаків естетичної оцінки “прекрасне / потворне”, що передбачає сприйняття, осмислення й зберігання отриманих знань про них у вигляді художніх концептів як одиниць авторського пізнання й естетично-ціннісного осмислення світу.

Реконструкція ментальних структур художнього світу англійського романтизму – аксіологічно навантажених художніх концептів, які структурують авторське ціннісне світосприйняття, здійснюється за допомогою *семантико-когнітивного* аналізу різнорівневих номінативних знаків естетичної оцінки “прекрасне / потворне” – слів, словосполучень, речень і фрагментів тексту. Різнорівневність номінативних знаків зумовлює вибір стратегії ідентифікації художніх концептів, яка враховує прямі семантичні відношення або асоціативні зв’язки між імовірним найменуванням художнього концепту (далі ХК) і його мовними виразниками.

Прямі семантичні відношення встановлюються між найменуванням ХК і видами лексичної номінації – субстантивною, дієслівною, ад’єктивною й адвербіальною, якщо їхні позначення є:

– ідентичними (вираженими тим самим словом); наприклад, ХК FORTUNE ‘ФОРТУНА’: *Nor shall not Fortune with a vengeful smile <...> haply hurl the Pageant from his height / Unwept to wander in some savage isle* (Coleridge);

– тотожними (вираженими однокореновими словами, що належать до різних частин мови), як ХК FEAR ‘СТРАХ’: *Tyger! Tyger! burning bright / In the forests of the night, / What immortal hand or eye / Could frame thy fearful symmetry?* (Blake).

Асоціативні зв’язки встановлюються між імовірним найменуванням ХК і образними засобами вираження естетичної оцінки “прекрасне / потворне”. Так, за допомогою образного асоціативного осмислення метафори *at the gate of death* ‘на порозі смерті’, персоніфікованого епітета *pale immortal death* ‘бліда безсмертна смерть’, оксиморону *with fierce convulse die into life* ‘у божевільних судомах померти у житті’ у складі пропозитивної номінації “потворного” – *Most like the struggle at the gate of death; / Or liker still to one who should take leave / Of pale immortal death, and with a pang / As hot as death's is chill, with fierce convulse / Die into life: so young Apollo anguish'd* (Keats, URL) – ідентифіковано ХК DEATH ‘СМЕРТЬ’.

Асоціативні зв’язки ґрунтуються на фоновому знанні читача. Так, персоніфікований епітет *cruel sceptre* ‘жорстокий скипетр’ у складі пропозитивної номінації “потворного” – *When Gwin, the son of Nore, / Over the nations of the North / His cruel sceptre bore; / The nobles of the land did feed / Upon the hungry poor* (Blake) – номінує атрибут королівської влади і метонімічно асоціюється у нашому фоновому знанні з королем, тобто з владою, що уможливорює ідентифікацію ХК POWER ‘ВЛАДА’.

У результаті проведеного семантико-когнітивного аналізу різнорівневих номінацій естетичної оцінки “прекрасне / потворне” ідентифіковано 96 аксіологічно навантажених ХК, сукупність яких утворює концептуальну систему – систему когнітивних структур різного рівня абстракції – доменів і парцел. Домен – найвищий рівень абстракції, максимальна царина концепту, яка складається з парцел як угруповань ХК. Системна взаємодія 96 аксіологічно навантажених ХК формує концептуальний простір естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ. Характер інформації, закодованої в просторі, зумовлює його конструювання як двокомпонентної моделі, яка містить поняттєво-ціннісний і образно-ціннісний складники.

Поняттєво-ціннісний складник концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ структурує фактичну інформацію про чуттєво-наочну конкретність реальних об'єктів дійсності, на основі якої, власне, і формується концептуальний простір, і естетичну реакцію на об'єкти оцінки поетів-романтиків. Залежно від характеру інформації – поняттєвої чи ціннісної – процедури моделювання поняттєво-ціннісного складника концептуального простору є різними.

Поняттєвий зміст концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ відтворено у фреймі (рис. 1), слоти якого заповнюються смисловими компонентами – чотирима доменами: “природа”, “людина як фізичний феномен”, “людина як духовний феномен” і “людина як соціальний феномен”, що складаються з 12 парцел, які наповнюються 96 ХК, вербалізованими у 2603 контекстах “прекрасного” і “потворного”. За типом смислових зв'язків між його компонентами змодельований фрейм є партитивним.

Реконструкція ціннісного змісту концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ здійснюється за допомогою моделювання трьох концептуальних полів: естетичної оцінки ПОТВОРНЕ, естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ і амбівалентної естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ. Кожне з полів має власне ядро, навіколоядерну і периферійну зони (визначені за кількістю контекстних актуалізацій художніх концептів), причому ядро поля зі своїм центром у найбільш характерний спосіб виражає зміст усього поля.

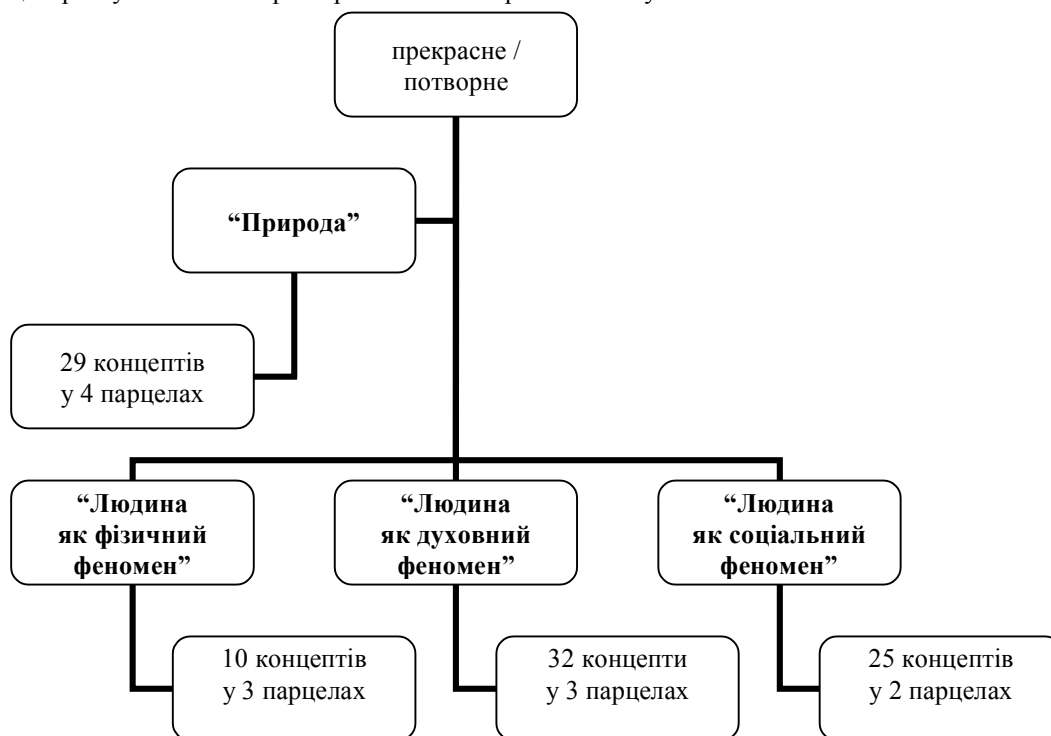

Рис. 1. Фрейм поняттєвого складника концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ

Ядро концептуального поля естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ утворюють ХК парцели “вірування людини” з центральним ХК GOD ‘БОГ’; ядром концептуального поля естетичної оцінки ПОТВОРНЕ є ХК парцели “почуття та емоції людини” з центральним ХК FEAR ‘СТРАХ’; ядерною зоною концептуального поля амбівалентної естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ визначено парцелу “буття людини” з її центром – ХК LIFE ‘ЖИТТЯ’.

Концептуальні поля є нерівнозначними за своїм обсягом, тобто за кількістю ХК, акумульованих у зазначених полях, і за кількістю контекстів “прекрасного” і “потворного”, у яких актуалізовано ХК. Нерівнозначними є і ядерні зони концептуальних полів. В естетичному світосприйнятті поетів-романтиків пріоритетною є естетична оцінка “потворне”, що підтверджується значним превалюванням кількісних показників самого концептуального поля (40 ХК у 1169 контекстах “потворного”), його ядерної зони (11 ХК парцели “почуття та емоції людини” у 534 контекстах “потворного”) і вербальних актуалізацій центрального ХК FEAR ‘СТРАХ’ (275 контекстів “потворного”). Змодельовані концептуальні поля поєднуються в єдиному концептуальному просторі естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ (рис. 2), що унаочнює поняттєво-ціннісний зміст естетичних пріоритетів поетів-романтиків – страх, Бог, життя, взаємозумовленість яких виражає квінтесенцію романтичного поетичного світобачення: *життя людини, у якому панує страх, зумовлене волею Бога.*

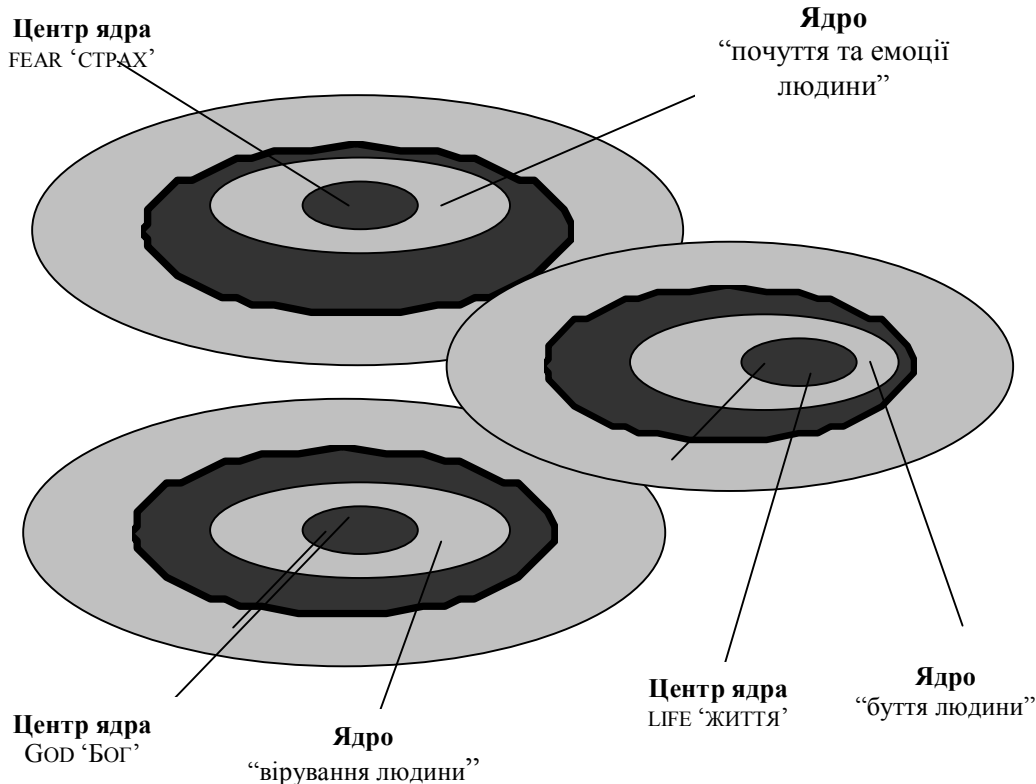

Рис. 2. Поняттєво-ціннісний складник концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ

Образно-ціннісний складник концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ структурується як набір концептуальних метафоричних схем – конвенційних і поетично переосмислених, які є підґрунтям словесних поетичних образів. Царину мети у концептуальних метафорах (далі КМ) обмежено трьома художніми концептами-референтами: FEAR ‘СТРАХ’, GOD ‘БОГ’ і LIFE ‘ЖИТТЯ’. Реконструкція концептів-корелятивів у конвенційних КМ, заснованих на стереотипних образно-асоціативних комплексах, уможливило визначення загальнолюдської й етнокультурної естетичної оцінки стосовно таких феноменів, як “страх”, “Бог”, “життя”, закованої в словесних поетичних образах у ліричних творах англійського романтизму. Так, Бог уявляється як надприродна сила (GOD IS A SUPERNATURAL PHENOMENON),

благословенне світло (GOD IS THE LIGHT), творець усього живого й неживого на землі (GOD IS CREATOR), дбайливий батько людства (GOD IS FATHER); страх – як жорстокий ворог (FEAR IS AN ENEMY), холод (FEAR IS COLDNESS) і заціпеніння душі і тіла (FEAR IS STIFFNESS); основними ознаками життя є його короткочасність (LIFE IS A DAY), небезпечність (LIFE IS A JOURNEY), важкість (LIFE IS A BURDEN) і несправедливість (LIFE IS SUFFERING).

У процесі реконструкції концептів-корелятів у складі поетично переосмислених КМ задіяно *когнітивні механізми* (звуження і розширення, покращення і погіршення, перегляду і поєднання), *лінгвокогнітивні операції* (конкретизації, спеціалізації, модифікації) та *лінгвокогнітивна процедура* розширення концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ. Поетично переосмислені КМ із концептом-референтом FEAR ‘СТРАХ’ реконструйовано в контекстах “потворного” із застосуванням таких *когнітивних механізмів*, як:

– перегляд (*questioning*) концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ, мета якого – “поставити під сумнів прийнятність та / або доречність метафор, укорінених у повсякденній свідомості” (Воробйова, 2004, с. 19); так, загальнолюдське розуміння страху як жорстокого ворога (конвенційна КМ FEAR IS AN ENEMY) піддається перегляду, що веде до появи нових концептуальних ознак, за якими страх уявляється не лише як ворог, а й як людина з різними властивостями: егоїстична людина (FEAR IS A SELFISH PERSON), ревнива людина (FEAR IS A JEALOUS PERSON), жадібна людина (FEAR IS A GREEDY PERSON), скромна людина (FEAR IS A HUMBLE PERSON), сором’язлива людина (FEAR IS A BASHFUL PERSON), наприклад: *Selfish Father of Men! / Cruel, jealous, selfish Fear! / Can delight, / Chain'd in night, / The virgins of youth and morning bear?* (Blake);

– поєднання (*combination*) концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ, що ґрунтується “на одночасній активації, накладанні, можливо, аж до злиття, кількох базових концептуальних метафор” (Воробйова, 2004, с. 20); так, асоціації страху з холодом (FEAR IS COLDNESS) і заціпенінням (FEAR IS STIFFNESS) поєднуються в поетично переосмисленій КМ FEAR IS PSYCHOLOGICAL TENSION ‘СТРАХ Є ПСИХОЛОГІЧНА НАПРУГА’, наприклад: *Then Mary could feel her heart-blood curdle cold! / Again the rough wind hurried by, – / It blew off the hat of the one, and behold / Even close to the feet of poor Mary it roll'd, – / She felt, and expected to die* (Southey).

Детермінованість ціннісного світосприйняття поетів-романтиків різко негативною соціумною естетичною оцінкою, характерною для англійської лінгвокультурної спільноти після подій Великої французької революції, проявилася у створенні похмурих, зловісних образів, когнітивним підґрунтям яких є поетично переосмислені КМ FEAR IS A SERPENT ‘СТРАХ Є ЗМІЯ’ і FEAR IS PSYCHOLOGICAL TENSION ‘СТРАХ Є ПСИХОЛОГІЧНА НАПРУГА’.

Поетично переосмислені КМ із концептом-референтом GOD ‘БОГ’ реконструйовано в контекстах “прекрасного” із застосуванням таких *когнітивних механізмів*, як:

– покращення (*amelioration*) концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ, яке відбувається через “поліпшення концептуального змісту їхньої царини джерела, що репрезентується концептом-корелятом у складі конвенційної метафори” (Ніконова, 2008, с. 283), наприклад, GOD IS LIGHT ‘БОГ Є СВІТЛО’ → GOD IS BRIGHT BEAUTEOUSNESS ‘БОГ Є ЯСКРАВА КРАСА’: *The tales of other days before me glide: <...> For fair, tho' faint, the forms of Memory gleam, / Like Heaven's bright beauteous bow reflected in the stream* (Coleridge);

– звуження (*restriction*) концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ через специфікацію (конкретизацію) поняття, втіленого в концепті-кореляті конвенційної КМ (Ніконова, 2008, с. 282), наприклад, GOD IS OBJECT FOR PRAISE ‘БОГ Є ОБ’ЄКТ ДЛЯ ПРОСЛАВЛЕННЯ’ → GOD IS PROGRESS ‘БОГ Є ПРОГРЕС’, GOD IS PEACE ‘БОГ Є МИР’, GOD IS QUIETNESS ‘БОГ Є СПОКІЙ’.

Реконструкція поетично переосмислених КМ із концептом-референтом GOD ‘БОГ’ уможливила вилучення глибинних смислів, характерних для авторського розуміння Бога як всемогутнього добра, яскравої краси, справедливості і турботи про людей. Детермінованість ціннісного світосприйняття поетів-романтиків соціумною естетичною оцінкою епохи Просвітництва зумовила розуміння Бога як спокою, миру і прогресу.

Поетично переосмислені КМ із концептом-референтом LIFE ‘ЖИТТЯ’ реконструйовано в контекстах “прекрасного” і “потворного” із застосуванням когнітивних механізмів погіршення, покращення і перегляду концептуальних ознак у царині джерела конвенційних КМ і залученням лінгвокогнітивних операцій:

– спеціалізації, яка “веде до смислового розвитку концепту, конкретизації поняття, втіленого у сутності царини джерела” (Белехова, 2002, с. 208), наприклад, LIFE IS A BURDEN ‘ЖИТТЯ Є ТЯГАР’ → LIFE IS A HEAVY CHAIN ‘ЖИТТЯ Є ВАЖКИЙ ЛАНЦЮГ’: *Till she who burns with youth, and knows no fixed lot, is bound / In spells of law to one she loathes? And must she drag the chain / Of life in weary lust?* (Blake);

– модифікації, яка “спрямована на трансформацію прототипової концептуальної схеми” (Белехова, 2002, с. 210), наприклад, LIFE IS A JOURNEY ‘ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ’ > LIFE IS A THORNY PATH ‘ЖИТТЯ Є КОЛЮЧИЙ ШЛЯХ’: *Glory to thee CREATOR LOVE! to thee, / Parent of all the smiling CHARITIES, / That strew the thorny path of Life with flowers!* (Southey).

Погіршення царини джерела унаслідок дії лінгвокогнітивної операції модифікації наголошує на важкості життя: LIFE IS A PILGRIMAGE ‘ЖИТТЯ Є ПАЛОМНИЦТВО’, LIFE IS A THORNY PATH ‘ЖИТТЯ Є КОЛЮЧИЙ ШЛЯХ’, LIFE IS A STEEP PATH UP ‘ЖИТТЯ Є КРУТИЙ ШЛЯХ НАГОРУ’, його недружності: LIFE IS A THORNY PLANT ‘ЖИТТЯ Є КОЛЮЧА РОСЛИНА’, зруйнованості: LIFE IS A FRAGILE DEW-DROP ‘ЖИТТЯ Є КРИХКА РОСИНКА’ і недовговічності: LIFE IS A BRIEF FLASH ‘ЖИТТЯ Є КОРОТКИЙ СПАЛІХ’. Лінгвокогнітивна операція спеціалізації також спричиняє погіршення царини джерела, у результаті чого життя, яке традиційно сприймається як якийсь тягар, набуває в поетів-романтиків більш похмурого забарвлення: LIFE IS A CUP OF BITTERNESS ‘ЖИТТЯ Є ГІРКА ЧАША’, LIFE IS A DISTRESSFUL SCENE ‘ЖИТТЯ Є БАГАТОСТРАДАЛЬНЕ МІСЦЕ ДІЇ’, LIFE IS NOISE AND STRIFE ‘ЖИТТЯ Є ШУМ І СУПЕРЕЧКА’.

Покращення концептуального змісту царини джерела внаслідок дії лінгвокогнітивної операції модифікації сприяє появі глибинних смислів, які вирізняють авторське ціннісне світосприйняття від соціумної естетичної оцінки епохи краху ідеалів, прозріння й розчарування, а саме: сприйняття життя як блаженства (LIFE IS BLESSEDNESS), задоволення (LIFE IS PLEASURE), радості (LIFE IS JOY).

Висновки й перспективи подальших досліджень. У результаті когнітивного моделювання складників концептуального простору естетичної оцінки ПРЕКРАСНЕ / ПОТВОРНЕ визначено естетичні пріоритети англійських поетів-романтиків – страх, Бог, життя – і їх тісний взаємозв’язок і взаємозумовленість, що уможливило визначення квінтесенції смислів романтичного поетичного світобачення: *життя людини, у якому панує страх, зумовлене волею Бога*. Амбівалентність в образно-ціннісному ставленні поетів-романтиків до життя, а також розуміння Бога і страху як його детермінантів, спирається на моральні норми людства і культуру англійської нації. Загальне похмуре забарвлення авторського ціннісного світосприйняття детерміновано різко негативною соціумною естетичною оцінкою, але нетрадиційне тлумачення життя як блага, віра у світле майбутнє, мир і прогрес засвідчує відмінність ціннісного світобачення поетів від соціумної естетичної оцінки епохи глобальних перетворень.

Запропонований концептуальний аналіз специфіки актуалізації естетичної оцінки в поетичному тексті припускає можливість його застосування для аналізу художніх творів інших жанрів (драми чи прози), що становить перспективу подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Арская, М. А. (2002). *Семантическая категория эстетической оценки (прекрасное / безобразное) и ее онтология в современном немецком языке*. (Дисс. канд. филол. наук). Иркутск.
- Арутюнова, Н. Д. (2004). Истина. Добро. Красота: Взаимодействие концептов. *Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного*. (с. 5-30). Москва: Индрик.

- Белехова, Л. І. (2002). *Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Воркачев, С. Г. (2004). *СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт*. Москва: ИТДГК Гнозис.
- Воробйова, О. П. (2004). Когнітивна поетика: здобутки і перспективи. *Вісник Харківського національного університету*. Серія Філологія, 635, 18-22.
- Головня, А. В. (2008). *Лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга*. (Дис. канд. філол. наук). Донецьк.
- Изотова, Н. П. (2009). *Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англomовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти*. (Дис. канд. філол. наук). Київ.
- Карасик, В. И., Слышкин, Г. Г. (2007). *Базовые характеристики концептов в лингвокультурной концептологии*. Москва: Гнозис.
- Лихачев, Д. С. (1993). Концептосфера русского языка. *Известия АН России. Серия "Литературы и языка"*, 52 (1), 2-9.
- Недайнова, І. В. (2004). *Номінативний простір "Ігровий вид спорту" в сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аспекти*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Ніконова, В. Г. (2008). *Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Ніконова, В. Г. (2006). Художественный концепт как система систем. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Романо-германська філологія"*, 49 (726), 33-41.
- Пилипенко, Р. Є. (2007). *Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки)*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Писанова, Т. В. (1997). *Национально-культурные аспекты оценочной семантики: эстетические и этические оценки*. Москва: Икар.
- Потапенко, С. І. (2008). *Орієнтаційний простір сучасного англomовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу)*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Приходько, А. М. (2008). *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр.
- Старовойтова, Х. В. (2008). *Архетип матері в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект*. (Дис. канд. філол. наук). Київ.
- Тарасова, И. А. (2004). Фреймовый анализ в исследовании идиостилей. *Филологические науки*, 4 42-49.
- Фещенко, Ю. І. (2007). *Ідіоматичний простір "homo socialis" у сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та комунікативно-функціональний аспекти*. (Дис. канд. філол. наук). Київ.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning. Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge Un-ty Press.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Blake, W. *Selected Verse*. Взято з http://www.love-poems.me.uk/biography_coleridge_samuel_taylor.htm
- Coleridge, S. T. *France: An Ode*. Взято з http://www.love-poems.me.uk/biography_coleridge_samuel_taylor.htm
- Keats, J. *Sleep and Poetry*. Взято з <http://englishhistory.net/keats/poetry.html>
- Southey, R. *To Horror*. Взято з http://allpoetry.com/Robert_Southey

REFERENCES

- Arskaya, M. A. (2002). *Semanticheskaya kategorija esteticheskoy otsenky (prekrasnoye / bezobraznoye) i yeyo ontologiya v sovremennom nemetskom yazyk'e*. (Dys. kand. filol. nauk). Irkutsk.
- Arutyunova, N. D. (2004). *Istina. Dobro. Krasota. Vzaimodeystvie kontseptov. Logicheskij . analiz yazyka. Yazyki estetyki: Kontseptual'nyi polya prekrasnoho i bezobraznoho*. Moskva: Indryk.

- Belekhova, L. I. (2002). *Obraznyj prostir amerykans'koyi poezii: lingvokognityvnyj aspect*. (Dys. dokt. filol. nauk). Kyiv.
- Vorkachev, S. G. (2004). *Schastye kak lingvokul'turnyj kontsept*. Moskva: IITDGK Gnozis.
- Vorob'ova, O. P. (2004). Kognityvna poetyka: zdotuky s perspektyvy. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 635, 18-22.
- Holovnya, A. V. (2008). *Lingvokul'turnyj prostir hudozhnyoi prozy Redjarda Kiplinga*. (Dys. kand. filol. nauk). Donetsk.
- Izotova, N. P. (2009). *Tekstovyy kontsept SHLYAKH DO SLAVY v angломovnykh biografichnykh romanakh XX stolittya: semantyko-kognityvnyj ta naratyvnyj aspekty*. (Dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Karasyk, V. I., Slyshkin, G. G. (2007). *Bazovi kharakterystyky kontseptov v lingvokul'turnoy kontseptologii*. Moskva: IITDGK Gnozis.
- Lykhachov, D. S. (1993). Kontseptosfera russkoho yazyka. *Izvestiya AN Rossii. Seria "Literaturny i yazyka"*, 52 (1), 2-9.
- Nedaynova, I. V. (2004). *Nominatyvnyj prostir "Igrovyy vyd sportu" v suchnij angliys'kij movi: lingvokognityvnyj ta lingvokul'turnyj aspecty*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Nikonova, V. H. (2008). *Kontseptual'nyj prostir trahichnoho v p'iesakh Shekspira: poetyko-kognityvnyj analiz*. (Dys. dokt. filol. nauk). Dnipropetrovs'k.
- Nikonova, V. H. (2006). Khudozhestvennyj kontsept kak systema system. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii Romano-Hermans'ka Filolohiia*, 49 (726), 33-41.
- Pylypenko, R. Ye. (2007). *Instytutsiynyj komunikativnyj prostir Nimechyny (fakhova mova ekonomiky)*. (Dys. dokt. filol. nauk). Kyiv.
- Pysanova, T. V. (1997). *Natsional'no-kul'turny aspekty otsenochnoy semantyky: esteticheskiye i eticheskiye otsenky*. Moskva: Ikar.
- Potapenko, S. I. (2008). *Orientatsiynyj prostir suchasnoho angломovnoho media-dyskursu (dosvid lingvokognityvnoho analizu)*. (Dys. dokt. filol. nauk). Kyiv.
- Prykhod'ko, A. M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kognityvno-dyskursyvnij paradyhmi lnhvistyky*. Zaporizhzhia: Prem'ier.
- Starovoytova, Kh. V. (2008). *Arkhetyp materi v suchasnyy frantsuz'kij dramy: lingvokognityvnyj aspect*. (Dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Tarasova, I. A. (2004). Freymovyj analiz v isledovanii idiosyley. *Filolohicheskie nauki*, 4, 42-49.
- Feschenko, Yu. I. (2007). *Idiomatychnyj prostir "homo socialis" u suchasnyy angliys'kij movi: lingvokognityvnyj ya komunikativno-funktsional'nyj aspekty*. (Dys. kand. filol. nauk). Kyiv.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning. Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge Un-ty Press.

Дата надходження до редакції 27.09.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 811.162.1

МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ МАРЦІНА СВЕТЛІЦЬКОГО “DROBNA ZMIANA”

ПОЛОВИНКІНА М. І.

кандидат філологічних наук, старший викладач
Київський університет імені Бориса Грінченка,
polovynkina@gmail.com

У статті проаналізовано мову творів поетичної збірки М. Светліцького “Drobna zmiana” та особливості авторського стилю, розглянуто лексичний та синтаксичний складники. Зокрема, визначено найпоширеніші типи речень у збірці, досліджено лексику (англіцизми, молодіжний сленг, “табуйовані”, побутові та екзотичні слова, лексеми на позначення фантастичних істот, сучасних технічних, електронних та ін. реалій, географічні назви). Окремо розглянуто номінацію поезій, поділено заголовки на групи відповідно до їхньої частиномовної належеності, установлено, які з цих груп є найчисленнішими, а які найменш численними. Простежено циклічний і ланцюговий зв’язок між поезіями, виражений, зокрема, у їхніх назвах і окремих реченнях. Крім того, проаналізовано деякі переносні випадки вживання слів і словосполучень, звернуто увагу на їхню полісемантичність.

Ключові слова: Марцін Светліцькі, “Drobna zmiana”, номінація поезій, сучасна польська мова, лексика, синтаксис, стилістика.

LANGUAGE AND STYLISTIC FEATURES OF THE COLLECTED POEMS “DROBNA ZMIANA” BY MARCIN ŚWIETLIICKI

POLOVYNKINA Mariia Ihorivna,
PhD, Senior Lecturer,
Borys Grinchenko Kyiv University,
polovynkina@gmail.com

Introduction. Marcin Świetlicki is a modern Polish poet and prose writer, winner of many literary awards. The critics praised his collections “Pieśni profana” (1998), “Czynny do odwołania” (2001), “Delta Dietla” (2015), etc. One of his latest works – “Drobna zmiana”, issued in 2016 – has practically not been investigated. This book is a sample for lexicosemantic analysis.

Purpose. The purpose of the paper is to analyze the M. Świetlicki’s collected poems “Drobna zmiana”, to determine the specific features of the author’s language with special interest to syntax, vocabulary and stylistics.

Methods. The research is grounded on the descriptive method, the methods of synthesis and induction, contextual analysis and quantitative analysis as well.

Results. The collection of poems “Drobna zmiana” is characterized by short and simple sentences, unusual titles (in particular, according to their belonging to the parts of speech), laconicism and cyclicity, polysemanticity, a large number of interrogative sentences, a combination of everyday and exotic vocabulary, anglicisms, the names of modern subjects, “tabooed” lexemes.

The quantitative analysis which results are given in the paper illustrates that titles-nouns (26,3%), titles-combinations of nouns with adjectives (25,3%) and with numerals (11%) are the most numerous in the investigated collection of poems. The popularity of titles-nouns is probably connected with specific author’s style, his world view and his tendency to watch and to nominate reality, both everyday and exotic things. The last place was occupied by poems’ names-pronouns, adjectives, adverbs, verbs and a combination of several different parts of speech.

Conclusion. The M. Świetlicki’s language is modern and close to the youth culture, although this author was born in the early sixties of the XX century. The special linguistic features and distinctive style of the book “Drobna zmiana” make it controversial, ambiguous, deep in content

and relevant to both linguists and a wide range of readers. This study has broad perspectives, which include, in particular, investigation of linguistic features of the other M. Świetlicki's collected poems, analysis of his prose's language, finding the peculiarities of these texts' translations, as well as their comparison with the works of the other writers.

Key words: Marcin Świetlicki, “Drobna zmiana”, denomination of poems, modern Polish, vocabulary, syntax, stylistics.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Марцін Светліцкі – сучасний польський поет і прозаїк, лауреат багатьох літературних премій (ім. Георга Тракля, ім. ксьондза Яна Твардовського, премії Косьцельських, літературної премії Гдині, Вроцлавської поетичної премії “Сілесіус” тощо), чотири рази номінований на одну з найпрестижніших польських літературних нагород – “Ніке”. Критики високо оцінили його збірки “Pieśni profana” (1998), “Czynny do odwołania” (2001), “Delta Dietla” (2015) та ін. Було запропоновано навіть ввести ці поезії до шкільної програми з літератури, проте сам автор висловився проти цього. На його думку, шкільна програма переповнена творами “заідеологізованих” польських поетів, а “вірші існують не для того, щоб виражати ідеологію” (Marcin Świetlicki: *Interesuje mnie przyzwoitość*). Незважаючи на інтерес громадськості до поезій цього автора, одна з його найновіших збірок – “Drobna zmiana”, видана у 2016 р., – практично не досліджувалася ні в польській, ні в українській лінгвістиці. Творчість М. Светліцкого висвітлюється в пресі, ЗМІ активно публікують інтерв'ю з ним, але наукових студій на матеріалі його поезії досі бракує, що й зумовлює актуальність теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед польських дослідників доробок М. Светліцкого вивчали С. Гжешна (2015, 2013), М. Врублевські (2016), П. Панас (2005), К. Неспорек (2014), В. Клера (2017), проте їхню увагу привернули більш ранні поетичні й прозові твори письменника, у яких вони аналізували філософські та релігійні мотиви, мотиви смерті та кохання, шкідливих звичок.

Так, предметом дослідження К. Неспорек (2014) стали збірки “Zimne kraje: wiersze 1980–1990” (1992), “Zimne kraje 2” (1995), “Zimne kraje 3” (1997), “Schizma” (1994), “Nieoczywiste. Wiersze religijne według Wojciecha Bonowicza” (2007). Вивчаючи різні «я» М. Светліцкого, науковець пише про нього як про поета-бунтівника, що має свої власні погляди на релігію та світ навколо, заперечує традиційний підхід до творчості та шукає нові шляхи, адже «ті, хто не творить наперекір, не гідні називати себе поетами» (с. 7). К. Неспорек також розмірковує щодо релігійності чи нерегійності цього поета, шукає в його творах простір трансценденції та звертає увагу на екзистенцію сакрального лише у сфері *profanum*.

М. Врублевські (2017) застосував зіставний метод до вивчення творів М. Светліцкого, порівнявши їх з романом англо-канадського письменника Малкольма Лаурі, на основі чого констатував паралелі на «фаустично-теологічному» рівні, а також низку спільних ознак у заголовках, мотивах, символах, тематиці, проблематиці та фігурах. М. Врублевські звертає увагу на стиль М. Светліцкого – стислий, небагатослівний, лапідарний. Ця особливість ускладнює розділення його поезій на окремі значеннєві шари (символічний, метафоричний, історико-культурний, екзистенційний та ін.). Як зазначає вчений, основна постать в поезії М. Светліцкого – самотній аутсайдер, чужий іншим і собі, якого ніхто не розуміє та який перебуває в постійних мандрівках – як по вулицях, так і вглиб себе в пошуках сенсу життя.

П. Панас (2005) аналізує твори цього автора в літературно-філософському річищі, висловлюючи міркування щодо перетворення вірша в екзистенційний акт, що дає змогу увиразнити зв'язки між мовою і реальністю, буттям і текстом. Дискутуючи з П. Слівінським, він наголошує, що в поезії М. Светліцкого відсутній бінарний поділ на простір тексту та екзистенції. На його думку, не можна стирати межу між внутрішньою та зовнішньою формою тексту, оскільки завжди існує якісна різниця між строфами вірша та реальністю,

яка виражається за посередництвом мови. Дослідник доходить висновку: “Якщо література і може бути якимось актом, то суто актом мови, причому актом перформативним, а отже “створюючим” – таким, що посилює, а не знищує первинні відмінності між літературою та реальністю” (s. 143-144). М. Светліцкі усвідомлює перформативну природу мови, і саме це впливає на стиль його творів. П. Панас також акцентує на полісемантичності творів цього поета, яку вважає результатом активізації тропологічних трансформацій.

Мета статті полягає в аналізі збірки М. Светліцкіго “Drobna zmiana”, визначенні специфічних рис авторської мови на лексичному, синтаксичному та стилістичному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представник покоління “Бруліону”, М. Светліцкі порушує в поезіях політичну та соціальну тематику, активно використовує іронію та самоіронію. Його ліричний герой передусім – сучасна людина, яка, заплутавшись у тенетах побутових проблем і шкідливих звичок, намагається зрозуміти світ і знайти своє місце в ньому. Це – прекрасний споглядач, що тонко підмічає деталі й аналізує їх у нестандартний спосіб.

Одна з найновіших збірок цього автора – “Drobna zmiana” – являє собою рефлексії краків’янина, зосередженого на неповторності миті, зануреного в “тут і зараз”. Уранішня кавка, прогулянка з собакою, обговорення політики та ЗМІ – все це наближує до читача ліричного героя, який сприймається старим другом, “своїм”. Вірші характеризуються відсутністю рими та лаконізмом. За формою це – ліричні нотатки, афоризми, поезія в прозі.

Зважаючи на філологічну освіту М. Светліцкіго, природним видається його інтерес до слова, про що свідчать назви поезій – “Dwa słowa”, “Chodź na dwa słowa”. Не випадково саме з цих віршів починається збірка. У цьому виявляється алюзія до Біблії та загальновідомого “На початку було Слово”. Цікаво, що автор розуміє цей вислів по-своєму та творчо переосмислює його: “*Na początku były dwa słowa. Po jakimś czasie pojawiło się jedno słowo. Strach pomyśleć, co będzie później*” (2016, s. 5). Зворотний відлік, виражений числівниками *dwa – jedno*, створює алогізм і спричинює когнітивний дисонанс, адже автор не уточнює “*jeszcze jedno*”, відкриваючи можливість різночитань і варіацій: два слова зливаються в одне чи з’являється третє? Це питання залишається без відповіді, як і більшість екзистенційних питань, що породжує острах в душі ліричного героя, виражений зазначеним вище останнім реченням поезії.

Специфіка творів М. Светліцкіго яскраво виражена на лексичному, синтаксичному й стилістичному рівнях мови. Насамперед проаналізуємо лексичне наповнення його текстів.

Автор збірки “Drobna zmiana” протягом багатьох років живе в Кракові, тому саме це місто найчастіше фігурує в його творах. М. Светліцкі не цікавиться сільським життям, віддаючи перевагу урбаністичним мотивам. У цьому він схожий на Ю. Тувіма, який також багато писав про місто. Завдяки поезіям М. Светліцкіго читач пізнає Краків: тут згадується вул. Божого Тіла, вул. Детла, Ринок, Планти, Вісла, відомі заклади (клуби, кав’ярні, ресторани, магазини). Характерно, що заголовок збірки суголосний з назвою одного з її віршів. “Дрібною зміною” автор називає появу магазину військового спорядження замість кав’ярні, де в 30-ті роки минулого сторіччя часто бували польські та єврейські митці. Ця, на перший погляд, малозначуща для великого міста деталь наштовхує на глибокі роздуми, адже символізує заміщення мистецтва мілітаристикою, утрату суспільного інтересу до поезії та світову тенденцію до озброєння, ведення військових дій. Усвідомлюючи це, читач розуміє, що насправді ця зміна зовсім не дрібна – вона глибока, як рани на тілі нашої планети.

Замальовки М. Светліцкіго зі щоденного життя насичені іменниками, що позначають звичні побутові речі та поняття – *sklep, pies, spacer, pot, jedzenie, łazienka, książka, turecki serial w TV, kotlety z kaszy gryczanej i fasoli, chusteczki higieniczne, autobus, domofon, szczoteczka do zębów* та ін.

У творах М. Светліцкіго (2016) часто фігурують назви найрідніших людей: *tata, dziadek, babcia, wnuki, dzieci, wuj, krewny*. Ці лексеми, як і слова на позначення побутових предметів,

роблять поезію ближчою до читача, стимулюють його до ототожнення себе з ліричним героєм та споглядання світу його очима. Водночас трапляються тут і екзотичні (*guacamole, baobab, rogaty motyl, Azja, eskimoski*) та фантастичні (*zombie, upiór*) елементи. Таким чином, буденність та екзотика переплітаються, створюючи яскраву, химерну й неповторну картину навколишнього світу. Цю особливість стилю влучно окреслює речення з поезії “Pierwszy wiersz”: “*Tu stykają się wszystkie światy*” (Świetlicki, 2016, s. 35). Контраст дійсності відображено також у численних протиставленнях і антонімії: “*To piękne światło, ale chore światło*”; “*Niebo ciemne i groźne, niżej jaskrawo i jasno*” (“Piękne światło” (Świetlicki, 2016, s. 8)); “*Nikt w nas nie wierzy [...]. Natomiast my wierzymy we wszystko*” (“Nikt w nas” (Świetlicki, 2016, s. 12)); “*Pierwszość skażona niepierwszością*” (“Białe światło” (Świetlicki, 2016, s. 21) тощо.

Перенасиченість життєвого простору найрізноманітнішими речами, його неоднозначність, складність і нестабільність штовхають ліричного героя на шлях шкідливих звичок. Це виявляється в мові творів, у відповідних іменниках, прикметниках і дієсловах: *papierosy, pić, pijany, pijaczki, barmanki, puszka, narkotyk*. Проте автор не закликає до нездорового способу життя. Хоча деякі критики і вважають його “алкогольним поетом”, сам він зазначає в одному з інтерв’ю: “Якщо хтось бачить у моїх віршах лише алкоголь, то це бідна, позбавлена мозку людина. І це в неї проблеми. [...] Якщо герой моїх творів п’є якісь жахливі кількості алкоголю, то багато хто думає, що і я це роблю. [...] Це сумно” (Marcin Świetlicki: Poetów akceptuje Adam Michnik). Отже, автор не ототожнює себе з героєм своїх віршів. Є в збірці і згадки про депресію та відчуття пустоти. Ліричний герой поки що не в змозі подолати негатив, проте його іронічний склад розуму дає надію на позитивні зміни.

М. Светліцкий описує життя без прикрас. Для нього немає табу: він вільно звертається не тільки до теми шкідливих звичок, але й до інших “незручних” тем, яких часто уникають у своїй творчості інші поети – статеві стосунки, проституція, нетрадиційна орієнтація, фізіологія людини і т. ін., про що свідчать такі слова та словосполучення: *stosunek płciowy, agencja towarzyska, pedał, wymiotować* тощо. Ліричний герой, позбавлений фобій і комплексів, з висоти свого життєвого досвіду розкуто говорить про те, що турбує сучасну людину, прямо і без евфемізмів висловлює свої погляди. Порушує він і інші суперечливі питання, торкається теми політики, релігії. Упевнена життєва позиція дає йому змогу бути щирим і відвертим з читачем, нічого не приховуючи та не викривлюючи. Ліричний герой, як і його творець, є “задержуватим бунтівником, який не боїться нікого і нічого, крім смерті” (Marcin Świetlicki: Poetów akceptuje Adam Michnik).

Світ збірки “Drobna zmiana” – сучасний світ. На це вказують, зокрема, іменники на позначення популярних нині речей (*lego*), електронних засобів і їхніх частин: *przenośne telefony, ekran, komórka, айфон*. Засилля електроніки сприймається ліричним героєм негативно. М. Светліцкий (2016) порушує проблематику не тільки вже звичних людству залежностей від тютюнових виробів та алкоголю, але й новітніх, електронних та мережевих загроз: “*Już nie rozmawiają. Wpatrują się w zdjęcia kotków. Tylko tyle mają*” (“Nowe pogo” (s. 26)). Варто зазначити, що деякі назви технічних пристроїв або їхніх частин використовуються не в прямому, а в переносному значенні. Так, М. Светліцкий на позначення захисного (ветеринарного) комірця для собак уживає словосполучення *antena satelitarna*. Зв’язок поезії з нинішнім світом виражається не тільки шляхом використання термінів зі сфери електроніки, але й через згадування відомих сучасників, зокрема Девіда Боуї (“O, Bowie”) та Тома Круза (“Jack Reacher”).

Сучасна польська мова (як і українська) активно насичується англіцизмами, що не могло не відобразитися в поезії М. Светліцкого – співця нашої епохи. У його віршах нерідко трапляється інтернаціональна лексика та молодіжний сленг: *komiksowy, internet, mail, selfik, hejter* тощо, а також безпосередньо вислови з англійської мови: *no reply*. Така лексична зорієнтованість робить цього автора, народженого у ХХ ст., актуальним і нині, у ХХІ ст. Його

твори звучать свіжо, модно, подекуди молодіжно, вони близькі та зрозумілі новому поколінню, але водночас мають і зв'язок з минулим, адже поет згадує свою матір, дідуся та бабусю, моменти з їхнього життя.

Синтаксис поезій М. Светліцкокого досить специфічний. Його творам властиві короткі речення, часто односкладні (“*Odeża secesja*” (“Inne dzielnice”), “*Bo nie pora*” (“A kiedy 3”)) та непоширені (“*Mróz i słońce*” (“Twarze”), “*Nie zwyciężą*” (“Pierwszy wiersz”), “*Okruszki*” (“Wielki piątek”)). Такий лаконізм сприяє концентрації думки та змістовій щільності, що надає глибини навіть однорядковим творам.

Питальні речення характерні для багатьох творів зі збірки “*Drobna zmiana*” (“*Nie jest pewne: iść, nie iść?*” (“Inne dzielnice”), “*I wszystko to ja?*” (“Szósta sześc”), “*Kto powiedział, że zostaniemy w tym pokoju?*” (“Pokój 416”), “*I odpuściła?*” (“A kiedy 3”). Світ, представлений у цій поезії, як і сучасний світ кожного з нас, сповнений безмежною кількістю питань і сумнівів (“*Być może leżę przy tobie. Nie jest pewne*” (“Inne dzielnice”)), думок, предметів і пропозицій. Ліричний герой не тільки має право, але й змушений робити вибір, що часто буває досить не просто.

Аналіз поезики й стилістики поетичних творів М. Светліцкокого засвідчив уживання оригінальних містких метафор. Наприклад, автор називає січень “*ubogim krewnym*” і характеризує його таким чином: “*Brokat na kromce chleba*” (“Styczeń, ubogi krewny” (2016, s. 37)). Це лаконічне та влучне речення має в собі кілька прихованих смислів – тут і згадка про блискітки / парчу як натяк на мерехтливий сніговий покрив, і протиставлення багатства цього матеріалу з убогістю хлібної скоринки, і, врешті-решт, та сама скоринка як символ монотонного зимового раціону й бідності загалом. Автор тяжіє до спрощення форми (що потребує неабиякої майстерності та поетичного хисту), залишаючи при цьому глибокий зміст з можливістю неоднозначних прочитань.

Серед стилістичних фігур автор широко використовує алітерацію, яка формує певну емоційну тональність твору: “*Zepsute postne psoty*” (“Jedenastego lutego” (s. 54)), “*Tylko brak, wyrwany bruk*” (“Jedenastego marca” (s. 65)), “*Ja w tej niemocie, niemaniu, mniemam, że jestem*” (“Niemanie” (s. 96)), “*chrzest czarnego chrustu*” (“Pusty czwartek” (s. 50)).

Поетичну картину буденності автор малює за допомогою тавтологій, анафори та епіфори. Лексичні повтори корелюють з одноманітними, повторюваними щодня діями: “*Budzę swoją sympatię. Budzę swój lęk. Budzę swoje skojarzenia*” (“Szósta sześc” (s. 9)); “*Zapamiętują swoje racje. Zawsze mają rację [...] Przychodzi jednak moment, kiedy [...] pragną nie mieć racji*” (“Z tych rozmów” (s. 13)). Часом у них виникають рими (“*Woda zamarzła, nawet sodowa, wszystkie woda zamarzła, czystka*” (“Tu” (s. 30)); “*On mnie opasuje widmowymi Plantami, nie daje odpustu, upustu*” (“Niemanie” (s. 96)); “*By wrócić [...], trzeba odrzucić*” (“By” (s. 53)), які, проте, загалом невластиві творам зі збірки “*Drobna zmiana*”. Монотонність, буденність життя підсилює також градація: “*Wchodzą, wychodzą, chcą, proszą, żądają, błagają, grożą*” (“Urwańska ulica” (s. 46)).

На основі повторюваних слів і речень М. Светліцкі будує циклічні мовні конструкції, застосовуючи риторичну епіфору – наприклад, як у поезії “*Nowe rogo*”, яка починається словами “*Spalem źle*” і завершується реченням “*Źle spałem*”. Цікаво, що повтори трапляються не лише в межах однієї поезії, але й у групах віршів і навіть їхніх назв. Так, поезії “*A kiedy*”, “*A kiedy 2*”, “*A kiedy 3*” являють собою міні-цикл, частини якого пов'язані як спільною тематикою, так і синтаксичною анафорою, що проходить крізь усі три поезії. Кожна з них починається словами “*A kiedy widziałem ją po raz ostatni*” й описує переживання ліричного героя після зустрічі з колишньою коханою. Завершується цикл словами “*[...] po prostu już jej nie zobaczę, ale przyjdzie*” (s. 16), які ставлять остаточну крапку, проте залишають і тінь надії.

На особливу увагу заслуговують заголовки поезій М. Светліцкокого. Вони переважно так само лаконічні, як і самі поезії, але при цьому характеризуються значним різноманіттям

за частиномовною належністю. Часто це іменники без жодних означень: "Rozstrój", "Dedlajn", "Pozory", "Oczy", "Wojna" та ін., проте іноді вони поєднуються з прикметниками: "Piękne światło", "Złe tygodnie", "Pusty czwartek" тощо. Є заголовки-дієслова, але вони становлять порівняно нечисленну групу: "Leżę i słucham", "Budzę się, czwarta rano", "Chodź na dwa słowa", "Przeczuwaj". Незвичними та оригінальними виглядають назви, що складаються з самих прислівників, числівників, прикметників, займенників, часток і навіть вигуків. Такий спосіб номінації автор використовує досить активно: "Trzy", "Już", "Dość", "By", "Oj", "Och", "Tej", "Tu", "Tyle", "Zła", "No to nikogo". Можливо, це вплив ЗМІ на творчість поета, який довгий час працював журналістом, адже саме такі заголовки – влучні, яскраві та інтригуючі – змушують читачів відкривати ту чи ту статтю. Найчастотнішими в збірці "Drobna zmiana" є заголовки-іменники, які становлять 26,3% від загальної кількості. На другому місці – використані для номінації творів сполуки прикметників та іменників (25,3%), а на третьому – поєднання іменників з числівниками (11%). На останньому місці – поодинокі найменування-займенники, прикметники, прислівники тощо, а також складні поєднання різних частин мови (наприклад, займенник + прийменник + прикметник + іменник; дієслово + числівник + прислівник та ін.). Певні назви поетичних творів М. Светліцкого починаються зі сполучника, що додає оригінальності та ніби поєднує твори в одне ціле. Так, фраза "A z drugiej strony", яка, на перший погляд, не може бути вступною, зважаючи на сполучник, у цього автора несподівано стає заголовком. Це відбувається і в деяких інших віршах: "I wyspa", "I tak będzie", "A kiedy". Завдяки такому прийому виникає враження, наче поезії не мають ні початку, ні кінця; заголовки, деякі з яких схожі на вирвані з контексту фрази, перегукуються між собою ("A kiedy" – "A kiedy 2" – "A kiedy 3", "Dwa słowa" – "Chodź na dwa słowa", "Piękne światło" – "Pomarańczowe światło" – "Białe światło", "Polska 7" – "Polska 8"), створюючи суцільну, інтегральну тканину поетичного тексту. Поезії зі збірки ніби "перетікають" одна в одну. Наприклад, речення "Rozstrój" з вірша "Monochord", словосполучення "sklep meblowy Baobab" ("I tak będzie") і "blekitne poświaty" ("Nowe pogo") стають заголовками наступних поетичних творів. "Białe, strone, oblodzone zejście w dół" з'являється як у поезії "Ale się obudziłem", так і у двох наступних – "Urwańska ulica", "No to nikogo". Крізь усю збірку проходить низка заголовків, об'єднаних календарною семантикою, що надає самій книзі схожості з щоденником: "24 grudnia 2015" – "Styczeń, ubogi krewny" – "Jedenastego lutego" – "Jedenastego marca" – "Koniec marca" – "W kwietniu 2016" – "Trzeciego maja" – "Burza, ostatni dzień maja". Символічно цей ряд починається з Різдва – разом із Божим Сином народжується і поетична збірка М. Светліцкого. Завершується ланцюжок грозою в останній день травня: закінчується весна, період розквіту, а отже, підходить до фінішу і розквіт творчої фантазії автора. Проте алюзія до місяців і пір року, "незавершеність" заголовків і всієї книги (вона містить 99 поезій) ніби натякає на продовження, дає надію на новий сплеск поетичної думки. Природа циклічна та невмируща, так само, як творчий геній. На нашу думку, однією з найцікавіших поезій у цій збірці є остання, "Dedlajn", яка складається всього з одного речення: "I nie można w nieskończoność" (s. 103). Цим фінальним акордом поет ставить завершальну крапку в книзі. Говорячи про буденне – дедлайни, строки виконання завдань – М. Светліцкий робить алюзію до знаменитого латинського "Memento mori". Природа і мистецтво вічні, але люди – ні, і саме тому вони мають розумно використовувати кожен свій день.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, для мовно-стилістичного оформлення поезій збірки "Drobna zmiana" характерні поєднання побутової та екзотичної лексики, англіцизми, назви сучасних предметів, "табуйовані" лексеми, короткі речення, незвичні (зокрема, з погляду частиномовної належності) заголовки, лаконізм і циклічність, полісемантичність, велика кількість питальних речень. Усе це робить її суперечливою, неоднозначною, глибокою за змістом і актуальною як для лінгвістів, так і для широкого кола

читачів. За результатами кількісного аналізу найпопулярнішими виявилися заголовки-іменники (26,3 %), сполучення іменників з прикметниками (25,3 %) і з числівниками (11 %). Останнє місце посіли назви-займенники, прикметники, прислівники, дієслова та поєднання кількох різних частин мови. Дослідження має широкі перспективи, які полягають, зокрема, у вивченні мовних рис інших збірок М. Светліцького, аналізі мови його прози, визначенні особливостей перекладу цих текстів, а також порівнянні їх з доробком інших письменників.

ЛІТЕРАТУРА

- Grzeszna, S. (2015). Dlaczego Kain? Motyw sacrum we wczesnych wierszach Marcina Świetlickiego *Acta universitatis lodzensis. Folia litteraria polonica*, 4 (30), 129-147.
- Grzeszna, S. (2013). Marcin Świetlicki a Tadeusz Różewicz: dwa głosy o sacrum *Czytanie Literatury: łódzkie studia literaturoznawcze*, 2, 247-267.
- Klera, W. (2017). *Namolna refreniczność. Twórczość Marcina Świetlickiego*. Kraków-Nowy Sącz: Pasaże.
- Marcin Świetlicki: Interesuje mnie przyzwoitość. *Rzeczpospolita*. (2017). Взято з <http://www.rp.pl/Literatura/171029485-Marcin-Swietlicki-Interesuje-mnie-pryzwoitosc.html>
- Marcin Świetlicki: Poetów akceptuje Adam Michnik. *Newsweek*. Взято з <http://www.newsweek.pl/kultura/wiadomosci-kulturalne/marcin-swietlicki--poetow-akceptuje-adam--michnik,77480,1,1.html>
- Niesporek, K. (2014). *“Ja” Świetlickiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
- Panas, P. (2005). Na tropach autora. O poezji Marcina wietlickiego i nie tylko. *Teksty Drugie*, 6, 141-151.
- Świetlicki, M. (2016). *Drobna zmiana*. Kraków: A5.
- Wróblewski, M. (2016). Świetlicki pod wulkanem. Wybrane motywy i obrazy poetyckie z wierszy Marcina Świetlickiego a *Pod Wulkanem* Malcolma Lowry’ego. *Aspekty filozoficzno-prozatorskie*, 24-27/28-32, 214-221.

Дата надходження до редакції 17.06.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК811.111’42-1

**МОВНІ ЗАСОБИ КАТЕГОРІЙ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ
ТА ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ
“ПОТОКУ СВІДОМОСТІ”
(на матеріалі поезії Кеннета Кока “SleepingwithWomen” (“Спати з жінками”))**

ЩАСЛИВА Н. С.

кандидат філологічних наук, ст. викладач
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
happynataly0305@gmail.com

У статті розглянуто парадигматичну специфіку інтертекстуальних знаків – мовних засобів категорій інтертекстуальності та прецедентності в тексті поезії “потіку свідомості” Кеннета Кока “Sleeping with Women” (“Спати з жінками”). Основну увагу зосереджено на виявленні особливостей поетичного тексту “потіку свідомості” та виокремленні найбільш продуктивних засобів реалізації категорій інтертекстуальності та прецедентності, описі форм їхньої вербалізації й функціональних особливостей. З’ясовано, що найпродуктивнішими засобами реалізації цих категорій є прецедентні імена, ситуації, тексти і навіть висловлювання універсально- та національно-прецедентного рівня прецедентності, тобто інтертекстуальної природи, що вербалізовано експліцитно (за допомогою власних назв-антропонімів, топонімів, хремотонімів, фіктонімів тощо) та імпліцитно (за умови залучення алюзій, ремінісценцій). Художній простір і час виявлено за допомогою інтертекстуальних елементів – змістових елементів значення.

Ключові слова: знак, прецедентність, інтертекстуальність, власні назви, “потік свідомості”.

**LINGUAL MEANS OF THE INTERTEXTUALITY AND PRECEDENCY
OF THE STREAM-OF-CONSCIOUSNESS POETRY
(in Kenneth Koch poem “Sleeping with Women”)**

SHCHASLYVA Nataliia Sviatoslavivna
PhD, lecturer
Bila Tserkva National Agrarian University
happynataly0305@gmail.com

Introduction. The article focuses on the intertextual specificity of the lingual means of intertextual and precedent categories in stream-of-consciousness facet of K. Koch poetic text “Sleeping with Women”. The *relevance* of the research is seen in studying various forms of above mentioned categories’ embodiment within postmodern poetry, ways of author's attitude, worldview, etc.

The *purpose*. The paper aims at the studying of the aesthetic and organizing functions of intertextual and precedent signs within the poem of fragmentary discourse.

Methods. Identification of the features of stream-of-consciousness’ poetry and the most productive means of realization of intertextuality and precedent along with description of the forms of their verbalization and functional features is possible due to applying the distributive, functional, stylistic and descriptive *methods* of analysis.

Results. The most productive means of realization of intertextuality and precedent are precedent / intertextual names, situations, texts, and even quotations. They predominantly take universal and national precedent levels of precedent. Proper names are the means of space and temporal determination of the text. They function at the same time as sense-forming phenomena.

We observe a high degree capacity of proper names to accumulate the “energy” of the precedent phenomena they stand for. Thus, in compressed form they carry a considerable amount of information, emotional color and the main semantic significance. The lack of attribution of precedent elements is explained by the specifics of the author's way of developing the events – style feature stream-of-consciousness technique.

Conclusion. Poem's style is characterized by the same specifics as the postmodernism culture in general: by lack of plot, dialogicity, heterogeneity of its elements. In particular, K. Koch offers his own model of the world as a “synthesizer” of all elements of political and national culture by attracting intertextual and precedent-related phenomena. The latter serve as sense-building forms of images. Their input into the text is interpreted by both explicit and implicit. The source of intertextuality is the treasury of world literature and other artistic achievements as well as historical events.

Key words: sign, intertextuality, precedency, proper name, stream-of-consciousness.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Вивчення слова в системі засобів, у мовленні, у тексті передбачає дослідження різних параметрів знака, зокрема й парадигматики. Це дає змогу виявити всю складність і глибину його семантики на рівні мовлення, тобто у “функціональному аспекті, оскільки функція актуалізації полягає в переведенні мови у мовлення” (Баллі, 1995, с. 93). Під час культурної комунікації (спілкування, мовленнєвої діяльності) значення мовних понять може змінюватися: з'являються додаткові характеристики, асоціативні значення. Така комунікація (текст) несе в собі не лише інформативне значення, а й смислове тощо. Її розуміння стає можливим у ракурсі дискурсивного контексту. Дискурсом вважають єдність мовних форм, знань, комунікативної ситуації, лінгвокультурологічного утворення когнітивного характеру, що відтворює світ мовної особистості (Арутюнова, Ярцева, 1990).

У фрагментарному дискурсі інших ознак (ціннісних, асоціативних) набувають не лише номінативні поняття, а й прецедентні феномени, етнопрецедентні феномени, засоби інтертекстуальності тощо. Важливо дослідити специфіку категорій інтертекстуальності й прецедентності саме в контексті дискурсивних особливостей. Отже, **актуальність** роботи вбачаємо у вивченні різноманітних форм утілення категорій інтертекстуальності та прецедентності в постмодерній поезії, способів авторського світовідчуття, світобачення, що надає нових можливостей для розуміння особливостей викладу думок митцем, який удається до художнього прийому “потоків свідомості”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні положення категорій інтертекстуальності і прецедентності сформульовані в працях М. М. Бахтіна, Ю. М. Лотмана, Н. А. Фатеевої, Д. Б. Гудкова, Н. А. Кузьміної, Р. Барта, Н. П'єре-Гро, N. Fairclough, B. Hatim, M. Alfarota ін. О. С. Переломова (2010) розглядає мовні вияви структурних ознак інтертекстуальності в текстах української постмодерної літератури. К. В. Шаповалова (2004), досліджуючи інтертекстуальність у словесній культурі постмодернізму, зосереджується на творчості російськомовних поетів. Евелін Остін (Evelyn Austin) (2014) досліджує твори поетів нью-йоркської школи загалом, детально не розглядаючи елементи інтертекстуальної природи. Беручи до уваги все різноманіття підходів до вивчення понять інтертекстуальності / прецедентності, зауважимо, що вітчизняна лінгвостилістика завжди вирізнялася особливою увагою до смислової сторони художнього мовлення. Оскільки дослідженню змістотвірних елементів “чужого слова” у творчості К. Кока науковці не надавали достатньої уваги, вважаємо наукову розвідку в цьому напрямку актуальною і потрібною. Додатковий інтерес до змісту поезії широкого кола читачів спровокував україномовний переклад поезії Ю. І. Андруховичем (антологія “День смерті пані День”).

Метою статті є вивчення змістотвірних та естетико-організаційних функцій категорій інтертекстуальності й прецедентності поезії “потоків свідомості”. Поставлена мета передбачає

виконання таких **завдань**: виявити особливості поетичного тексту “потoku свідомості”; виокремити найбільш продуктивні засоби реалізації категорій інтертекстуальності та прецедентності, описати форми їхньої вербалізації й функціональні особливості. Реалізацію зазначених завдань зорієнтовано на осмислення особливостей асоціативно-імпровізаційного способу викладу К. Коком як одним із представників нью-йоркської школи митців (т. з. бітників).

Об’єктом дослідження є категорії інтертекстуальності та прецедентності.

Предмет дослідження становлять мовні маніфестації категорій інтертекстуальності та прецедентності тексту поезії “потoku свідомості” К. Кока “Sleeping with Women” (“Спати з жінками”).

Виклад основного матеріалу. Згідно з висловлюванням М. М. Бахтіна, текст “живе у великому часі”, а його навколишня семіосфера історично мінлива. Розуміння тексту залежить не лише від того, що об’єктивно є в ньому, а й від того, що зумовлено тезаурусом читача. Той чи той текст перебуває в ситуації безперервного діалогу з попередніми текстами, з усією стародавньою та сучасною культурою, – стверджував М. М. Бахтін (1979). Міжтекстова компетенція займає особливе місце в літературі модернізму: неволодіння відповідним *вертикальним контекстом* (зв’язок з текстами попередніх епох – термін О. С. Ахманової, 1977) робить художній текст таким, що не має змісту. Саме інтертекстуальність надає твору можливість бути залученим до вертикального контексту текстового універсуму, розширює можливості інтерпретації тексту.

Як зазначає Н. С. Валгіна, художньо-поетичний твір як різновид текстів будують “за законами асоціативно-образного мислення” (2003, с. 114), тому він, безумовно, багатий на різноманітні засоби та форми вираження. Такий твір виступає водночас і як естетичний феномен, що характеризується цілісністю, образністю та функціональністю, і як форма звернення до світу, тобто “комунікативна одиниця, у якій, у свою чергу, моделюється окрема комунікативна ситуація” (Николина, 2003, с. 5), і як особисто авторська динамічна система засобів мови. Художнім текстом вважаємо “єдиний, внутрішньо завершений світ, який водночас динамічно розвивається” (Гиршман, 1991, с. 70).

Усі зазначені вище ознаки художньо-поетичного твору притаманні поезії К. Кока “Sleeping with Women” (“Спати з жінками”), що є джерельною базою цього дослідження. Один із засновників легендарної нью-йоркської школи поетів разом з Дж. Ешбері, Ф. О’Гара, Дж. Шейлором, К. Кок став найулюбленішим та відомим американським поетом-шістдесятником. Проте на початку письменницької кар’єри був різко засуджений критиками, які вважали його роботи надто примітивними і, м’яко кажучи, нерозумними. У процесі плідної творчої діяльності К. Коку вдалося змінити ставлення до себе: від незначущого поета до такого, який відтворює дух епохи, сучасності (Poetry foundation: Kenneth Koch). Його вважають одним із тих рідкісних поетів, які з перших моментів захоплюють читача відчуттям справжнього життя. Як і В. Маяковський – поет, який для К. Кока був прикладом для наслідування, – К. Кок вірив, що поезія має збуджувати, спонукати, захоплювати. Як зазначає Дж. Ку (Jason Koo) у рецензії на збірку К. Кока, деякі рядки поезій характеризуються своєю „дурістю”, нерозважливістю, перевантажені “збудженням” (2006, р. 161-163). Та, певно, так автор намагався відтворити справжнє життя, що навряд чи можна назвати розважливим. Намір автора відтворювати буденність життя зреалізовано за допомогою асоціативно-образного способу викладу думок у незвичній для класичної поезії формі, пор.:

Caruso: a voice.

Naples: sleeping with women.

Women: sleeping in the dark.

Voices: a music.

Pompeii: a ruin.

Pompeii: sleeping with women.
Men sleeping with women, women sleeping with women, sheep sleeping
With women, everything sleeping with women.
The guard: asking you for a light.
Women: asleep.
Yourself: asleep.
Everything south of Naples: asleep and sleeping with them...

Слово та образ – два важливих феномени в їхньому зв'язку та взаємозалежності – потребують наразі якомога ретельнішого аналізу. Як зазначають дослідники, сутність естетичної функції мови в художніх текстах полягає у відповідності слова образу, функціональної доцільності й умотивованості художнього слова (Борисова, 1973, с. 93). Тому так важко буває розуміти й тлумачити поетичне слово, що у формі художнього образу воно стає закодованим знаком. Як і інші представники нью-йоркської школи, К. Кок використовував технологію “потому свідомості” в письмі, наголошуючи на необхідності зобразити прийдешній момент, звичне, буденне тощо. У художньому тексті об’єкт пізнання – необмежене повідомлення, що орієнтоване на суспільство загалом. Процес авторського пізнання дійсності може виявитися для різних реципієнтів прийнятним чи неприйнятним, зрозумілим або незрозумілим, хибним чи істинним, поверховим або глибинним. Це зумовлено особливостями процесу сприйняття твору, до якого залучено суспільні та особисті фактори, що характеризують кожного окремого реципієнта з погляду його філо- і онтогенетичних компонентів, фонових знань тощо.

Від початку й до кінця поезію сформовано із системи слів-образів, свідомо “нанизаних” автором на вербалізовану конструкцію “sleeping with women”. Останню представлено в різноманітних варіантах упродовж усієї поезії, починаючи з заголовка, пор.: “...*And sleeping with women, and sleeping with them / ... A sleep and sleeping with them, sleeping with women / ... A sleep and sleeping with them, a sleep and asleep, sleeping with women, / sleep / and sleeping with them, sleeping with women*”. Автор удається до різноманітних синтаксичних повторів настільки продуктивно не лише з метою ритмічно гармонізувати звуковий склад тексту, а й задля того, щоб викарбувати у свідомості читача інші, непрямі значення звороту „спати з жінками”, пор.:

...*Sleeping with women, as if they were knee*
Arm and thigh asleep and sleeping with them, sleeping with women...

або

...*Anglo-French orchestras*
Asleep with women, asleep and sleeping with them,
The foam and the sleet, asleep and sleeping with them,
The schoolboy's poem, the crippled leg
Asleep and sleeping with them, sleeping with women... (Poetry foundation: Kenneth Koch).

К. Кок робить акцент на буденності, порівнюючи жінку з частиною тіла чи взагалі зі звичайною річчю, іноді, навпаки, персоніфікуючи інші об’єкти: не жінки сплять під музику англо-французьких оркестрів, а оркестри з жінками. Піна та сльота, вірш школяра та скалічена нога й т. ін. – це все персоніфіковані образи, що автор пов’язує з моментом, коли жінка спить. Вона може спати в пінній ванні, а може під дощ зі снігом за вікном, можливо, поруч лежить текст вірша, який учила із сином напередодні, чи хтось зі зламаною ногою – варіантів безліч: авторська алегорія залишає право читачеві домислювати власне, адже в кожного власний досвід світосприйняття. “При сприйнятті образної інформації завжди залишається можливість доосмислення, за яким відбувається більш глибоке проникнення в зміст образу” (Зарецький, 1965, с. 67).

Під час дослідження ми зосередили увагу на тих образах, що мають більш конкретне значення – на інтертекстуальних феноменах, які надають образу додаткових емоційно-

експресивних характеристик. Як стверджують дослідники, кожен випадок текстового залучення приводить до “вибуху значення – підвищує експресію, тобто додає виразності, підсилює вплив від прочитаного тексту” (Арнольд, 2010, с. 368).

У досліджуваній поезії К. Кока широко експліковано власні назви. Серед них найпродуктивнішими вважаємо топоніми й антропоніми, що актуалізують прецедентні імена, тексти, ситуації тощо:

Caruso: a voice.

Naples: sleeping with women.

Women: sleeping in the dark.

Voices: a music.

Pompeii: a ruin.

Pompeii: sleeping with women ...

Everything south of Naples: asleep and sleeping with them.

Sleeping with women: as in the poems of Pascoli.

... Mediterranean: a voice.

Mediterranean: a sea. Asleep and sleeping.

Топоніми *Caruso*, *Naples*, *Pompeii*, *Mediterranean* створюють образ Середземномор'я, зокрема Італії. Поєднання власних назв *Caruso*, *Naples* актуалізує прецедентну ситуацію – народження всесвітньо відомого італійського тенора Енріко Карузо (1873–1921) в італійському містечку Неаполь. “*Pompeii: a ruin*” є аллюзією на катастрофу гігантського масштабу – виверження вулкану Везувію (79 р.), що поховало місто під п'ятиметровим шаром попелу. Ця подія сталася теж поблизу Неаполя. Покликання на твори італійського поета довершують просторовий образ (*as in the poems of Pascoli*). Далі голос (*a voice*) – голос Карузо – поширюється Середземномор'ям, а потім і він, як море, заснув і спить: прийом перифрази й персоніфікації (*Mediterranean: a sea. Asleep and sleeping*). Повсякчас спостерігаємо конвергенцію тропів. Власні назви, що функціонують водночас як прецедентні феномени, є засобами визначення просторово-часових параметрів тексту. Таке функціонування типове: їх спостерігаємо упродовж усієї поезії, пор.:

...Street car in Oslo, Alone, Toonerville Trolley

In Stockholm asleep and sleeping with them, in Skansen

Alone, alone with women...

Ці рядки переносять читача в інший простір – Скандинавію. Образи Балтійських країн представлено власними назвами *Oslo*, *Stockholm*, *Skansen* (музей і зоопарк просто неба поблизу Стокгольма). К. Кок веде розмову з читачем, який розуміє його натяки: певні об'єкти притаманні тому чи тому місцю. У носіїв спільного обсягу фонових знань, досвіду актуалізовано образ того самого простору. Так, наприклад, туристичний маршрут трамвая в Осло (Норвегія) є знаковим для цього міста (*Street car in Oslo*). Прецедентний текст *Toonerville Trolley* асоціюється зі Стокгольмом, тому що в репертуарі американської психоделічної рок-групи є однойменний “сингл” із живого альбому “Stockholm – 67”. Не для кожного реципієнта ці назви будуть прецедентними. Згідно з думкою О. В. Суперанської, „власна назва при переході в мову як систему знаків отримує частку інтелектуальної інформації, що дозволила б встановити зв'язок [власної назви] із логіко-предметними рядами і яка зробила б можливим її залучення в повідомлення на правах семантично значущої, а не лише номінативної одиниці” (1970, с. 7).

Коли просторовий образ Скандинавії сформовано, К. Кок імпліцитно актуалізує образ людини, що символізує країну (Швецію): “...the brain of the dog-eyed genius / Alone, sleeping with women, all he has wanted, / The dog-eyed fearless man”. Образ А. Нобеля актуалізовано тропеїчно: метонімія *the brain*, розгорнута метафора *the dog-eyed genius* виступають в одному комплексі з означенням *alone*, що дозволяє розгадати загадку автора про самотнього генія

з добрими очима, який помер саме так, як боявся найбільше – на самоті. Його ім'я виявляє найвищий рівень прецедентності (універсально-прецедентне), тому імпліцитна репрезентація цієї особи в тексті цілком умотивована. Крім того, в тексті фігурує географічний перифраз, пор.: “*A black seacoast's sleeve, aslee with them*” – завуальований просторовий образ частини Греції. Підтвердження алюзійного образу зафіксовано в постпозиції, див.:

The Greek islands sleeping with women
The muddy sky, asleep and sleeping with them.
Sleeping with women, as in a scholarly design
Sleeping with women, as if green polarity were a line
Into the sea, sleeping with women
As if wolverines, in a streetline, as if sheep harbors
Could come alive from sleeping with women, wolverines
Greek islands sleeping with women, Nassos, Naxos, Kos,
Asleep with women, Mykonos, miotis...(Poetry foundation: Kenneth Koch)

Низка грецьких островів, зокрема вулканічного походження (цю ознаку вербалізовано словосполученнями *blackseacoast, the muddy sky*), що розташовані рядочками в Егейському морі (...*as if green polarity were a line / Into the sea*), експлікована в цій частині поезії. У створенні образу географічно означеного простору К. Кок удається спершу до імпліцитних засобів, а надалі все більше експлікує його.

На тлі буденного *sleeping with women* К. Кок уводить окремі слова, що внаслідок взаємодії з іншими елементами “детонують”, актуалізуючи прецедентні ситуації універсального рівня прецедентності (докладно про рівні прецедентності див. Щасливая, 2013, с. 27), пор.:

Sleeping with women and causing all that trouble
As in Roumania, as in Yugoslavia
Asleep and sleeping with them
Anti-Semitic, and sleeping with women...(Poetry foundation: Kenneth Koch)

Так, топоніми Румунія і Югославія в порівняльних конструкціях (*As in Roumania, as in Yugoslavia*) актуалізують прецедентні ситуації універсального рівня й асоціюються з міжнародними суперечками між сербами і хорватами, бойовими діями в Косово, у Боснії та Герцеговині тощо. Це призвело до трагічних результатів: незліченна кількість смертей, спровокована поширенням антисемітизму в Європі упродовж ХХ ст. Автор удається до порівнянь і протиставлень, пор.: спати з жінками (*sleeping with women*) і створити усі ті проблеми (*causing all that trouble*) – міжнародні, національно-визвольні, антисемітські тощо. Беручи участь у творенні образу синтетичного, мовна одиниця стає “формою образу. При цьому, будучи частиною образу, вона виступає і як частина змісту, як первинний словесний образ” (Кухаренко, 1988, с. 32).

Як і в попередньому прикладі, К. Кок неодноразово використовує стилістичний прийом порівняння, а саме літоту для введення прецедентного елемента. Такими можуть бути “точкові” цитати (за Н.А. Кузьміною (2011, с. 203)) – антропоніми, топоніми, хремотоніми, фіктоніми та ін. Так, рядок поезії “*Sleeping with women: as in the poems of Pascoli*” відсилає нас до поетичного доробку італійського поета Дж. Пасколі (1855–1912), який у своїх творах, особливо раннього періоду, віддавав перевагу пейзажній ліриці та побутовій проблематиці, що в період позитивізму й наукового прогресу вважали такими, що не варті уваги поета. Проте Дж. Пасколі, як і К. Кок, навпаки, вважав цю тематику актуальною і був упевнений, що лише символічні асоціації, виявлені в скромних речах природи, можуть посприяти тому, що людина помітить істину, приховану за очевидними явищами (Bonghi, G.). Отже, порівняння з поезіями Дж. Пасколі натякає читачеві на меланхолію, ностальгію, присмак розчарування, приналежність простих речей. У цих прикладах “точкові” цитати слугують засобами компресії змісту.

Типовими за функціональністю є приклади залучень власних назв-хрематонімів, наприклад:
Sleeping with them: as in The Perils of Pauline
Asleep with them: as in Tosca... (Poetry foundation: Kenneth Koch)

Порівняння з назвами літературних і музичних творів виступають знаками “сконденсованого згустку” значення: “формально виокремившись із основного тексту, заголовок може функціонувати як у складі повного тексту, так і незалежно – як його представник і замісник”, стверджує Н. Фатеева (2001, с. 396). У просторі нового поетичного тексту саме незалежне співіснування хрематонімів (із функцією заміщення повного тексту) дає підстави розглядати заголовки як “точкові” цитати. У тексті аналізованої поезії вони переважно неатрибутовані. Лише ступінь обізнаності реципієнта із зазначеними творами відкриє йому задум автора, основну ідею його використання. Адже автор “у готовому вигляді позичає чужі заголовки, що конденсують художній потенціал тексту, який за ними стоїть, і накладає на них нове образне значення” (Фатеева, 2000, с. 139). Так, уводячи в полотно тексту назву легендарного німого кіносериалу, фільмування якого почалися ще 1914 р., автор проводить паралель із головною героїнею кінофільму Поліною (*Pauline*), яка повсякчас потрапляла в неприємності, взаємодіяла з різними лиходійцями, зокрема піратами та індіанцями. Образ цього персонажа справив неабиякий вплив на тогочасну молоду англійську аудиторію, тож прецедентний феномен вважатимемо національно-прецедентним, оскільки він нічого не говорить жителям інших країн, де цей продукт кінематографу не транслювали.

На відміну від останнього, прецедентний текст “*Tosca*” відносимо до універсально-прецедентних феноменів, оскільки він є назвою всесвітньо відомої опери Дж. Пуччіні – однієї з найбільш репертуарних опер світу. Покликаючись на цей твір, автор використовує образ головної героїні опери Флорії Тоски як прототип ревнивої і відважної жінки, яку кохають суперники за політичними переконаннями – художник Каварадоссі та шеф поліції Скарпія. Останній намагається знайти втікача-республіканця Анджелотті. Головні події відбуваються в римській церкві Сант-Андреа-делла-Валле влітку 1800 р., коли Наполеон удруге захопив Рим. Там працює художник Каварадоссі, що прагне врятувати свого друга Анджелотті. Тоді Скарпія підло вбиває останнього й підступно позбувається суперника. Розуміючи, що Скарпія її обманув і вбив коханого, Тоска, божеволіючи від горя, кидається з даху в’язниці.

Отже, спостерігаємо високий ступінь акумуляторної здатності власних назв-хрематонімів, що в стисненому вигляді передають великий обсяг інформації, емоційного забарвлення і, щонайважливіше, основне змістове навантаження на тлі такого своєрідного поетичного асоціативно-імпровізованого тексту К. Кока. Експлікуючи лише один елемент, навіть не маркуючи його графічно (хрематонім у тексті без лапок), автор імпліцитно відтворює зміст події, характеристику його персонажів, топографічно визначений простір, час тощо.

Насиченість прецедентними феноменами в площині досліджуваного тексту достатньо висока. В одному рядку трапляються кілька інтертекстуальних власних назв, напр.:

...*Anti-Semitic, and sleeping with women,*

Pro-canary, Rashomon, Shakespeare, tonight, sleeping with women... (Poetry foundation: Kenneth Koch).

Так, “*Rashomon*” (“Расьомон”) – назва фільму легендарного режисера А. Курасави, 1950 року випуску – пов’язана з антропонімом *Shakespeare* (Шекспір), це підсилює емоційне навантаження твору та увиразнює трагізм, характерний для творів У. Шекспіра й А. Курасави.

У сюжеті “Расьомона” йдеться про наступне: монах і лісоруб повертались після судового засідання, де розглядали справу про вбивство самурая та звалтування його дружини. Дощ змусив їх сховатися під кам’яними руїнами, де перебікував негоду селянин, розбійник, дружина самурая та ін. Усі стали переказувати монаху трагічну історію і виявляється, що кожен, хто був залучений, викладає свою версію подій. Розбійник, хоч і спійманий, хоче виглядати більш мужнім і стверджує, що самурая він не просто вбив, а переміг в бою. Дружина самурая переймається

через свою честь. Сам самурай через медіума повідомляє, що заколов себе сам після зради дружини. Тільки під кінець фільму стає зрозуміло, хто витягнув дорогий кинджал з рани мертвого самурая. Монах уже було розчарувався в усьому людстві через егоїзм і корисливість, побачені у фігурантах справи. Але в протилежному його переконує вчинок лісоруба, який, уже маючи шістьох власних дітей, забирає у свою сім'ю підкинуте немовля. Небо яснішає, дощ стихає, разом із сонцем до монаха і до глядачів повертається віра в добро, співчуття, щедрість та людяність ("Фільми та серіали онлайн"). Варто звернути увагу на ступінь емоційного навантаження хремотонімів. Один "точковий" елемент за емоційно-змістовою потужністю рівносильний усьому експлікованому ним твору.

Використання інтертекстуальних хремотонімів дає нам змогу будувати судження щодо інтертекстуальної компетенції автора і визначити тип його мовленнєвої культури як елітарний. Відсутність атрибуції прецедентних елементів пояснюємо специфікою викладу думок автора, стильовою особливістю якого є техніка "потoku свідомості". Він не намагається синтезувати свої думки із тих значущих елементів, якими володіють обидві сторони комунікативного процесу, тому вказує шлях до розуміння значення лише вибірково, за допомогою "точкових" цитат.

Крім прецедентних назв, ситуацій, імен у досліджуваному тексті констатуємо прецедентні висловлювання, які разом із "точковими" елементами організують інтертекстуальну єдність. Вони графічно позначені – марковані, але не атрибутовані, напр.:

...Sleeping with women, "I watched my life go by" sleeping with women...

"This Sunday heart of mine" profoundly dormoozed with them

They running and laughing, asleep and sleeping with them

"This idle heart of mine" insanely "shlamoozed" asleep and sleeping with them... (Poetry foundation: Kenneth Koch).

"Упізнання зображених у тексті деяких об'єктів національної культури вимагає знання вербального коду й фонових знань" (Кузьміна, 2011, с. 74). Не будучи представником лінгвокультурної спільноти та з плином часу (майже 70 pp.), наразі доволі ризиковано стверджувати напевно, та припускаємо, що ці висловлювання радше є елементами тогочасних ліричних композицій, які повсякчас були на слуху. Так, наприклад, композиція А. Фріда на музику Г. Ворена "This heart of mine" (1946) входила до репертуару щонайменше шести виконавців, серед яких Ф. Естер, Дж. Гарленд, А. Марковічі, М. Фейнштен, Дж. Ширінг, Дж. Матіз та ін. Ці поодинокі елементи "чужого слова" автор бере зі словника семіосфери, що оточує його, та, залишаючи їх без атрибуції, все ж використовує як "первинне джерело комунікації" (Левин, 1992, с. 492). Працюючи у фрагментарному дискурсі, автор користувався доступним йому інструментарієм, він не турбувався про читача, не намагався вказати йому шлях до пізнання, тому певна кількість прецедентних елементів наразі залишилася поза межами сприйняття, принаймні такого, яке собі уявляв автор. Ми поділяємо думку Н. А. Кузьміної про те, що межі перетину текстів автора й читача визначаються, по-перше, кількістю таких мовних сигналів, по-друге, збігом концептуальних ділянок знань автора і читача, по-третє, часом, що відділяє момент створення твору від моменту його сприйняття (1999, с. 23).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз мовних засобів інтертекстуальності та прецедентності в текстах фрагментарного дискурсу, побудованого з використанням техніки "потoku свідомості", дав підстави зробити такі висновки: загалом поезії притаманні ті самі ознаки, що й усьому культурному просторові постмодернізму, зокрема безсюжетність, діалогічність, що виявляється в залученні прецедентних феноменів, використанні елементів "потoku свідомості", втілених у фрагментарності текстового континууму, розрізненості його елементів. К. Кок запропонував власну модель світу як "синтезатора" всіх елементів полі-/національної культури на основі залучення засобів інтертекстуальності та прецедентності. Останні слугують формами побудови образів, завдяки чому художнє мовлення стає естетично значущим.

Мовні засоби інтертекстуальності й прецедентності – обов’язкові складники поезії “потoku свідомості”. Уведення їх у текст є переважно неатрибутованим та імпліцитним, що, на нашу думку, засвідчує специфіку цієї техніки. Джерелом інтертекстуальності слугують як світовий літературно-мистецький доробок, так і історичні події. Найбільш продуктивними засобами реалізації категорій інтертекстуальності та прецедентності в межах досліджуваного тексту виявилися прецедентні імена, ситуації й тексти. Зафіксовано навіть два випадки вживання автором маркованих висловлювань, що не властиво поетичному тексту. Зазначені вище феномени стосуються універсально- та національно-прецедентного рівня прецедентності. Вони вербалізовані експліцитно (власними назвами – антропонімами, топонімами, хрематонімами, фіктонімами та ін.) та імпліцитно (за допомогою алюзій, ремінісценцій). Художній простір і час зображено з допомогою інтертекстуальних елементів, що водночас є смисловими елементами значення.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення інших поетичних творів щодо вияву в них прецедентності та інтертекстуальності.

ЛІТЕРАТУРА

- Арнольд, И. В. (2010). *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность* (2-е изд.). Москва: URSS : Книжный дом “Либроком”.
- Арутюнова, Н. Д., Ярцева, В.Н. (Ред.). (1990) *Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь*. М.: Советская энциклопедия.
- Ахманова, О.С., Гюббенет, О.В. (1977). “Вертикальный контекст” как филологическая проблема. *Вопросы языкознания*, 3, 47-54.
- Балли, Ш. (1995). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва: Иностранная литература.
- Бахтин, М. М. (1979). Проблема автора. *Эстетика словесного творчества* (с. 162–180). М.: Искусство.
- Борисова, М. Б. (1973). Еще раз об “общей образности”, “упаковочном материале” и их отражении в словаре писателя. *Вопросы стилистики*, 4, 89-108.
- Валгина, Н. С. (2003). *Теория текста: [учеб. пособ.]*. Москва: Логос.
- Гиршман, М. М. (1991). *Литературное произведение : Теория и практика анализа*. Москва: Высш. шк.
- Зарецкий, В. А. (1965). Ритм и смысл в художественных текстах. В Ю. Лотман (Ред.), *Труды по знаковым системам* (Кн. II, с. 64-75). Тарту.
- Кузьмина, Н. А. (2009). *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: монография* (5-е изд.). Москва: Книжный дом “Либроком”.
- Кузьмина, Н. А. (2011). *Интертекст: тема с вариациями. Феномены языка и культуры винтертекстуальной интерпретации* (2-е изд.). Москва: Книжный дом “Либроком”.
- Кухаренко, В. А. (1988). *Интерпретация текста*. Москва: Просвещение.
- Левин, Ю. И. (1992). Семиосфера Венички Ерофеева. *Сборник статей к 70-летию проф. Ю. М. Лотмана*, 486-499.
- Николина, Н. А. (2003). *Филологический анализ текста: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений*. Москва: Академия.
- Переломова, О. С. (2010). *Интертекстуальність в українському художньому дискурсі: структурно-семантичний і стилістичний аспекти*. (Дис. докт. філол. наук). КНУ імені Т. Г. Шевченка, Київ.
- Суперанская, А. В. (1970). Личные имена в официальном и неофициальном употреблении. В В. А. Никонов, А. В. Суперанская (Ред.), *Антропонимика*. Москва: АН СССР Институт языкознания, 180-189.
- Фатеева, Н. А. (2001). Заглавие и текст в русской поэзии конца XX века: параллельная динамика. *Текст. Интртекст. Культура : Сб. докл. междунар. науч. конф. (Москва, 4-7 апр. 2001 г.)*, 395-411.

- Фатеева, Н. А. (2000). *Контрапункт интертекстуальности или Интертекст в мире текстов*. Москва: Агар.
- Шаповалова, И. В. (2004). Взаимодействие интертекстуальных приемов в художественной структуре метацикла Максимилиана Волошина. *Східнослов'янська філологія [текст] : збірник наукових праць*, 4, 94-108.
- Щасливая, Н. С. (2013). Категории интертекстуальности и прецедентности (на материале современной автобиографической и документальной прозы Д. Гранина, Ю. Нагибина, В. Каверина). *Материали за 9-а международна научна практична конференція, "Настоящи изследования и развитие"*, 19 (Филологични науки), 26-33.
- Austin, Evelyn (2014). Locus Solus: The New York School Poets' Missing Manifesto. *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies*, issue 35, 23-36.
- Koo, Jason. (2006). The collected poems of Kennet Kock (review). *The Missouri Review*, 29(2), 161-163.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Фільми та серіали онлайн – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://provokacia.com.ua/gasomon-1950-onlajn-ukrayinskoju.html>
- Bonghi, Giuseppe. Progetto Giovanni Pascoli / Giuseppe Bonghi.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.classicitaliani.it/index350.htm>
- Poetry foundation: Kenneth Koch. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.poetryfoundation.org/poets/kenneth-koch>

REFERENCES

- Arnol'd, Y. V. (2010). *Semantyka. Stylistyka. Yntertekstual'nost' (2-e yzd.)*. Moskva: URSS : Knyzhnyj dom "Lybrokom".
- Arutiunova, N. D. & Yartseva, V.N. (Red.). (1990) *Dyskurs. Lynhvystycheskyj entsyklopedycheskyj slovar'*. M.: Sovetskaia entsyklopedyia.
- Akhmanova, O.S., Hiubbenet, O.V. (1977). "Vertykal'nyj kontekst" kak fylolohycheskaia problema. *Voprosy iazykoznania*, 3, 47-54.
- Bally, Sh. (1995). *Obschaia lynhvystyka y voprosy frantsuzskoho iazyka*. Moskva: Ynostrannaia lyteratura.
- Bakhtyn, M. M. (1979). *Problema avtora. Estetyka slovesnogo tvorchestva*. (s. 162–180). M.: Yskusstvo.
- Borysova, M. B. (1973). *Esche raz ob "obschej obraznosti", "upakovochnom materyale" y ykh otrazhenyy v slovare pysatelja*. *Voprosy stylistyky*, 4, 89-108.
- Valhyna, N. S. (2003). *Teoryia teksta: [ucheb. posob.]*. Moskva: Lohos.
- Hyrshman, M. M. (1991). *Lyteraturnoe proyzvedenye : Teoryia y praktyka analiza*. Moskva: Vyssh. shk.
- Zaretskyj, V. A. (1965). *Rytm y smysl v khudozhestvennykh tekstakh*. V Yu. Lotman (Red.), *Trudy po znakovym systemam (Kn. II, s. 64-75)*. Tartu.
- Kuz'myna, N. A. (2009). *Yntertekst y eho rol' v protsesakh evoliutsyy poetycheskoho iazyka: monohrafyia (5-e yzd.)*. Moskva: Knyzhnyj dom „Lybrokom“.
- Kuz'myna, N. A. (2011). *Yntertekst: tema s varyatsiyamy. Fenomeny iazyka y kul'tury vyntertekstual'nojnterpetatsyy (2-eyzd.)*. Moskva: Knyzhnyj dom "Lybrokom".
- Kukharensko, V. A. (1988). *Ynterpretatsyiateksta*. Moskva: Prosveschenye.
- Levyn, Yu. Y. (1992). *Semyosfera Venychky Erofeeva. Sbornyk statej k 70-letyiu prof. Yu. M. Lotmana*, 486-499.
- Nykolyina, N. A. (2003). *Fylolohycheskyj analiz teksta: ucheb. posobyе dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyj*. Moskva: Akademyia.
- Perelomova, O. S. (2010). *Intertekstual'nist' v ukrains'komu khudozhn'omu dyskursi: strukturno-semantychnyj i stylistychnyj aspekty*. (Dys. dokt. filol. nauk). KNU imeni T.H. Shevchenka, Kyiv.

- Superanskaia, A. V. (1970). Lychnye ymena v ofytsyal'nom y neofytsyal'nom upotreblenyy. Antroponymyka. Moskva: AN SSSR Ynstytut iazykoznanaya, 180-189.
- Fateeva, N. A. (2001). Zhlavye y tekst v russkoj poezyi kontsa KhKh veka: parallel'naia dynamyka. Tekst. Yntertekst. Kul'tura : Sb. dokl. mezhdunar. nauch. konf. (Moskva, 4 –7 apreliya 2001 h.), 395-411.
- Fateeva, N. A. (2000). Kontrapunkt yntertekstual'nosti yly Yntertekst v myre tekstov. Moskva: Ahar.
- Shapovalova, Y. V. (2004). Vzaymodejstviye yntertekstual'nykh pryemov v khudozhestvennoj strukture metatsykla Maksymylyana Voloshyna. Skhidnoslov'ians'ka filolohiia [tekst] : zbirnyk naukovykh prats', 4, 94-108.
- Schaslyvaia, N. S. (2013). Katehoryy yntertekstual'nosti y pretsedentnosti (na materyale sovremennoj avtobyohrafycheskoj y dokumental'noj prozy D. Hranyna, Yu. Nahybina, V. Kaveryna). Materyaly za 9-a mezhdunarodna nauchna praktychna konferentsiia, “Nastoiashchy yzsledovaniya y razvytye”, 19 (Fylolohychny nauky), 26-33.

Дата надходження до редакції 23.06.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

СОЦІАЛЬНА Й ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ

УДК 81'27+246.2 + 276.3 – 053.5

УЯВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ПРО СУРЖИК У КОНТЕКСТІ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ ДЕФОРМАЦІЙ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ДАНИЛЕВСЬКА О. М.

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут української мови НАН України
od3556261@gmail.com

У статті проаналізовано напрями концептуалізації поняття “суржик” у мовній свідомості сучасних українських підлітків, які свідчать про негативне ставлення до мішаних форм усного українсько-російського мовлення. Зроблено висновок, що уявлення підлітків про суржик як про суміш української і російської мов, засмічену, нечисту мову чи як про окрему, іншу, мову, що виникає через злиття двох мов в нову або через “розмивання” меж між мовами, або й узагалі як про “не-мову” відбивають деструктивний характер взаємодії російської та української мов, характерний для мовної ситуації в Україні радянської та пострадянської доби, наслідком чого стала гібридизація усного мовлення значної кількості українців. Висловлено міркування про недоречність використання запитань про суржик в анкетах для масового опитування, оскільки досі науково не обґрунтовано критерії, на підставі яких той чи той різновид усного мовлення можна кваліфікувати як суржик.

Ключові слова: суржик, мовна свідомість підлітків, мовна ситуація, мовна політика.

SCHOOLCHILDREN APPREHENSION OF THE SURZHYK IN THE CONTEXT OF POST-TOTALITARIAN DEFORMATIONS OF THE LINGUISTIC SITUATION IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

DANYLEVSKA Oksana Mykolayivna
Candidate of Science in Philology, Senior Researcher
Institute of the Ukrainian language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
od3556261@gmail.com

Introduction. The article focuses on the problem of Ukrainian-Russian oral speech forms mixing, known as Surzhyk in Ukraine. In particular, it traces approaches to the terminology of the concept in Ukrainian linguistics. It was emphasized that the conclusion about the destructive nature of the lingual mix resulting in the Surzhyk was made at the beginning of the 20th century, when the linguistic phenomena arising as a result of the Russian-Ukrainian linguistic interaction became the subject of linguistic analysis.

Purpose. The purpose of the article is to investigate the ways of linguistic understanding the notion of Surzhyk by contemporary Ukrainian adolescents, to ascertain whether the young speakers associate the emergence of a Surzhyk with the language policy of previous historical periods.

Methods. The research is based on the analysis of adolescents' comments to the open questions of the sociolinguistic questionnaire, which they filled in personally during the targeted survey: the questionnaire surveys were conducted in Kyiv, Zhytomyr, Bila Tserkva, Poltava, Cherkasy in the spring of 2014; 500 questionnaires were collected.

Results. The paper analyzes the ways of conceptualizing the notion of “Surzhyk” in the linguistic consciousness of contemporary Ukrainian adolescents, which testify the negative attitude towards mixed forms of oral Ukrainian-Russian speech. It is concluded that the idea of adolescents about Surzhyk as a mixture of Ukrainian and Russian languages, littered, unclean or as a separate language, arising from the merger of two languages into a new language or through the “Blurring” of the borders between languages, or generally as a “Non-language” reflects the destructive nature of the interaction between Russian and Ukrainian languages, which is typical of the linguistic situation in Ukraine of the Soviet and post-Soviet times, which resulted in the hybridization of the oral speech of a significant number of Ukrainians.

Conclusion. The paper arises the idea of excluding the questions on Surzhyk from questionnaires for mass interviewing as there is no criteria yet to describe such kind of speech as Surzhyk.

Keywords: surzhik, linguistic consciousness of adolescents, linguistic situation, linguistic politics.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. Як відомо, суржиком узвичаєно називати мішане українсько-російське усне мовлення, що є однією з форм побутування мови в Україні (Масенко, 2011, с. 4–5). Аналізуючи походження й поширення терміна, Л.Т. Масенко зауважує, що слово, яким окреслюють це мовне явище, поєднує два елементи значення – змішування двох різних субстанцій і пониження якості утвореного внаслідок змішування продукту. Дослідниця наголошує, що негативне ставлення до суржику як мовного мішанця характерне і для публіцистичного дискурсу, і для масової свідомості. Цільове анкетування¹ свідчить, що здебільшого з негативною конотацією вживають слово “суржик” і підлітки, пор.²: 1) *Не дуже приємно, коли чуєш брудну мову, “суржик”, як називають в народі* (3 анкети школяра з Києва); 2) *Моїм батькам дуже не подобається, коли люди розмовляють суржиком. У такому дусі вони виховали і мене* (3 анкети школярки з Києва); 3) *Загалом я вважаю, що потрібно розмовляти або чисто українською, або чисто російською мовою, але не суржиком* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 4) *Як на мене, то лайка і так званий суржик є негативним явищем сьогоденного суспільства. Велику насолоду мені приносить чисто українська мова без “забруднень”, проте її тепер можна почути зрідка, переважно з уст науковців та людей, чия професія тісно пов’язана з мовою. Прикро, що навіть по телевізору і радіо ведучі дуже часто припускаються помилок в ефірі. На мою думку, вміння переключатися з однієї мови на іншу є свідченням високої освіченості людини, але лише при необхідності* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 5) *На мою думку, нехай в оточуючому нас середовищі звучать різні мови, але будь-яка з цих мов повинна бути чистою, без домішок, помилок, суржиків* (3 анкети школярки з Черкас); 6) *Те, що ми зараз чуємо на вулицях, з екранів телевізора викликає прикрість. Ще більше жахає, що так званий “мікс” української і російської мов – суржик – нам показують як щось смішне, анекдотичне, хоча насправді це не так* (3 анкети школяра з Полтави); 7) *Мені зовсім не подобається, коли людина розмовляє “суржиком”. Коли вона змішує українську та російську мову. Вона не може обрати, якою мовою їй розмовляти, і це мене дратує* (3 анкети школяра з Полтави); 8) *Я гадаю, що потрібно, щоб мова була чистою. Адже змішуючи дві мови ми отримуємо НЕ красиву та НЕ приємну мову* (3 анкети школяра з Житомира); 9) *Я вважаю, що треба покінчити з суржиком. Мені неприємно чути суржик. Це вияв поганої освіти* (3 анкети школяра з Житомира).

¹ Під час пілотного анкетування, проведеного в межах планової теми відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ “Мовний побут сучасного українського міста”, було зібрано понад 500 анкет серед учнів 10 – 11 класів Києва, Житомира, Білої Церкви, Полтави й Черкас. Вибір міст зумовлений особливостями мовної ситуації в державі: перелічені міста належать до зони найбільшого поширення інтерферентних явищ унаслідок взаємодії української та російської мов, що супроводжується вживанням так званого суржику.

² У відповідях збережено особливості слововживання й орфографії респондентів.

Варто зазначити, що висновок про деструктивний характер мовного змішування “у просторі різномовної диглосії”³, унаслідок якого виникає суржик, було зроблено ще на початку ХХ ст., коли мовні явища, що виникають як результат російсько-української мовної взаємодії, уперше потрапили у фокус лінгвістичного аналізу⁴. Власне, цей деструктивний характер зумовлював причини тривалого нехтування суржику за радянських часів⁵. Він-таки визначив систему координат, у якій почали активно досліджувати суржик в українському мовознавстві після проголошення незалежності⁶.

У суспільній свідомості поняття “суржик” набуло стійкої негативної конотації, що, однак, не стало запобіжником для подальшого поширення гібридних форм усного мовлення через складність психолінгвістичних механізмів їх породження. Політизація мовного питання в Україні, сильні позиції проросійських сил, які, перебуваючи у владі, послідовно реалізовували курс на подальше утримування України в геополітичному полі Росії, зумовили розмивання

³ Фрагмент дефініції, запропонованої А. Брацькі (“суржик – сума ідіолектів, сформованих у просторі різномовної диглосії”), що її наводить Л.Т. Масенко, зауважуючи, що робоче визначення суржику в праці дослідника підтверджено аналізом зразків мішаного українсько-російського мовлення, записаних у різних областях України (Масенко, Л. Т. (2011). *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, с. 52).

⁴ Лінгвістичне опрацювання феномену, відомого під назвою “суржик”, розгорталось впродовж кількох етапів. Уже на першому етапі було зроблено висновок про деструктивність впливу російської мови на українську й обґрунтовано, що його причини варто шукати в соціально-політичній площині. У зв’язку з цим доречно згадати статтю І. Франка “Двоязычність і дволичність”, у якій хоч ідеться і не про суржик у сучасному розумінні, а про язичіс – штучний продукт російсько-української взаємодії, який витлумачено як проміжну ланку в процесі переходу до російськомовності. Дискусія про природу мішаного мовлення і наслідки його поширення мала неабиякий розголос у період Української революції (1917 – 1920 рр.) завдяки безпосередній участі в мовнореформаторських процесах І. Огієнка, А. Кримського, С. Тимченка та інших мовознавців, які пропагували ідею удержавлення української мови та обґрунтовували потребу кодифікації українського правопису на засадах збереження, а почасти й відновлення специфічних рис української мови, втрачених під впливом російської. Важливим напрямом просвітницької діяльності за того періоду було очищення мови від мовних покривів – так званих кованих слів, про які І. Огієнко писав, зокрема, у нарисі “Вчимося рідної мови!” (1918 р.): “Вже не раз у нашій пресі гостро писали про кованість слів... Викувати слово, та ще й викувати влучно й гарно – це річ не така-то вже легка. У нас деколи... слова російської мови так-сяк перекидують на українську фонетику”. Закликав уникати калькувань і В. Сімович. Дослідник зазначав, що негативний вплив російської мови на українську виявляється в опосередкованих через російську мову запозиченнях з європейських мов, “у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів; ігноруючи закони української граматики, заводимо в нашу мову московські форми, оминаючи свої власні фрази, беремо московські; дослівно перекладаємо (а то й не перекладеними лишаємо) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні”.

⁵ Як зауважує Л.Т. Масенко, у радянському мовознавстві суржик не був предметом дослідження, оскільки надто виразно ця мовна суміш суперечила партійній тезі про “гармонійність” українсько-російської двомовності і “благотворність” впливу російської мови на українську. Навіть у період горбачовської перебудови 1985 – 1991 рр., коли наслідки зрощення в мовному житті союзних республік почали широко обговорювати і в наукових колах, і в засобах масової інформації, – зазначає дослідниця, – російські, а подекуди й українські лінгвісти, предметом зацікавлень яких були питання мовного планування в СРСР, заперечували саму можливість змішування національних мов з російською під її тиском (Масенко, Л. (2007). Суржик у системі розмовних форм побутування української мови. *Дивослово*, 12, 26-32). Табуованість теми відображає, зокрема, дефініція суржику в одинадцятитомному тлумачному словнику, де не названо мов, що становлять його базу, тоді як суржик позначає цілком конкретну суміш мов, а саме українсько-російську (Масенко, Л. Т. (2011). *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, с. 47).

⁶ Одна з перших дослідниць суржику в 90-і рр. минулого століття – О.А. Сербенська, авторка посібника “Антисуржик”. Різним аспектам дослідження суржику присвячено статті Л. Біланюк, І.І. Браги, Т. Кознарського, К.В. Ленець, Л.Т. Масенко, В.Д. Радчука, О.Г. Рудої, Л.О. Ставицької, О.О. Тараненка, О.Б. Ткаченка, В.М. Труба, М.Д. Феллера, М. Флаєра. Для випрацювання теоретичних і прикладних засад українсько-російської двомовності, у контексті якої розглядають суржик, важливе значення мають також праці С.Я. Єрмоленко, С. Караванського, О.Д. Пономарева, Н.П. Шумарової. За часів незалежності в Україні захищено кілька дисертацій, присвячених проблемам мовної поведінки в умовах білінгвізму. Це дослідження Р.В. Бєсаги, Т.М. Бурди, Г.В. Зимовець, О.В. Зубарева, Т.В. Кузнєцової, Т.Г. Окуневич, В.Р. Товстенко, О.В. Шинкаренко. Український суржик привертає увагу й зарубіжних лінгвістів, про що свідчить міжнародний симпозіум “Трасянка і суржик. Наслідки білорусько-російського та українсько-російського мовного контакту”. Суржикове мовлення було об’єктом дослідження в межах міжнародного проекту “Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи”.

значення окресленого поняття, поширення уявлень про будь-яке усне ненормативне (знижене, діалектне, інтерфероване) українське мовлення як про суржик, що мало на меті закріплення в суспільстві комплексу меншовартості, про що пише, зокрема, О.І. Михальчук, пор.: “З позиції соціолінгвістичного прогнозування динаміки мовної поведінки заклики за чистоту української мови [...] є небезпечними для вітальності української мови, тому що в мовній свідомості громадян, особливо білінгвів, закладається комплекс “неправильності” власної української і нівелює бажання розмовляти українською” (Михальчук, 2011, с. 329). Про реконцептуалізацію соціально-семіотичних конструктів, сформованих засобами нарративу, в умовах гібридних конфліктів пише Г.М. Яворська (Яворська, 2015, с. 369). Тож проблема дослідження напрямів концептуалізації поняття “суржик” у суспільній свідомості видається актуальною у зв’язку з потребою випрацювати механізми, здатні протидіяти поширенню нав’язаних радянською і проросійською пропагандою стереотипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про гібридизацію усного українського мовлення як вияв радянської мовної політики, метою якої було зросійщення українців, писали Р.С. Смаль-Стоцький, В.К. Чапленко, Ю.В. Шевельов. Зокрема, Р.С. Смаль-Стоцький у праці “Українська мова в советській Україні” пише про малоросійський жаргон зросійщеного українського міста: “Царська Росія забороняла українську мову й наказувала вчитися московської. Червона Москва має нову, придуману Кагановичами, методу “орусенія”, вони називають московську мову на Україні й малоросійський жаргон шахт, заводів, фабрик та міста – справжньою українською мовою, а мову, справжню українську мову трудового селянина – мовою неграмотних дядьків, баби Параски, баби Палажки. І хто тією мовою хоче говорити, хто її термінів хоче вживати, це, бачте, і “шкідник”, і “фашист” (Смаль-Стоцький, 1936, с. 135). Так само термін “жаргонізація” на позначення змішування елементів систем двох або більше мов уживає В.К. Чапленко, пор.: “Схрещення дає нові мовні явища, а жаргонізація тільки переплутує, перемішує різномовні явища” (Чапленко, 1959, с. 12).

У соціолінгвістичній парадигмі розглядає явище хаотичного змішування елементів української та російської мов і Ю.В. Шевельов. Про поширення суржику як про результат мовної політики дослідник розмірковує в контексті деукраїнізації 30-х рр. на теренах Радянської України, пор.: “Новим у цей період було те, що наступ на українську мову ззовні, русифікаційний тиск на мовця тепер сполучався з наступом на мову зсередини: саму структуру, основу безборонної літературної мови відкрито російським впливам і позикам, а її діалектну основу зрушено на схід”; “Тепер двомовна українська інтелігенція вдається до спокусливих із стилістичного погляду церковнослов’янізмів і впроваджує їх у мову на російський кшталт. Головним каналом розповсюдження таких слів були газети... Доплив зросійщених церковнослов’янізмів грозив змінити стилістичну структуру української мови. Але завершення цього процесу припадає вже на післявоєнні роки” (Шевельов, 1998, с. 137–138). У статті “Так нас навчали правильних проізношень” Ю.В. Шевельов характеризує мовну політику в УРСР за 70-х рр. ХХ ст., вказуючи на такі негативні для української мови її результати, як явище суржику й суржикізацію (Шерех, 1998, с. 247).

Л.Т. Масенко, ґрунтовно проаналізувавши приклади термінологічного вживання слова “суржик” у науковому дискурсі, робить висновок про широке й вузьке трактування окресленого ним поняття. Виявом широкого трактування є застосування поняття “суржик” до будь-яких мішаних субмов (наприклад, українсько-англійський суржик (Ажнюк, 1999, с. 295), змішування елементів польської, румунської, словацької, угорської мов у говірках мовного порубіжжя (Гриценко, 2003, с. 18)). Прибічники вузького трактування чітко співвідносять суржик із мішаними українсько-російськими формами усного мовлення (Масенко, 2011, с. 5-7).

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоч на сьогодні дослідження змішаного типу усного мовлення вже накопичили солідну наукову базу, досі не розв’язаною лишається

проблема встановлення інтерференційного порогу, за яким вплив російської мови на українську призводить до виникнення суржиків, тобто науково не обґрунтовано критерії, на підставі яких той чи той різновид усного мовлення можна кваліфікувати як суржик. У зв'язку з цим некоректним видається внесення суржиків до переліку мов в різноманітних соціологічних і соціолінгвістичних анкетах, які пропонують учасникам масового опитування, оскільки єдиною підставою для вибору відповідей респондентами за таких умов є їхня суб'єктивна думка. А думка ця здебільшого ґрунтується на стереотипних уявленнях, поширених від радянських часів. Сформоване в умовах посттоталітарної деформації мовної дійсності уявлення про суржик як про будь-яке інтерфероване, ненормативне усне українське мовлення підважує престиж української мови, змушує носіїв такого мовлення соромитися не лише своєї мови, а й етнічності, що, зрештою, спричиняє розмивання критеріїв національної ідентичності. Цей висновок ілюструє, зокрема, спостережена в містечку Радомишлі Житомирської області ситуація, пор.: *Їдемо в місто. Дорогою простує сусідська 22-літня дівчина. Пропонуємо підвезти. Сідаючи в машину, вона чемно вітається: "Здрасте". Я з неприхованим дидактизмом (мої доньки якийсь час на канікулах із цією дівчинкою спілкувалися) зауважую: "А чому не українською, ти ж українка". На що дівчина, не вагаючись, заперечила, що вона, мовляв, ніколи українкою й не була. На моє здивоване запитання "А хто ж ти?", не роздумуючи, відповідає "суржик"*⁷ (Зі спостережень).

Концептуалізація поняття "суржик" у мовній свідомості підлітків відбувається за кількома семантичними напрямками, а саме:

- 1) суржик – суміш української і російської мов;
- 2) суржик – засмічена, нечиста мова;
- 3) суржик – окрема, інша мова, що виникає через злиття двох мов в нову або через "розмивання" меж між мовами;
- 4) суржик – не-мова.

Аналіз анкет школярів дає підстави для висновку, що підлітки здебільшого сприймають суржик як суміш української і російської мов, що виникає або через те, що людина не може *"вирішити для себе, якою мовою спілкуватися їй зручно"* (з анкети школярки з Білої Церкви), не дотримується настанови про те, що *"треба весь час слідкувати за власним мовленням"* (з анкети школяра з Києва), або через погану освіту – *"ґрунтовна освіта та особиста ерудиція людини – запорука чистоти мови"* (з анкети школяра з Києва). Старшокласники пов'язують також поширення суржиків в Україні і з радянським минулим старшого покоління українців, зазначаючи в анкетах, що *"більшість дорослих людей навчалися ще за Радянського Союзу, тому рівень знань української мови не на високому рівні"* (з анкети школяра з Києва) і що *"досягти високого рівня грамотності на всій території України неможливо, по-перше, через небажання людей вчитися, по-друге, через перебування в складі СРСР в минулому"* (з анкети школярки з Києва). Водночас деякі коментарі свідчать про нерозуміння підлітками причинових зв'язків між соціально-політичними явищами, що стосуються функціонування мов в Україні: старшокласники ретранслюють ідеологеми минулого, відтворюючи стереотипні уявлення, сформовані за радянських часів, пор.: *Я вважаю, що в цьому немає нічого страшного, бо раніше всі країни минулого СРСР спілкувалися і вивчали російську мову і всіх це задовольняло, навіть якщо між собою люди розмовляли на інших мовах і розуміли один одного, що поганого в тому, що завдяки цьому ми можемо розуміти один одного, хоч ти російськомовний, хоч україномовний* (З анкети школяра з Полтави).

⁷ Покликаючись на словник Б. Грінченка, Л. Т. Масенко наводить ще одне значення слова "суржик": "людина змішаної раси" (Масенко, Л. Т. (2011). *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", с. 5). Проте в наведеному прикладі про етнічно неоднорідне походження не йдеться: батьки героїні замальовки – українці, які народилися та виростили в тому-таки Радомишлі. Спостережена ситуація ілюструє, як повсякденна мова, яку мовці на підставі стереотипного уявлення сприймають як іншу, відмінну від української, слугує основою для самоідентифікації особистості.

Уявлення про суржик як про українсько-російський мовний гібрид відбивають, зокрема, такі висловлення: 1) *Найбільш поширеною проблемою є своєрідне поєднання української та російської мови. Найпомітнішою ця ситуація є в Полтавському регіоні. Щодо мене, то я теж маю проблеми з чистотою мовлення. Найбільший вплив на мене має так званий “суржик”* (3 анкети школяра з Полтави); 2) *Багато українців стверджують, що знають дві мови, насправді до ладу не знають жодної. Східна частина України у повсякденному спілкуванні здебільшого використовує російську мову, а західна – спілкується виключно українською. Також можна помітити у деяких містах та селах дивну говірку – суміш російської та української мови. Я гадаю, що ця ситуація є катастрофічною* (3 анкети школярки з Полтави); 3) *Розумна, вихована особа має піклуватися про чистоту своїх думок та фраз. Для цього, на мою думку, необхідно визначитися з мовою, якою ви спілкуєтесь повсякденно, а не вживати у своєму лексиконі змішану мову, так званий суржик* (3 анкети школярки з Полтави); 4) *Щоб говорили якоюсь однією мовою, а не суржиком* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 5) *У нашій країні дві мови є загальноживаними (російська та українська), що спричинює суржик* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 6) *Останнім часом багато людей в україномовній державі розмовляють російською мовою, [...] російська мова є хворобою для нашої державної мови, ця хвороба називається суржиком. Суржик – це коли людина при розмові використовує і російську, і українську мову* (3 анкети школяра з Білої Церкви); 7) *Моїм одноліткам все одно, як вони мовою розмовляють здебільшого. Більшість розмовляє російською, частина змішану укр.-рос. мовою. І лише одиниці, хто розмовляє українською мовою* (3 анкети школярки з Житомира); 8) *Я за чистоту мови, але у сьогоденній стан у нашій державі існує багатомовність, і починається злиття розмовних мов, з’являється суржик, заміна різних слів іншомовними* (3 анкети школяра з Житомира); 9) *Я відношусь до тих людей, які прагнуть мовної чистоти. Для мене краще розмовляти або чистою українською або російською мовою, але ні в якому разі не поєднувати їх. І не розмовляти так званим “суржиком”. Це дуже жахливо* (3 анкети школярки з Житомира); 10) *У сьогоденній стан у нашій державі існує багатомовність, і починається злиття розмовних мов, з’являється суржик...* (3 анкети школяра з Житомира).

Другим за поширеністю є уявлення про суржик як про ненормативну (“нечисту”, “брудну”) мову, про що свідчать такі приклади: 1) *Будь-яка мова гарна, якщо вона чиста. Набагато приємніше вислуховувати людину, яка грамотно висловлює свої думки. Саме тому, на мою думку, треба намагатися розмовляти на чистій, літературній мові. Я сама прагну навчитися розмовляти рідною мовою без використання російських слів, але, на жаль, це доволі важко. На нашу мову також сильно впливає наше оточення. З часом, якщо буде продовжуватися навчання українською мовою, то вона поступово витіснить російську і суржик більше не буде* (3 анкети школярки з Полтави); 2) *Я вважаю, що мова повинна бути чистою. Зараз багато хто говорить суржиком. Мені це зовсім не подобається. Також більшість пише неграмотно, без пунктуаційних знаків, особливо в Інтернеті. Рідко знайдеш дійсно грамотну людину в наш час. Виглядає дуже вбого, коли тобі хтось пише з 4 – 5 помилками в одному реченні* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 3) *Я б хотіла, щоб діти і вчителі розмовляли чистою мовою без суржиків* (3 анкети школярки з Білої Церкви); 4) *Якщо вже спілкуватися, то на “чистій” мові. Проте знання мови – лише справа однієї людини, яка на ній спілкується. Усі освіченими не будуть, як не крути* (3 анкети школярки з Житомира); 5) *Не має особливої різниці, якою мовою спілкується людина. Важливо, щоб її мова була чистою, без лайки, без слів-паразитів, без суржиків* (3 анкети школярки з Житомира).

Дехто зі школярів уявляє суржик окремою мовою, відмінною від української і російської, яка, щоправда, виникає або через розмивання меж між мовами, або з поєднання елементів обох мов, пор.: 1) *Звичайно, я б хотіла, щоб всі розмовляли українською мовою. Хотіла б, щоб не було “суржика” [...]. Ми повинні розуміти, що є різні речі: розмовляти двома різними*

мовами та одночасно тією й іншою. Роблячи багато помилок в мовленні, ми не замислюємося над тим, що самі створюємо ще одну, не зрозуміло яку мову (З анкети школярки з Білої Церкви); 2) Мені здається, що всі люди які розмовляють українською можуть розмовляти і російською. Але ж ми живемо в Україні і тому треба розмовляти українською. Мені також не подобається що на українських каналах типу “Інтер”, “1 + 1” інколи в рекламі і фільмах, серіалах вживають російську мову – не через те, що це російська, а через різку зміну. Я не знаю навіщо, напевно, щоб розмити межу між мовами (З анкети школяра з Білої Церкви ПК);

3)

6. Мова спілкування:

у родині	Українська	Російська	Обидві	Інша
з матір'ю				Суржик
батьком				Суржик
бабусею/дідусем				Суржик
іншими родичами				Суржик
під нас навчання				
на уроках	✓			
на перервах: з учителями;	✓			
з однокласниками	✓			Суржик
на дозвіллі				Суржик
з друзями	✓			
у громадських місцях	✓			

(Фрагмент з анкети школярки з Білої Церкви);

4) На уроках намагаюся розмовляти українською мовою без помилок, але не завжди вдається. В повсякденному житті розмовляю суржиком, але намагаюся розмовляти українською (З анкети школярки з Житомира).

Анкети старшокласників засвідчують і таке розуміння суржику, відповідно до якого немає підстав уважати його мовою. Наприклад: *Суржик – це не мова, а хаос. Кожен говорить, як хоче. Ніяких правил не дотримується* (З анкети школярки з Києва).

Варто зауважити, що школярі у своєму витлумаченні суржику спираються не тільки на загальнопоширені уявлення, а й на елементарні відомості зі шкільного курсу української мови. Щоправда, згадки про суржик і суржикізм з'явилися в шкільних підручниках української мови середини першого десятиліття XXI ст., тобто чинних від 2006 р. У цих підручниках відповідно до нової навчальної програми в темі “Лексикологія”, яку вивчають у 6 класі, передбачено ознайомлення учнів з такими явищами розшарування лексики за сферами вживання, як просторіччя та жаргон. Поняття “суржикізм” автори підручників розглядають у контексті просторіччя. Зокрема, у підручнику О.П. Глазової, Ю.Б. Кузнецова (за науковою редакцією І.Р. Вихованця) як просторічні витлумачено слова, “що вживаються лише в усному побутовому мовленні” (Глазова, Кузнецов, 2006, с. 82). До просторічної лексики зараховано і росіянізми (русизми) – “слова, запозичені з російської мови, що перебувають за межами української мови і не зафіксовані її словниками: *слідуючий* (замість *наступний*), *міроприємство* (замість *захід*)”. Окреме положення теоретичного тексту присвячено поняттю “суржик”, пор.: “Змішування у мовленні українських і російських слів і мовних форм називають **суржиком** (виділено в цитованому тексті. – О. Д.) (назва пішла від сільськогосподарського терміна, що означає “*суміш зерна різних культур*”). Суржиковому мовленню властиві і росіянізми (*самольот, строїти, столова, діжурний*), і помилково перенесені в українську мову російські

граматичні форми (*головна біль* – замість *головний біль*; *самий відомий* – замість *найвідоміший*, *найбільш відомий*)” (Глазова, Кузнецов, 2006, с. 83). Автори підручника також звертають увагу, що росіянізми і суржикізми можуть бути використані в художніх творах для надання зображуваному зневажливої, грубуватої характеристики.

Система вправ, запропонована в підручнику, орієнтує вчителя на роботу з культури мовлення, яка спонукає учнів стежити за власним мовленням й уникати небажаних слів та форм (завдання з рубрики “Для тих. Хто бажає стати красномовним”: “Проаналізуйте власне мовлення і мовлення своїх однокласників. Протягом кількох днів записуйте ті слова, яких би ви хотіли позбутися. Обговоріть питання чистоти мовлення зі своїми друзями. Спробуйте переконати їх у необхідності контролювати правильність свого мовлення”), спостерігати за мовленням однолітків і виправляти помилки в ньому (завдання до вправи 120: “Прочитайте. Визначте просторічні слова. Які з ужитих у реченнях просторічних слів не варто, на вашу думку, вживати в мовленні? Чому?”; завдання до вправи 122: “Прочитайте уголос. Яке мовне явище засуджує автор? Поясніть, як треба ставитися до мовного суржику”), пояснювати причину вживання суржикізмів у художніх текстах (завдання до вправи 121: “Прочитайте мовчки. Як характеризує інспектора його мовлення? Чому письменник, розповідаючи про навмисне зрусифіковану урядом школу, не передав мовлення інспектора українською чи російською мовою?”).

У підручнику С.Я. Єрмоленко, В.Т. Сичової, опублікованому 2006 р., поняття “суржик” не згадано, хоч суржикізми наведено як приклади серед просторічних слів, пор.: “*слюсар, канешно, окруженіє*” (Єрмоленко, Сичова, 2006, с. 50). У завданнях до вправ, укладених за текстами В. Нестайка та Г. Тютюнника, акцент зроблено на виправленні помилок у мовлення персонажів, до чого спонукає завдання “Відредагований текст запишіть”. Щоправда, лишається незрозумілою настанова записувати “відредагований” у такий спосіб авторських текст, який після заміни суржикізмів нормативними словами цілком утрачає свою образність.

Варто наголосити, що внесення до навчальних програм для загальноосвітньої школи питань, пов’язаних із побутуванням суржику, сприяло розширенню тематики позакласних заходів з культури української мови. Приміром, в одній з київських шкіл надзвичайної популярності набув тиждень української мови, у межах якого на дверях усіх шкільних приміщень учні та вчителі розвішують власноруч виготовлені плакати із нагадуванням, як замінити часто вживаний суржикізм нормативним українським словом, на зразок: “Неправильно *столова* – Правильно *їдальня*”, “Неправильно – *на протязі канікул* – Правильно *протягом канікул*”. Тижню передує робота зі збирання прикладів ненормативного вживання в класних колективах і укладання відповідних словничків.

Водночас поверховість і однобічність потрактування питань походження й поширення суржику, слабкість соціолінгвістичного складника шкільних курсів української мови зумовлює формалізацію і спрощення уявлень школярів про це мовне явище. Адже навряд чи на підставі цитованих вище фрагментів підручників шестикласники зможуть правильно пояснити причини появи суржику в Україні, пов’язати хвилі поширення мовного мішанця з мовною політикою Російської імперії та СРСР. Окрім того, спрощення психолінгвальних механізмів мовної поведінки в одних підлітків створює ілюзію легкості подолання мовних помилок (мовляв, варто лише всім захотіти говорити правильно, і суржику не стане), а в інших – породжує комплекси, які, зрештою, понижують престиж української мови, підштовхують до відмови від неї. Показовими у зв’язку з цим є результати і масового, і цільового анкетування, які засвідчують, що мовці, які характеризують себе двомовними, здебільшого високо оцінюють власну мовну компетентність у російській мові, хоч часто, принаймні у випадку з сучасними підлітками, цю мову не вивчають.

Ще одним негативним наслідком спрощеного потрактування суржику в практиці навчання мов, що відбивається на мовній ситуації, є безпідставне залучення до суржикомовців людей,

у мовленні яких трапляються помилки, зумовлені інтерферентним впливом російської мови, а часом і тих, чиє мовлення позначене впливом діалектів. У зв'язку з цим виникає стереотипне уявлення про те, що більшість чи половина людей в Україні говорить суржиком, пор.: 1) *Я думаю про те, що більша половина людей, наприклад, у моєму місті розмовляє "суржиком", і це дуже дратує. Я вважаю, що люди повинні або розмовляти чисто українською або російською, а особливо правил мовлення повинні дотримуватися усі публічні люди (політики, телеведучі). Також я гадаю, що було б добре якби всі українські канали на телебаченні чи на радіо говорили виключно українською (З анкети школярки з Білої Церкви); 2) Я вважаю, що у нас майже повністю русифікована вимова. Особисто я розумію, що багатьох людей неможливо змусити розмовляти чистою українською мовою. Але треба, бодай, грубе знуцання з неї припинити (З анкети школярки з Полтави).*

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз напрямів концептуалізації поняття "суржик" у мовній свідомості сучасних українських підлітків свідчить, з одного боку, про негативне ставлення до будь-яких форм мішаного українсько-російського усного мовлення, а з іншого, – про нерозрізнення ними інтерферентних та діалектних розмовних явищ, що зумовлює спрощене сприйняття й хибне трактування мовних фактів, підживлює побутування стійких стереотипів, які посилюють конфліктність мовного простору. Ставленню підлітків до суржику властива певна декларативність, оскільки воно мало впливає на реальну мовну поведінку молоді, що спонукає до пошуку нової методики навчання культури мови на шкільних уроках. Уявлення школярів про суржик здебільшого відтворюють стереотипи масової свідомості, сформовані під впливом радянської і проросійської пропаганди; вони не спираються на об'єктивні критерії розрізнення інтерферованого й мішаного мовлення, унаслідок чого негативну оцінку й несприйняття підлітки поширюють на будь-яке "інакше" (відмінне від свого) мовлення. Такі стереотипні уявлення є підстави вважати виявом посттоталітарних деформацій мовної ситуації в Україні, зокрема і в шкільній освіті.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення розмовного мовлення українських школярів, виявлення в ньому діалектних та інтерферентних явищ, порівняння з мовленням представників старших вікових груп у кожному регіоні. Тільки на цій підставі стає можливим випрацювання адаптованих до мовної ситуації в регіонах методик навчання української мови, що, безперечно, сприятиме підвищенню ефективності мовної освіти як засобу гармонізації мовної ситуації в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк, Б. М. (1999). *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*. Київ: Рідна мова.
- Глазова, О. П., Кузнецов, Ю. Б. (2006). *Рідна мова: Підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл.* Київ: Зодіак-ЕКО.
- Гриценко, П. (2003). Проблема критеріїв оцінки мовної ситуації в Україні в останні десятиліття ХХ століття. *Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko*, 15-23.
- Єрмоленко, С. Я., Сичова, В. Т. (2006). *Рідна мова: Підруч. для 6 кл.* Київ: Грамота.
- Масенко, Л. Т. (2011). *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім "Киево-Могилянська академія".
- Михальчук, О. І. (2011). Мова як символ в етнічній та мовній свідомості: соціолінгвістичні параметри. *Життя – у слові: Збірник наукових праць на пошану академіка В.М. Русанівського*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 323-331.
- Смаль-Стоцький, Р. (1936). *Українська мова в Советській Україні*. Український Науковий Інститут, Варшава. Т. 34.
- Чапленко, В. (1959). *Дещо про мову: збірка статей*. Нью-Йорк.

- Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус*. Чернівці: Рута.
- Шерех, Юрій. (1998). *Поza книжками і з книжок*. Київ: Час.
- Яворська, Галина (2015). Мова війни як складова конфлікту (шляхи трансформації українського недійного дискурсу). *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів*. Львів: Галицька видавнича спілка, 366-398.

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (1999). *Movna iednist' natsii: diaspora j Ukraina*. Kyiv: Ridna mova.
- Hlazova, O. P., Kuznetsov, Yu. B. (2006). *Ridna mova: Pidruch. dlia 6 kl. zahal'noosvit. navch. zakl. Kyiv: Zodiak-EKO*.
- Hrytsenko, P. (2003). Problema kryteriiv otsinky movnoi sytuatsii v Ukraini v ostanni desiatyllittia KhKh stolittia. *Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko*. 15-23.
- Yermolenko, S. Ya., Sychova, V. T. (2006). *Ridna mova: Pidruch. dlia 6 kl. Kyiv: Hramota*.
- Masenko, L. T. (2011). *Surzhuk: mizh movoiu i iazykom*. Kyiv: Vydavnychij dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”.
- Mykhal'chuk, O. I. (2011). *Mova iak symvol v etnichnij ta movnij svidomosti: sotsiolingvistychni parametry. Zhyttia – u slovi: Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu akademika V.M. Rusanivs'koho*. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Buraho, 323-331.
- Smal'-Stots'kyj, R. (1936). *Ukrains'ka mova v Soviets'kij Ukraini*. *Ukrains'kyj Naukovyj Instytut, Varshava*. T. 34.
- Chaplenko, V. (1959). *Descho pro movu: zbirka stattej*. N'iu-Jork.
- Shevel'ov, Yu. (1998). *Ukrains'ka mova v pershij polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900 – 1941): Stan i status*. Chernivtsi: Ruta.
- Sherekh, Yuriy. (1998). *Poza knyzhkamy i z knyzhok*. Kyiv: Chas.
- Yavors'ka, Halyna (2015). *Mova vijny iak skladova konfliktu (shliakhy transformatsii ukrains'koho nedijnogo dyskursu). Stratehii transformatsii i preventsii prykordonnykh konfliktiv v Ukraini. Zbirka analitychnykh materialiv*. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka, 366-398.

*Дата надходження до редакції 14.10.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.*

УДК 811. 161. 2-367. 625

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАТИВІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ОДНОРАЗОВОСТІ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ІВАНОЧКО К. М.

кандидат філологічних наук, доцент

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Ivanochko.kostyantyn@gmail.com

У статті проаналізовано специфіку наголошування дієслів сьомого структурного класу із семантикою одноразовості, простежено закоріненість їхньої акцентуації в пізньопраслов'янські баритоновану й окситоновану акцентні парадигми, виявлено наголосові відмінності в досліджуваному наріччі і варіантах літературної мови. З'ясовано, що більшість зазначених вербативів належить до дериваційних набутків власне української мови, коренева акцентуація яких спричинена наголосовою аналогією до дериватів зазначених парадигм. Зміщення наголосу з кореня на суфікс класу основи в інфінітиві й, рідше, на флексії в презенсі в групі аналізованих вербативів умотивовано низкою чинників: ритмічною організацією пісенних текстів, наголосовою специфікою лемківських говорів, технічним упущенням укладачів відповідних лексикографічних джерел і функційним навантаженням наголосу. Обґрунтовано суфіксально-флексійну акцентуацію частини означених дієслів у південно-східному варіанті української літературної мови та в сучасній українській впливом лексикографічної традиції російської мови.

Ключові слова: південно-західні говори, коренева акцентуація, пізньопраслов'янські акцентні парадигми, наголосова аналогія.

ACCENTUATIONAL PECULIARITIES OF VERBATIVES WITH DISPOSABLE SEMANTICS IN THE SOUTH-WESTERN PATOIS OF UKRAINIAN LANGUAGE

IVANOCHKO Kostyantyn Mykolayovych

Candidate of Philology, Associate Professor
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Ivanochko.kostyantyn@gmail.com

Introduction. The paper focuses on the accentual specifics of the VIIth Structural Class verbs with disposable semantics in the south-western patois in correlation with those in late pre-Slavic language community and Ukrainian literary language.

Purpose. The paper aims at tracing back the process of root accentuation formation in the verbs under investigation, finding their stress tendencies; defining the role and place of the patois in the process of establishing accent norms in variants of the Ukrainian literary language, and thus in present day Ukrainian language; explaining the causes of stress incompatibility of the verbatives in the patois under analysis as well as in south-western variants of the literary language and present day literary Ukrainian.

Methods. To achieve the aim of the work the following methods of investigation have been applied: comparative-historic and that of internal reconstruction, inductive and deductive, synchronic and diachronic.

Results. It has been revealed that the process derivatives, performing as the bearers of process semantics of influence on the object (subject) and movement in space, mainly accompanied by sound, are characterized by usage and derivation productivity, completeness of the grammatical paradigm, perfective aspect grammeme, morphological, phonetical and stress variance with the root one prevailing. It has also been found out that the majority of the verbatives

belong to the derivative possessions of the Ukrainian language proper, root accentuation of which having been caused by the analogy to the derivatives of the mentioned paradigms. The stress shift from the root to the stem class suffix in the infinitive, and more rarely to the flexion in presence in the group of the verbative analyzed are motivated by rhythmic organizing of song lyrics, stress specifics of Lemcovian dialects, technical omissions of the compilers of the corresponding lexicographic sources and functional load of the stress.

Conclusion. The sporadicity of variance accentuation (root and suffix-flexional) of some verbs is motivated by crossing two (South-western and South-eastern) stress tendencies of the Ukrainian language. Suffix-flexional accentuation of the part of the defined derivatives in south-eastern variant of the Ukrainian literary language and present day Ukrainian is explained by the influence of the Russian language lexicographic tradition.

Key words: south-western patois, root accentuation, late pre-Slavic accent paradigm, stress analogy, disposable semantics.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. В українській мові функціонує значний пласт дієслів сьомого структурного класу, які характеризуються семантикою процесуальності й стану та кореневою чи суфіксально-флексійною акцентуацією. Зазначені вербативи в південно-західному наріччі, репрезентуючи широкий ареал (буковинсько-наддністрянська, карпатська, спорадично – подільсько-волинська групи говорів), становлять питома складову його лексико-граматичної системи (майже 150). Однак лише частина з них, незважаючи на автохтонність, виявляє закоріненість у пізньопраслов'янські акцентні парадигми, з домінуванням дериватів баритонованої парадигми (Скляренко, 2017, с. 300). Досліджувані дієслова є носіями семантики впливу на об'єкт, переміщення в просторі чи стану, характеризуються продуктивністю деривації, репрезентують повноту граматичної парадигми, морфологічну, фонетичну й наголосову (при перевазі кореневої) варіантність. Для процесуальних дієслів із семантикою впливу на об'єкт (суб'єкт) чи переміщення, у тому числі й відвігукових (звуконаслідувальних), властива грамема доконаного виду (при одноразовості процесу), а для дериватів із семантикою стану – недоконаного.

Більшість діалектних вербативів з результативною грамемою, співвідносячись з однокореновими дериватами третього, восьмого й одинадцятого структурних класів, зазнали внормованості у варіантах української літературної мови. Префіксовані похідні корелюють з кореневим наголошуванням їхніх мотивувальних дериватів. Натомість у п.-с.в.у.л.м. і в.у.л.м.п.у., а отже – і в с.у.л.м. вони засвідчують тенденцію до усталення суфіксально-флексійного наголошування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова зазначеної структури були предметом акцентуаційних студій, що здійснювалися в діахронному й синхронному аспектах. Так, В. Скляренко (2017), досліджуючи історію українського наголосу, зазначив, що “в пізньопраслов'янській мові дієсловам на -nqtі, -něть були властиві три акцентні парадигми – баритонована, окситонована й рухома” (с. 298). Вербативи колишньої баритонованої а.п. в українській мові в усій граматичній парадигмі зазвичай зберігають первісний кореневий наголос (с. 300-310). Окситоновані ж дієслова в інфінітивній формі “в переважній більшості випадків зберігають ... первісний суфіксальний наголос” (с. 310). А в презенсі (у різних говорах) вони репрезентують трояку акцентуацію: 1) наголошеність флексії в першій особі однини й кореня – у всіх інших; 2) наголошеність кореня у всіх формах; 3) наголошеність флексій у всіх формах (с. 313). Дієслова колишньої рухомої а.п. відзначаються послідовністю збереження первісної суфіксальної акцентуації. У презенсі (у різних говорах) вони виявляють двояке наголошування: 1) наголошеність флексій у всіх формах (при акцентуації другого голосного двоскладової морфеми); 2) колонне флективне усіх форм (при наголошеності першого голосного двоскладової морфеми) (с. 323).

В. Винницький (2002), аналізуючи акцентуаційні особливості дієслів кореневого акцентного типу в сучасній українській літературній мові, зазначив, що утворення вказаної структури характеризуються одновидовістю семантики – значенням недоконаного, крім

дієслів з односкладовою основою, або доконаного виду. Відвигукові (звуконаслідувальні) деривати засвідчують збереження наголошування мотивувальних основ (*буцнути, гепнути, мекнути, ойкнути*). Частина з них репрезентує варіантність акцентуації, з превалюванням кореневої (*дзьобнути і дзьобнути, хлюпнути і хлюпнути*) (с. 353-354).

Однак системний аналіз наголосових особливостей дієслів означеного структурного класу в південно-західному наріччі української мови залишився на периферії акцентологічних студій, при обширі ілюстративного матеріалу в монографії В. Скляренка (2017). До нез'ясованих належать і причини їхнього варіантного наголошування в досліджуваних говорах, а також їхня наголосова неспіввіднесеність у г.в.у.л.м. і у в.у.л.м.п.у. та п.-с.в.у.л.м., а отже – і в с.у.л.м., як і унормованість суфіксально-флексійного типу акцентуації в значній частині із них у п.-с.в.у.л.м. та с.у.л.м., що увиразнило **актуальність** проблеми.

Матеріалом для роботи послужили суфіксальні вербативи сьомого структурного класу (із суфіксом *-ну-*), у тому числі їх похідні, кореневої акцентуації, дібрані з лексикографічних джерел південно-західного наріччя, російської мови, варіантів літературної мови й сучасної української літературної. Предмет дослідження – акцентуаційні процеси в структурі кореневого акцентного типу дієслів з результативною граемою. **Мета** – проаналізувати акцентуаційні особливості процесуальних вербативів із семантикою одноразовості в південно-західному наріччі української мови у співвіднесенні з їхніми наголосовими особливостями в пізньопраслов'янській мовній спільноті та всіх варіантах української літературної мови. Це вмотивовує розв'язання таких **завдань**: простежити закоріненість акцентуації аналізованих дієслів у пізньопраслов'янські акцентні парадигми, виявити їхні наголосові відмінності в досліджуваних говорах і варіантах літературної мови, а отже – і в сучасній українській літературній мові; пояснити причини таких відмінностей; проаналізувати наголосові процеси у співвіднесенні із семантико-граматичними, дериваційними й фонетичними особливостями; потвердити усталеність суфіксально-флексійної акцентуації аналізованих дериватів у п.-с.в.у.л.м., в.у.л.м.п.у., а отже – і в с.у.л.м. естралінгвальними чинниками (переважно впливом лексикографічної традиції російської мови).

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість дієслів аналізованого типу в структурі кореневого акцентного типу становлять процесуальні дієслова із семантикою одноразовості (105). Вони характеризуються продуктивністю вжитку в локальних говірках (при широті ареалу), закоріненістю мотивувальних дериватів у праслов'янську мовну спільноту, полісемантичністю структури, (переважно) семантикою впливу на об'єкт (суб'єкт) чи переміщення в просторі, супроводжуваної звуковиявом, і кореневим наголошуванням, що виводиться з пізньопраслов'янських баритонованої й окситонованої акцентних парадигм. Частина дієслів означеної структури в окремих говірках зазнає зміщення наголосу з кореня на суфікс класу основи в інфінітиві і флексії в презенсі: *бавхнути* 'сильно вдарити' (б.г.), *бевхнути* 'сильно вдарити'; 'впасти' (с.л.г.), *бехнути* 'впасти'; 'вдарити' (л.г.г., с.л.м.г.), *перебздікнути* 'перекинути' (л.н.г.), *бівкнути* 'сказати дурницю' (л.с.н.г.), *бівтнути* 'вдарити, кинути' (б.г.), *бівцнути* 'зненацька впасти' (л.с.зг.г.), *бойкнути* 'вдарити' (б.г.), *брикнути* 'впасти, перекинутися' (л.с.п.г.г., с.цб.г.), *брязнути* 'вдарити' (б.г.), *буркнути* 'сказати невиразно' (л.с.н.г.), *вергнути* 'кинути' (б.г.), *підвергли* 'підкинули' (л.г.г.); *вискнути* 'писнути' (л.с.м.г.), *вівкнути* 'крикнути пронизливо'; (л.с.м.г.), *виукнути* (с.цб.г.); *гепнутися* 'утративши рівновагу, завалитися, перекинутися на землю, що є наслідком сильного удару з можливими травмами; дуже вдаритися' (с.цб.г.); *гівкнути* 'спонукати волів до заднього ходу' (л.с.м.г.), *гьімкнути* 'хмикнути' (л.с.м.г.), *гьіркнути* 'крикнути' (л.с.м.г.), *гліпнути* 'глянути' (л.с.м.г.), *глянеш* 'глянути' (л.н.г., с.надс.г.), *гойкнути* 'крикнути' (л.с.м.г.), *гопнути* 'впасти' (л.г.г., б.г.), *гримнути* 'грюкнути' (л.с.м.г.), *грянути* 'впасти, вдарити' (б.г., г.г.), *гукне* 'крикнути' (л.н.г.), *гупнути* 'тупнути' (л.н.г.), *гуркнути*¹ 'видати загрозливі звуки (про свиню, кабана)' і *гуркнути*² 'вилити одним махом велику кількість води' (л.с.м.г.), *гьгнутити* 'вдарити, копнути' (л.с.м.г.), *гльовцнути* 'проскочити одним махом (про їжу, який-небудь предмет)' (л.с.м.г.), *дзвенкнути* 'дзенькнути, дзвякнути' (с.л.г.), *дзьобнути* 'клоннути дзьобом' (л.с.м.г.),

дзв'юнути 'цюпнути (сокирою)' (л.с.м.г.), *дзв'якнути* 'подати голос (про тварину, птаха)' (с.цб.г.), *подінути(с'а)* (б.г.), *дрол'нути* 'штовхнути' (л.сх.б.г.), *дріснути* 'видавати під напором дрібними порціями яку-небудь рідку масу' (л.с.м.г.), *дупнути* 'стукнути' (б.г.), *дуркнути* 'стукнути, грюкнути' (л.с.м.г.), *дюгнути* 'різко вдарити' (л.с.м.г.), [*d'owynuti*] 'висмикнути' (л.с.схб.г.), *ужагнути* 'сильно вдарити' (г.г.); *кинути* 'кинути' (л.н.г.), *перек'инути* 'дещо з'їсти, перекусити' (б.г.), *але: кинути, -ну, -неш* 'хитнути'; 'ворухнути'; 'торкнутися' (л.с.м.г.), *ск'инути* 'народити мертвим теля, лоша (про корову, кобилу)' (л.пнн.г.), *покинути* 'залишити' (под.); *киркнули* 'покликати' (л.г.г.), 'негативно висловитися' (л.с.м.г.), *кыхнути* 'чихнути' (л.с.м.г.), *к'ицнути* 'раптово померти; впасти' (л.с.зг.г.), *к'иц'нути* 'кинути' (л.с.м.г.), *кицнути* 'ударити рогами, головою (про корову, теля)' (с.цб.г.), *перекіцнутиси* 'перекинутися; перевернутись через голову' (г.г., с.цб.г.); *кленнути* 'вдарити молотком по лезу коси для вирівняння' (л.с.м.г.), *кликнуу* 'прикликати' (л.н.г.), *клопнути* 'постукати в двері, просячи дозволу зайти' (л.с.м.г.), *клякнути* 'стати на колінна' (с.цб.г., л.н.г.), *ковкнути* 'ковтнути, лигнути' (л.н.г.), *ковтнути* 'стукнути' (л.с.м.г.), *крикнула* 'дуже голосно щось сказати' (л.н.г.), *крикнули* 'заволати' (л.н.г.), *кукнути* 'кукнути' (л.н.г.), *лапнула* 'схопити' (г.г.), *лапнути* 'спіймати, зловити'; 'зачепитися' (б.г.); *лив(к)нути* 'линути (про дощ)'; 'хлепнути' (г.г.); *ліпнути* 'проковтнути' (с.цб.г.), *лишнути* 'ковтнути' (л.пнд.г.), *але: ликнуте* 'ковтнути' (зв.г.); *лопнути* 'видати звук 'лоп!' при падінні в рідину'; 'говорити незв'язно, окремими словами' (л.с.м.г.), *лупнути* 'ударити'; 'стукнути' (л.с.м.г.), *луснути* 'ударити'; 'тріснути' (л.с.м.г.), *облєгнути* 'захворіти' (г.г.), *льопнути* 'сказати щось недоречне' (г.г.), 'бризнути грязюкою' (л.с.м.г.), *морснути* 'вдарити' (г.г.), *па(о)хнути(си)* 'ударити(ся)'; 'упасти' (г.г.), *пахнут* 'вирватися, втекти' (л.г.г.), *похнути* 'розірватися, вистрілити' (л.г.г.); *пирхнути* 'пурхнути'; 'щезнути' (б.г.), *писне* 'видати писк' (л.н.г.), *сплакнуу* 'трохи поплакати' (л.н.г.), *плеснутися* 'багато зробити' (с.цб.г.), *плюнути* 'викинути, виштовхнути з рота мокротиння, слину і т. ін.'; 'увігнати цапину в колоду' (с.цб.г.), *праснути* 'ударити плазом', 'ляснути', 'тріснути' (с.л.г.), *пукнути* 'тріснути' (б.г.), 'тріснути, розколотися' (л.с.м.г.), 'загинути' (л.г.г.); *свисни* 'утворити свист' (л.н.г.), *селєпнути* 'впасти з шумом' (л.н.г.), *сяснути* 'вдарити батогом' (л.н.г.), *торгнула* 'дергнути' (л.г.г.), *торкнемо ся* 'штовхнути' (л.н.г.), *траснути* 'видати лункі звуки, ударяючи' (л.н.г.), 'ударити (про грім)' (б.г.), *тріснути* 'луснути, вдарити' (б.г.), 'раптово впасти' (л.г.г.), *тріснути* 'штовхнути' (л.схб.г.), *тупну* 'стукнути ногою' (л.н.г.), *факнути* 'війнути, дмухнути' (г.г.), *фікнути* 'прикрикнути (по-особливому) на овець' (л.сб.г.), 'уриwachасто свиснути' (л.с.м.г.), *халпнути* 'взяти, зачепити, схопити' (б.г.), 'ухопити щось, випередивши інших' (л.с.м.г.), *хлюпне* 'видати характерні звуки' (л.н.г.), *хл'уснути* 'ляснути' (б.г.), *(по)схоу'знути'сі* 'послизнутися' (л.г.г., б.г.), *цапнути* 'схопити' (г.г.), *цвігне* 'вдарити' (л.г.г.), *цоркнути* 'грюкнути, утворити уриwachасті звуки внаслідок зіткнення твердих предметів' (бук.), 'стукнути' (л.с.м.г.), *цяпнути* 'крапнути' (б.г.), 'впасти повільно (про рідину)' (л.с.м.г.), *шарнути* 'вдарити' (б.г., л.с.пг.г.), *але шарнути* 'черкнути, врізати' (бук.), *шибнути* 'кинути' (л.с.м.г.), *пошибнути* 'відрахувати (витрати)' (б.г.), *шкробнути* 'міцно вдарити (каменем)' (л.пнн.г.), 'дряпнути' (л.с.зг.г.), *шмигну* 'швидко побігти' (л.н.г.), *штуркнуу* 'відкинути' (л.н.г.), *штругнути* 'штурхнути' (л.с.м.г.), *цикнути* 'ікнути' (л.с.м.г.), *цик(н)(х)овзнути* 'зіскочити, ступити мимо'; 'вислизнути з рук' (г.г.).

Попри автохтонність основ зазначених вербативів, лише невелика частина з них вирізняється закоріненістю в праслов'янські акцентні парадигми:

– баритоновану: *вергнути* (< *v̄gr`gnuti`*v̄gr`gnetь (а.п.а.) (Скл., с. 300), *глянути* (< *gl'ednōti`*gl'ednetь (а.п.а.) (Скл., с. 300), *плюнути* (< *pj'unōti`*pj'inetь (а.п.а.) (Скл., с. 300), *розпукнес'а* (< *p'ōknōti`*p'ōknetь (а.п.а.) (Скл., с. 300);

– окситоновану: *дихнути* (< *d̄xnp`ti`*d̄xnetь (а.п.б.) (Скл., с. 300), *крикнути* (< *kr̄iknō`ti`*kr̄iknetь (а.п.б.) (Скл., с. 300), *халпнути* (< *x̄āpnō`ti`*x̄āpnetь (а.п.б.) (Скл., с. 300).

У досліджуваному наріччі, почасти у варіантах літературної мови, засвідчено групу суфіксальних вербативів (33), як і префіксованих їхніх дериватів, що репрезентують зміщення наголосу з кореня на суфікс класу основи в інфінітиві чи на флексії в презенсі і (рідко) варіантність акцентуації, що вмотивовується:

– версифікаційними чинниками (при належності їх до колишньої баритонованої чи окситонованої акцентних парадигм, як і акцентній варіантності першого з них у російській мові): *gl'ɛdnɔti *gl'ɛdnetʲ (а.п.а.) (Скл., с. 300); *глянеш* 'глянути' (ГБ, с. 230), *глянуу* (ГБ, с. 94), *оглянути* 'оглянути': *Оглянути свою мамунейку...* (ГБ, с. 223), *оглянуу* ся (ГБ, с. 98), *не"ре"гл'анути* 'переглянути' < *глянути* (УГПЗН, с. 15), *переглянуу* 'дивитися' (ГБ, с. 105), *поглєне* 'подивитися' (ГБ, с. 127), *поглянула*: *Ой як разом щось здуднїло, я ся поглянула, Як єм чудо побачила, аж єм ся забїла* (ГБ, с. 246); *глянути* / *гляти* (Жел., с. 145) < *глянуть* і *глянуть* / *глядать*, црк., зах., пвн. і *глядать*, тамб., *глядывать* 'глянути, подивитися, скерувати погляд, пригланутися, поглянути' (Даль, I, с. 359), *глянути* 'глянути, поглянути, поглядіти' (Гр., I, с. 292), *глянути* (Гол., с. 77), *глянути* / *глядіти* 1 'дивитися' (СУМ, II, с. 91); *плюнути* 'плюнути': *Ой не ябка вкусітойки, на зємлю плюнути, Не мене то зрадітойки, потім покинути* (ГБ, с. 234) < *pj'unɔti *pj'unetʲ (а.п.а.) (Скл., с. 300), *плюнути* 'викинути, вищтовхнути з рота мокротиння, слину і т. ін.'; 'увігнати цапіну в колоду' (СЦБГ, с. 356), *плюнути* / *плюти* / *плювати* (Жел., с. 661), *плюнути* 'плюнути' (Гр., III, с. 198), *плюнути* / *плювати* 'викинути з рота слюну, мокротиння'; 'виявити щодо кого-, чого-небудь презирство, байдужість; не взяти до уваги когось або щось' (СУМ, VI, с. 599); *крикнула* 'кричати': *...так крикнула на варту...* (ГБ, с. 105) < *kr'iknɔ `ti *kr'iknetʲ (а.п.а.) (Скл., с. 300), але: *крикнули*: *Сьїди і крикнули, До Бога здихнули* (ГБ, с. 226), *крикнути* (Жел., с. 379), *крикнуть* / *кричати*, *крикивать* 'голосно покликати' (Даль, II, с. 195), *крикнути* / *кричати*, -чу, -чиш 'кричати' (Гр., II, с. 306), *крикнути* (Гол., с. 186), *крикнути* / *кричати* 'видавати крик; волати, галасувати, репетувати' (СУМ, IV, с. 345);

– наголосовою специфікою лемківських говорів (акцентованістю передостаннього складу в словоформі): *бєхнула* 'впасти' (СГГР, с. 121), *бєхнути* 'вдарити' (Саб., с. 23), але: *бєвхнути* 'сильно вдарити', 'бухнути', 'вгатити'; 'гєпнути', 'впасти': *Бєвхнув собом на постіль і заснув* (КСЛГ, с. 25), *бєхнути* / *бєхати* 'стукнути, впасти, вдарити' (Гр., I, с. 54), *бєхнути* / *бєхати* 'важко впасти'; 'сильно вдарити' (СУМ, I, с. 164); *дзєвєнкнути* 'дзєнькнути', 'дзв'якнути' (КСЛГ, с. 75), *дзєнькнути* (Гол., с. 96);

– імовірно технічного упушення укладачів відповідних лексикографічних джерел, що потверджується ілюстративним матеріалом абсолютної більшості лексикографічних джерел, у тому числі й російської мови: *буркнути* (СГС, с. 382), *буркнути* (Жел., с. 50), *буркнути* 'бурчати'; 'буркнути' (Голов., с. 376), *буркнуть* / *буркати* 'кинути щось'; 'вертіти чимось в руках із силою, щоб утворився гул'; 'сказати, пробуркотати щось' (Даль, I, с. 143), *буркнути* / *буркати*: *І муха говоруха об мені не буркне* (Ном., № 4056) (Гр., I, с. 112), *буркнути* / *буркати* 'говорити уривчасто і невизначно; бурмотати, мурмотіти' (СУМ, I, с. 259); *гєпнутися* 'те саме, що бахнути 1'; 'дуже вдаритися' (СГЦБ, с. 95), *гєпнути* (Жел., с. 139), *гєпнуть* / *гєпать* 'вдарити, хляпнути, тріснути' (Даль, I, с. 346), *гєпнути* / *гєпати* 'кинути зверху вниз з таким зусиллям, щоб звук пішов'; 'стукнути'. Див. *стукати* (Б.-Н., с. 97), *гєпнути* 'вдарити'; 'упасти', 'впасти з силою'; 'кинути' (Гр., I, с. 279-280) *гєпнути* / *гєпати* 'бити, стукати по чому-небудь, у щось'; 'вдарити кого-небудь'; 'кинути з шумом' (СУМ, II, с. 53); *грїмнути* 'грюкати': *Ба ко грїмат у двїрі?*; метеор. 'гриміти (про грім)' (Саб., с. 52); *грїмнути* (Жел., с. 159), *грї(ї)мнути*, -ну, -неш / *грї(ї)мати* 'загриміти, вдарити (про грім, зброю)'; 'крикнути сердито'; 'вдарити сильно' (Гр., I, с. 327), *грїмнути* (Гол., с. 82), *грїмнути* / *грїміти* 'створити або видати гучний або різкий звук, гуркіт' (СУМ, II, с. 168); *hriaputy (sy)*: *hriėputy (sy)* 'uderzyć (się), gruchnąć, zagrzmieć'; 'grzmontać' (SH, s. 75), *перекїцнути* 'перекинутися; перевернутися через голову' (СГГ, с. 146), *перекїцнутиси* 'перекинутися; перевернутись через голову' (СГГ, с. 146), *перекїцнутисі* 'перекинутися через голову' (СГГБ, с. 131), *к'їцнути* 'раптово померти; впасти' (МСГГ, с. 78); *перекїцнути* 'перекинути'; *перекїцне* 'перестрибнути (про тварин)' (СГЦБ, с. 339), *перекїцнутис'а* 'звалитися, перекинутися на землю, втративши рівновагу, опору' (СГЦБ, с. 339), *кїцнути*, *кїцне* / *кїцкати* 'ударити рогами, головою (про корову, теля)' (СГЦБ, с. 213), *кїц'нути* / *кїц'кати* 'кинути' (Саб.,

с. 143); *переки́нути ся*, *-кі́тнути* (Жел., с. 616), *переки́нути* ‘перекинутись’ (Вх. Зн, с. 47). Див. *переки́нутися*. (Гр., III, с. 121); *переки́нути* ‘перекинутися’ [*переки́нутися* (Нед.), *переки́нутися*] ‘тс.’; – похідні утворення від [*киц*, *кіц*] (вигуки на позначення котіння) (Ж.), паралельних до *кіть* ‘тс.’ (ЕСУМ, IV, с. 342);

– спорадичністю реалізації в окремих говірках функційного навантаження наголосу (маркер диференціації омонімічних відношень гетерогенної природи): *ки́ну* ‘кинути’ (ГБ, с. 234), *ке́ну* (ГБ, с. 152), *ке́нуу* (ГБ, с. 102), *ки́нула ся* (ГБ, с. 88), *вке́нути* (кому бобу) ‘набити кого’ (ГБ, с. 256), *відки́ну* (ГБ, с. 223), *поки́нути* ‘залишити’ (ГБ, с. 234), *поки́ну* (ГБ, с. 208), *поке́ну*: *Поке́ну я ціп на тоці а граблі на сьїны...* (ГБ, с. 133), (ГБ, с. 213), *поке́нуу* *ес* ‘залишити’ (ГБ, с. 140), *поки́нуу* (ГБ, с. 95), *поке́нула* (ГБ, с. 120), *ски́ньте ся* ‘скинутися’ (ГБ, с. 149), *вопк’и́нути* / *вопк’і́дати* ‘обшити гачкованим швом, щоб не вистріпувалася (беріжок матерії, петельки)’ (ДССР, с. 33), *ск’и́нути* // *ск’і́дати* ‘поронити (корова, кобила)’ (ДССР, с. 82), *поки́нути* (Гов., Вінн., с. 404), *поки́нуу* (Гов., Вінн., с. 392), *поки́нула* (Гов., Вінн., с. 393), *перек’е́нути* ‘дещо з’їсти’, ‘перекусити’ (СБГ, II, с. 51), *ки́нути*: *ни ки́нути* ‘не вдається когось примусити стати активним, діяльним, заохотити до чого-небудь’ (СГЦБ, с. 211), *але*: *кы́нути*, *-ну*, *-неи* / *кы́вати* ‘хитнути’; ‘ворухнути’; ‘торкнутися’ (Саб., с. 142) (як маркер диференціації омонімічних відношень гетерогенної природи); *ки́нути* (Жел., с. 342), *ки́нути* / *ки́дати* ‘кинути’; ‘залишити’ (Гр., II, с. 237), *ки́нути* (Гол., с. 170), *ки́нути* / *ки́дати* ‘махнувши рукою, примусити летіти, падати те, що є в руці’; ‘спрямувати, поширити (промені, тінь і т. ін.)’; ‘швидко, часом недбало кинути, висловити (репліку, слово)’; ‘залишити кого-, що-небудь; покинути’; ‘послати, направити когось, щось куди-небудь’ (СУМ, IV, с. 146-147).

Частина дієслів аналізованого типу (9), попри неоднакову ареальність і ступінь продуктивності вжитку та деривації в досліджуваному наріччі, як і закоріненість у давню окситоновану а.п. одного із них, у варіантах української мови (п.-с.в.у.л.м. та в.у.л.м.п.у.), а отже, – і в с.у.л.м. під впливом тієї ж лексикографічної традиції російської мови виявляє унормованість суфіксально-флексійної акцентуації. У російській мові означений тип наголошування вмотивовується аналогією до наголошування дериватів пізньопраслов’янської рухомої акцентної парадигми: *бри́кнути* ‘упасти, перекинутися (про людину, худобу)’ (СГГБ, с. 28), *бри́кнути* ‘упасти, перекинутися’; ‘померти (про людину, перев. несподівано)’ (СГЦБ, с. 43) / *бры́катис’а* ‘гратися, стрибати’; ‘тішитися’ (СБГ, I, с. 71), *бри́кнути* (Жел., с. 44), *бры́кнутъ* / *бры́катъ*, *бры́кивать*, півд. ‘вихати, хвицати, копати задніми ногами, як кінь’ (Даль, I, с. 132), *бри́кнути*, *-ну*, *-неи* / *бри́кати* ‘вдарити’; ‘впасти’ (Гр., I, с. 98), *бри́кнути*, *-ну*, *-неи* / *бри́кати* ‘підкинути зад і задні ноги (про копитних тварин); ‘вихати, хвицати’ (СУМ, I, с. 236); *морснути* ‘вдарити’ (СГГ, с. 125), *морснути* (Жел., с. 453), *морснути*, *-ну*, *-неи* ‘хльоснути, вдарити’ (Гр., II, с. 446) < *морснутъ*, пд. ‘вдарити, хопити, свиснути, огріти’ (Даль II, с. 349), *морснути*, *-ну*, *-неи* / *морскати* ‘сильно, з розмаху вдарити’ (СУМ, IV, с. 806); *пирхнути* ‘пурхнут’; ‘щезнути’ / *пир(ь)хати* ‘пурхати’; ‘швидко рухатися’ (СБГ, II, с. 62), *спирснути* ‘злетіти’; ‘впасти’ (СБГ, II, с. 241), *перхнути*, *-ну*, *-неи* ‘побігти’; ‘надбігти, понаїжджати’ (Гр., III, с. 147) < *перхнутъ* / *перхати* ‘кашлянути, кахикнути’ (Даль, III, с. 103), *перхнути*, *-ну*, *-неи* ‘побігти’; ‘надбігти, наїхати’ (СУМ, VI, с. 335); *плеснутися* ‘багато заробити’ (СГЦБ, с. 354), *плеснути* (Жел., с. 658), *плеснути*, *-ну*, *-неи* ‘плеснути’; ‘вдарити в долоні’ (Гр., III, с. 194) < *плеснутъ* / *плескать*, *плескивать* ‘(про рідину) плюснути, бризнути водою, вилити’; ‘вдарити в долоні’; ‘вилитися через край’ (Даль, III, с. 102), *плеснути*, *-ну*, *-неи* / *плескати* 1 – 5 ‘рухаючись, видати плескіт (про воду або іншу рідину), плюснути’; ‘бризнути водою (або іншою рідиною), вилити її на кого-, що-небудь’; ‘залопотіти на вітрі (про парус, прапор)’; ‘утворити звуки, схожі на сплеск води’; ‘вдарити чим-небудь по чомусь (звичайно з ляскотом)’ (СУМ, VI, с. 576); *ха́пле* ‘краде’: *Она йде бока́ми, крила́ми, та крила́н’у й воўк май ха́пле* (СГГР, с. 31), *ха́пнути* / *хапати(с’а)*, *ха́пле*, *ха́пат* ‘взяти’ / ‘чипати’, *хапати* (СБГ, II, с. 337), *ха́пнути* ‘ухопити що-небудь, випередивши інших’ (Саб., с. 402), *ха́пнути* (Жел., с. 1033), *ха́пнути*, *-ну*, *-неи* / *хапати* ‘хопити’; ‘вкрасти’; ‘взяти хабар’; ‘з’їсти з жадобою’; ‘бути заморожним’ (Гр., IV, с. 386) < *ха́пнутъ* /

хапать, хапáть, пд., зах., *хапывать* 'схопити, взяти із жадобою чи силою, захопити, відібрати, присвоїти собі; взяти хабар; вкрасти' (Даль, IV, с. 542) (< **хāрпѣ* `ti **хāрнеть* (a.n.b.) (Скл., 300), *хап(о)нути, -ну, -неш* (Гол., с. 422), *хапнути, -ну, -неш* / *хапати* 'швидко, поривчасто взяти; схопити'; 'спіймати'; 'взяти, захопити що-небудь з поспіхом' (СУМ, XI, с. 22); *схоўзлас* 'а 'посовгнулася' (СГГР, с. 121), *поховзнутисі* 'послизнутися' (СГГБ, с. 142) / *ховзатися* 'ковзатися' (СГГ, с. 202), *ховзатисі* 'ковзатися' (СГГБ, с. 178), *chowzaty* *su* 'ślizgać się' (SH, s. 27); *схоўзнути* 'сковзнути' (СБГ, II, с. 269), *сховзнутис* 'а 'поковзнутися': *Помалейки до домочку, шчоби-с с'а не сховзла* (СБГ, II, с. 269) / *хоўзатис* 'а 'ковзатися' (СБГ, II, с. 343), *поховзнути ся* / *поховзати ся* (Жел., с. 727), *сховзнути ся* (Жел., с. 940), *ховзнути* (Жел., с. 1042), *ховзнутися* / *ховзатися* 'послизнутися' (СУМ, XI, с. 103). Однокореневі префіксовані його ж перфективи, як і мотивувальний дериват, у с.у.л.м., не без впливу згаданої традиції російської мови (*скользнуть* / *скользить*, *скальзывать* 'рушитися по гладкій поверхні, як санний полоз, волоком або тертям; впасти' (Даль, III, с. 202), аналогічно потверджують зміщення наголосу на суфікс класу основи в інфінітиві та флексії в презенсі: *підковзнутівся* / *ковзатися, сковзатися* 'возитися стоячи' (Б.-Н., с. 187), *поскользнутівся* / *поскользатівся* 'посковзнути ся, поковзнути ся, осковзнути ся, підсковзнути ся' (Ум., Сп., III, с. 123), *ковзнути(ся), -ну(ся), -еш(ся)* (Орф., с. 313), *підковзнутися, -нуся, -ешся* (Орф., с. 517), *сковзнути(ся), -ну(ся), -еш(ся)* (Орф., с. 699); *пошибнути, пошиб си* 'відрахувати (витрати)' (СБГ, II, с. 130), *шибнути* / *шибати* 'кинути' (Саб., с. 420), *шибнути* (Жел., с. 1088), *шибнути, -бну, -неш* / *шибати* 'кинути, вдарити' (Гр., IV, с. 494) < *шибнутъ* або *шибонутъ* / *шибать, шибить* 'кинути, швирнути, попасти в щось, кидаючи' (Даль, IV, с. 632), *шиб(о)нути, -ну, -неш* (Гол., с. 441), *шибнути, -бну, -неш* / *шибати* 'ударити по чому-небудь, ударитися об щось'; 'з великою силою і швидкістю спалахнути, вихопитися звідкись' (СУМ, XI, с. 449); *шкробнути* 'міцно вдарити (камінцем)' / *шкробати* 'шкрябати; скребити (шкіру з молоді картоплі)', *шкробатис* 'і 'чухатися' (ДССР, с. 99), *шкробнути* / *шкробати* 'дряпнути / дряпати' (МСГГ, с. 226) / *škr'ábatí* 'дряпати' (СКУТГ, с. 181), *шкрябнути, -ну неш* 'однокр. від шкрябати, дряпнути'; 'побігти, ударити' (Гр., IV, с. 502) < *скребнутъ, скребонутъ* / *схрестъ* або *скрестисі, скребывать, скребать* 'дряпнути, здерти, зчухати' (Даль, IV, с. 208), *шкрябнути, -бну, -неш* 'однокр. до дряпати' (СУМ, XI, с. 483).

Цікаво, що наголошеність тематичного афікса у формі інфінітива низки вербативів означеного типу, при спорадичності їхньої акцентної варіантності, має місце не тільки в лексикографічних джерелах п.-с.в.у.л.м., в.у.л.м.п.у. та с.у.л.м., але й – г.в.у.л.м. (не без впливу згаданої традиції): *гукне* 'гукнути': *Іде без лыс, не гукне...* (ГБ, с. 110), *гукни*: *Або гукни...* (ГБ, с. 216), *гукнути* (Жел., с. 163) < *гукнутъ* / *гукать* (півд. і зах. *гукать*) 'утворити глухий, уривчастий звук чи крик, віддати луною, відізватися, кликнути, крикнути, підізвати': *Сова в лѣсу гукаетъ. Гукнутъ кого*, пск. 'ударить'. *Гукнутъ кого*, вор. 'крикнути' (Даль, I, с. 406), *гукнеш* / *гукати* 'кликнути': *Як гукнеш у гаю, такъ й озветься* (Приказка) (Б.-Н., с. 108), *гукнути, -ну, -неш* / *гукати* 'голосно крикнути'; 'штовхнути' (Гр., I, с. 337), *гукнути, -ну, -неш*, розм. / *гукати*, розм. 'видати сильні, різкі звуки, шуми' (СУМ, II, с. 190); *подіннути(с'а), подітис* 'а / *подіватис* 'а 'подіти' (СБГ, II, с. 94), *діннути* 'подіти, діти' (Жел., с. 168); *лапнула*: *Йак ѝей укусила капуша, та так са боржє лапнула за шийу...* (СГГР, с. 127), *лапнути* 'хопити': *Łapniw kozu taj staw bukom u kolino towczy* (Sz. V, 3. Rog. *złapaty*) (SH, s. 116), *лапнути* 'спіймати, зловити'; 'зачепитися' (СБГ, I, с. 404); *лапнути* / *лапати* (Жел., с. 397), *лапнути, -ну, -неш* / *лапати* 'зачепити'; 'схопити' (Гр., II, с. 344), *лапнути, -ну, -неш* / *лапати* 'торкнутися, хопити що-небудь рукою (руками)'; 'хопити, зловити' (СУМ, IV, с. 448); *пролігнути* (< *лігнути*) / *пролігати* 'ковтати' (ДССР, с. 59), *лікнуте, -ну, -неш* 'ковтнути' (Корз., с. 154), *лігнути* / *ліг(г)ати* (Жел., с. 403), *лігнути, -ну, -неш* / *лігати* 'хлебнути, ковтнути' (Гр. II, с. 357), *лігнути¹, -ну, -неш* / *лігати²* 'з'їсти, випити із жадобою' (СУМ, IV, с. 483); *факнути* 'війнути, дмухнути' (СГГ, с. 194), *факнути* 'загасити' (Жел., с. 1025); *шмигну* 'втекти' (ГБ, с. 169), *шмигну* 'зенацька відлетіти': *птах шмигну* *звідси* (ГБ, с. 303), *шмигнути* (Жел., с. 1095) < *шмыгнутъ* / *шмыгать* 'потерти,

обтерти, шуркнути; метнутися по кімнаті туди-сюди' (Даль, IV, с. 641), *шмигнути*, -ну́, -не́ш 'шмигнути, вдарити' (Гр., IV, с. 406), *шмигнути*, -ну́, -не́ш / *шмигати* 'швидко побігти кудись, до кого-, чого-небудь, зникнути десь' (СУМ, XI, с. 502).

Серед суфіксальних перфективів у п.-с.в.у.л.м., в.у.л.м.п.у. та с.у.л.м. трапляється кілька дериватів (6), які, попри незафіксованість їх "Словником..." І. Даля, потверджують усталеність суфіксально-флексійного наголосового типу, і навіть варіантність акцентуації (кореневої і суфіксально-флексійної), зумовлених, мабуть, перехрещенням наголосових особливостей двох варіантів літературної мови (г.в.у.л.м. і п.-с.в.у.л.м.): *дзьобнути* [дз'обнути] 'цюкати' (Саб., с. 64), *дзьобнутися* [дз'обнутис'а] 'штрикнути': *Ану не" дз'обнутис'а друтом в око* (Саб., с. 64); *дзьобнути* 'кльоннути дзьобом'; 'уколотити чим-небудь гострим' (Саб., с. 64), *дзьобнути*, -ну, -неш / *дзьобати* 'кльоннути' (Гр., I, с. 380), *дзьобнути* (Гол., с. 96), *дзьобнути* (Гол., с. 96), *дзьобнути*, *дзьобне* і рідко *дзьобнути*, *дзьобне* / *дзьобати* і *дзьобати* 'з'їсти дзьобом, поклювати' (СУМ, II, с. 268); *пахнути(ся)* 'ударити(ся)'; 'упасти': *Пахну́си з іеблінк'і* (СГГ, с. 145), *пахнут* 'вирватися, утекти': (СГГР, с. 89), *пахнути* 'розірватися, стрілити' (СГГР, с. 28), *пахнути* (кого) 'вдарити'; 'повіяти (холодним повітрям)' (Жел., с. 606), *пахнути*, -ну́, -не́ш 'повіяти, донестися або обдати, охопити (про вітер, запах, тепло, холод)' (СУМ, VI, с. 101); *сплакну́* 'сплакнути': *Кяжко здихну́, ревно сплакну́, кайдани злетіли* (ГБ, с. 172), *сплакнути*, -ну́, -не́ш 'заплакати' (Гр., IV, с. 179), *сплакнути*, -ну́, -не́ш 'трохи поплакати' (СУМ, IX, с. 536); *торкнути(ся)* 'торкати(ся)': *...то ми ед'ен др'угого т'оркнемо...* (ГБ, с. 94), *торкну́* 'зачепити'; *качку торкну́...* (ГБ, с. 214), *торкнути* (Жел., с. 976), *торкнуть*, *торнуть* і *торнуть* / *торкать*, *торкивать* 'штовхнути'; 'постукати, гримнути по чомусь' (Даль, IV, с. 419), *торкнуті*, -ну́, -не́ш / *торкати* 'рушити, зачепити, штовхнути'; 'випити'; *торкай!* 'рушай!' (наказ погоничу) (Гр., IV, с. 275), *торкнуті*, -ну́, -не́ш / *торкати* 'доторкнутися до кого-, чого-небудь, злегка натискувати на щось' (СУМ, X, с. 204-205); *хлюпне* 'хлюпати': *...іде без воду, не хлюпне...* (ГБ, с. 110), *хлюпнути* 'хлюснути' (Жел., с. 1033), *хлюпнути*, -ну́, -не́ш / *хлюпати* 'плеснути, розплескати рідину' (Гр., IV, с. 404), *хлюпнути* (Гол., с. 425), *хлюпнути*, -ну́, -не́ш / *хлюпати* 'плещучи, просочуючись, видає характерні звуки (про воду, болото)'; 'рвучкими рухами вилити, бризнути водою або іншою рідиною на кого-, що-небудь' (СУМ, XI, с. 89); *штуркну́* 'рушити': *...паліцею штуркну́, ті коралі...* (ГБ, с. 102), *штуркнути*, *штуркати* 'штурхнути' (Саб., с. 425), *штурнути*, -рну́, -не́ш 'штовхнути' (Гр., IV, с. 516), *штурнути*, *штуркну́*, *штуркне́ш* / *штуркати* 'штурхати' (СУМ, XI, с. 549).

У південно-західному наріччі серед аналізованих вербативів спорадично трапляється онома топ, семема якого репрезентують омонімічність відношень гомогенної природи, диференційним маркером яких слугує варіантна акцентуація (коренева й суфіксально-флексійна). Укладачі ж лексикографічного джерела с.у.л.м. у семемах наведених вербативів потверджують омонімічність відношень без наголосової диференціації (при суфіксально-флексійному наголошуванні): *шарнути* 'вдарити': *Йак т'і шарну* (СБГ, II, с. 379), *шарнути* 'взолити' (СБГБ, с. 186), *шарнути* 'черкнути, врізати' (СБГГ, с. 658), *шарнути* 'шарити' (Жел., с. 1084), *шарнути*, -ну́, -не́ш 'кинутися шукати'; 'шаркнути' (Гр., IV, с. 486), *шарнути*, -ну́, -не́ш², діал. 'ударити' (СУМ, XI, с. 414) і *шарнути*¹, -ну́, -не́ш, розм. 'тернути'; 'кинутися кудись, шукати' (СУМ, XI, с. 414).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, процесуальні дієслова сьомого структурного класу (із суфіксом -ну-) в досліджуваному наріччі відзначаються широтою ареалу (усі три підгрупи говорів), при високому ступені продуктивності вжитку в локальних говірках буковинсько-наддністрянської підгрупи, семантикою одноразовості, що корелює з кореневою акцентуацією, яка виводиться з пізньопраслов'янських баритонованої й окситонованої акцентних парадигм. Більшість аналізованих дієслів, незважаючи на закоріненість мотивувальних дериватів у пізньопраслов'янську мовну спільноту, становлять набутки власне української мови й характеризуються наголосовою аналогією до вербативів колишньої баритонованої акцентної парадигми або аналогією до рецесії наголосу із суфікса класу основи на корінь в інфінітивній формі дієслів колишньої окситонованої акцентної парадигми.

Хоч означені дієслова й репрезентують послідовність кореневої акцентуації, однак деякі з них, передусім ті, що відзначаються реконструкцією колишніх акцентних парадигм, у процесі історичного розвитку зазнавали зміщення наголосу з кореня на суфікс класу основи в інфінітиві, як і на флексії в презенсі. Такі наголосові процеси вмотивовані версифікаційними чинниками, наголосовою специфікою лемківських говорів (акцентованість передостаннього складу), імовірністю технічного упушення укладачів відповідних лексикографічних джерел, спорадичністю реалізації в окремих говірках функційного навантаження наголосу. Деякі ж дієслова усталилися з варіантним наголошуванням (кореневим і суфіксально-флексійним), зумовленим перехрещенням двох наголосових тенденцій (південно-західної й південно-східної) української мови. Частина дієслів у п.-с.в.у.л.м. та в.у.л.м.п.у., а отже – і в с.у.л.м. усталилася із суфіксально-флексійною акцентуацією, спричиненою впливом лексикографічної традиції російської мови. Серед аналізованих вербативів спорадично трапляються й деривати з омонімічними відношеннями гомогенної структури, засобом диференціації яких слугує варіантність акцентуації.

Стаття відкриває перспективи для дослідження наголосових особливостей вербативів із становою семантикою кореневого акцентного типу.

Умовні скорочення

б.г. – бойківські говірки (СБГ), л.с.схб.г. – локальна сучасна східнобойківська говірка (СКУТГ), с.цб.г. – сучасні центральнобойківські говірки (СЦБГ); л.с.м.г. – локальна сучасна марамароська говірка (Саб.); с.л.г. – сучасні лемківські говірки (Пирт.); г.г. – гуцульські говірки (СГГ), л.г.г. – локальна гуцульська говірка (СГГР), л.с.зг.г. – локальні сучасні західногуцульські говірки (МСГГ), л.с.пг.г. – локальна сучасна північногуцульська говірка (СГГБ); л.н.г. – локальні наддністрянські говірки (ГБ), л.пнн.г. – локальна північнонаддністрянська говірка (ДСсР), л.с.н.г. – локальна сучасна наддністрянська говірка (СГС); с.надс.г. – сучасні надсянські говірки (УГПЗН); зв.г. – західноволинські говірки (Корз.), под. – подільські говірки (Гов.); г.в.у.л.м. – галицький варіант української літературної мови, в.у.л.м.п.у. – варіант української літературної мови періоду українізації, п.-с.в.у.л.м. – південно-східний варіант української літературної мови, с.у.л.м. – сучасна українська літературна мова.

ЛІТЕРАТУРА

- Винницький, В. (2002). *Українська акцентна система: становлення, розвиток*. Львів: Біблос.
- Скляренко, В. Г. (2017). *Історія українського наголосу. Дієслово*. Київ: НВП “Видавництво “Наукова думка” НАН України.

REFERENCES

- Vynnytskyi, V. M. (2002). *Ukrainska akcentna systema: stanovlennia, rozvytok*. Lviv: Biblos.
- Skliarenko, V. H. (2017). *Istoriia ukrainskoho naholosu. Diieslovo*. Kyiv: NVP “Vyd-vo “Naukova dumka” NAN Ukrainy.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- Б.-Н.** – Білецький-Носенко, П. (1966). *Словник української мови* (Підг. до вид. Німчук, В. В.). Київ: Наукова думка.
- ГБ** – Верхратський, І. (1912). *Говір батоків*. Львів.
- Гов.** – Назарова, Т. В. (Ред.). *Говори української мови (збірник текстів)*. Київ: Наукова думка, 1977.
- Гол.** – Голоскевич, Г. (1961). *Правописний словник*. Лондон: Вид-во Союзу українців у Великій Британії.

- Голов.** – Матеріали для словаря Малорусскаго нарѣчія. *Мовознавство*. – першоджерела. (1982). (Т. 10, с. 311-612). Пряшів.
- Гр.** – Грінченко, Б. Д. (Упоряд.) (1958). Словарь української мови (Т. 1-4). Київ: Вид-во АН УРСР.
- Даль** – Даль, В. (1978-1980). *Толковый словарь живого великорусского языка* (Т. 1-4). Москва.
- ДСсР** – Горбач, О. (1965). Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів. *Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області: Відбиток з “Наукових Записок” Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені*. (Т. VII (X), 24-103).
- ЕСУМ** – *Етимологічний словник української мови* (Гол. ред. О. С. Мельничук). (1982–2004). Т. IV: Н – П. (Ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко). – Київ: Наукова думка.
- Жел.** – Желеховський, Є., Недільський, С. (1982). *Малоруско-німецький словар* (Т. 1-2). Мюнхен.
- Корз.** – Корзюнок, М. М. (1987). Матеріали до словника західноволинських говорів. *Українська діалектна лексика* (с. 62-267). Київ: Наукова думка.
- МСГГ** – Піпаш, Ю. О., Галасюк, Б. К. (2005). *Матеріали до Словника гуцульських говірок*. Ужгород: Графіка.
- Номис** – *Українські прислів'я, приказки і таке інше*. (1993). Зб. О.В. Марковича та інших. Уклад М. Номис. Упоряд. приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь.
- Орф.** – Головащук, С.І. та ін. (Уклад.). (1994). *Орфографічний словник української мови*. Київ: Довіра.
- Саб.** – Сабодаш, І. (2008). *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра.
- Онишкевич, М. Й.** (1984). *Словник бойківських говірок* (Ч. 1-2). Київ: Наукова думка.
- СБГГ** – Гуйванюк, Н. В. (Ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- СГГ** – Закревська, Я. (Ред.). (1997). *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів: Інститут українознавства НАН України.
- СГГБ** – Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови*. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.
- СГГР** – Грицак, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Росішка*. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.
- СГЦБ** – Матіїв, М. (2013). *Словник говірок центральної Бойківщини*. Київ, Сімферополь: Ната.
- Скл.** – Складенко, В. Г. (2016). *Історія українського наголосу. Дієслово*. Київ: НВП “Видавництво “Наукова думка” НАН України.
- СКУТГ** – Николаев, С. Л., Толстая, М.Н. (2001). *Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов*. Москва.
- СУМ** – Білодід, І. К. (Ред.). (1970-1980) *Словник української мови: в 11-ти т.* (Т. I, Т. II, Т. IV, Т. VI, Т. IX, Т. X, Т. XI). Київ: Наукова думка.
- Ум., Сп.** – Уманець, М. і Спілка, А. (1896). *Словарь російсько-український* (Т. 3: П – С.). Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.
- SH** – Janów J. (2001). *Słownik huculski [text] / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. Krakow.*

Дата надходження до редакції 24.09.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 811.161.2'35-048.35-048.76"2018"(045)

ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 2018 р. ЯК АКТУАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПРАВОПИСНИХ НОРМ: НАГАЛЬНІСТЬ ЗМІН ТА ПРОБЛЕМАТИКА

ПРИЙМАК Д. М.

аспірант

Київський національний лінгвістичний університет

audapro@ukr.net

У статті проаналізовано основні правописні зміни, запропоновані в проекті нової редакції Українського правопису 2018 р. Досліджено історичне підґрунтя таких змін; доведено, що вони ґрунтуються на традиційних засадах української фонетико-морфологічної системи, яких дотримувалися укладачі орфографічних видань й академічних словників до правописної реформи 1933 р.

Проект нової редакції Українського правопису 2018 р. витлумачено як спробу очищення української орфографії від штучно нав'язаних їй 1933 р. приписів. Відзначено положення проекту, що відповідають традиційним засадам українського написання. Водночас указано на зміни, які суперечитимуть принципу системності в орфографії. Окреслено проблеми, що можуть виникнути після ухвалення пропонованих правописних норм. Висловлено додаткові пропозиції щодо вдосконалення українського правопису.

Ключові слова: український правопис, проект правопису 2018 р., правописна реформа, орфографічні норми, фонетико-морфологічна система.

2018 DRAFT UKRAINIAN ORTHOGRAPHY AS AN ATTEMPT OF ACTUALISATION OF TRADITIONAL ORTHOGRAPHIC RULES: URGENCY OF CHANGES AND ISSUES

PRYIMAK Dmytro Mykhailovych

PhD Student

Kyiv National Linguistic University

audapro@ukr.net

Introduction. A part of fundamental phonetical and morphological principles of the Ukrainian language were abolished by the occupation government of Russia in the course of the 1933 orthographic reform. This reform aimed at erasing distinctive features of the Ukrainian orthography and assimilating it into the Russian orthography. The current orthographic rules in Ukraine are based almost completely on the aforesaid centrally imposed changes. On August 15, 2018, the Ministry of Education and Science of Ukraine proposed its Draft Orthography as a step toward restoration of the traditional Ukrainian orthography.

Purpose. The article aims at analysing the 2018 Draft Ukrainian Orthography and the main changes it seeks bringing to the orthographic rules currently in force in terms of their historical roots, and to reveal possible associated issues.

Methods. Secondary research was used for collecting necessary data. Comparative analysis allowed revealing the source of proposed changes in the Ukrainian orthography. Deductive thinking was applied to investigate and assess possible issues.

Results. The detailed consideration of the Draft Orthography has shown that the proposed changes are rooted in the orthographic rules stipulated in pre-1933 editions of the Ukrainian Orthography and academic Ukrainian dictionaries. Bringing these elements back to use and recognizing them officially as correct and inherent of the Ukrainian language system should be seen as indispensable for subsequent harmonious development of the language. However,

the 2018 Draft Ukrainian Orthography also has several significant shortcomings. Namely, it permits variance in almost all rules proposed, which might bring ambiguousness in a number of contexts. Also, the Draft Orthography fails to take into account other traditional rules of the Ukrainian language such as the dual number, certain flexions, etc., which have remained eliminated since 1933.

Conclusion. The 2018 Draft Ukrainian Orthography aims at restoring traditional orthographic rules of the Ukrainian language and is based on pre-1933 editions of the Ukrainian Orthography and academic Ukrainian dictionaries. A number of issues should be addressed appropriately in order to integrate the new rules effectively.

Keywords: Ukrainian orthography, 2018 Draft Orthography, orthography reform, orthographic rules, phonetical and morphological system.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. 15 серпня 2018 р. Міністерство освіти і науки України опублікувало проект нової редакції Українського правопису (Проект-2018) і винесло його на громадське обговорення. Згідно з повідомленням міністерства, проект нової редакції Українського правопису ґрунтується на українській правописній традиції, водночас зважаючи на новітні мовні явища (Міністерство освіти і науки України, 2018). Істотним недоліком ситуації є відсутність пояснень Української національної комісії з питань правопису щодо джерел пропонованих змін. Маючи на увазі загальносуспільний характер обговорення Проекту-2018 та ймовірну неоднозначну реакцію на пропоновані зміни з боку частини населення, необхідно детально дослідити історичне підґрунтя таких змін, зокрема джерела, що закріплюють традиційні українські правописні норми, а також проаналізувати проблеми, що можуть постати у зв’язку із запровадженням таких змін.

Актуальність дослідження полягає в необхідності витлумачення походження пропонованих правописних змін у контексті громадського та фахового обговорення Проекту-2018.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на свою новизну Проект-2018 ще не був об’єктом наукового аналізу. Історичні аспекти правописного питання в Україні та нагальність змін із метою відтворення традиційних правописних норм розглядалися в працях О. Д. Пономарева (2013), В. В. Німчука (2009), Н. І. Гавдиди і Л. Т. Назаревич (2014) та ін. Проблему доцільності правописних змін у контексті сучасного соціокультурного становища в Україні висвітлює Н. М. Фіголь (Фіголь, 2011). Однак згадані праці видано задовго до оприлюднення проекту нової редакції Українського правопису 2018 р., тому вони цілком не пояснюють походження окремих елементів, пропонованих Українською національною комісією з питань правопису. Поглиблений розбір змін до Українського правопису наводиться в дослідженні Д. М. Приймака, О. В. Томіленко і З. Ю. Ковальчук (2018). Воно слугуватиме вихідним пунктом аналізу в межах цієї статті.

Мета статті – дослідити підґрунтя запропонованих у Проекті-2018 змін до Українського правопису та виявити їхній зв’язок із традиційними нормами, закріпленими в правописних та словникових виданнях до 1933 р. **Завдання статті:** проаналізувати основні зміни, регламентовані Проектом-2018; виявити зв’язок пропонованих норм із традиційними правописними джерелами; з’ясувати можливі проблеми щодо запровадження таких змін та окреслити напрямки подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу нагальності правописних змін передусім варто розуміти історичні особливості формування українських правописних норм. О. Д. Пономарів у своєму дослідженні зазначає, що за новітньої доби першим формалізованим зведенням правил постали “Найголовніші правила українського правопису”, опубліковані 1921 року. Укладений провідними освітніми діячами та мовознавцями (зокрема А. Ю. Кримським) за доби незалежного існування Української Народної Республіки, цей документ став підвалиною для подальшого усталення та розширення правописних норм (Пономарів, 2013, с. 174).

1928 року, уже за умов російської окупації, ухвалено перший унормований Український правопис, який набув чинності 1 січня 1929 р. Правопис став загальнообов'язковим для використання в мовній практиці. Його вагомим досягненням було унормування правил мовного вжитку на базі поєднання правописних традицій Наддніпряни та Західної України (Німчук, 2009, с. 95-96). Провідну роль Українського правопису 1929 р. наголошує й О. Д. Пономарів, зазначаючи, що до закріплення правописних норм долучилися провідні мовознавці того часу, зокрема Агатангел Кримський, Григорій Голоскевич, Олекса Синявський, Степан Смаль-Стоцький та ін. (2013, с. 174).

Проте 1933 р. окупаційна російська влада ухвалила нову редакцію Українського правопису, якою директивно розпочала процес примусового асимілювання української мови до російської (Гавдида і Назаревич, 2014, с. 78). Централізовано керована правописна реформа призвела до штучного викорінення питомих українських мовних норм та критично обмежила можливості природного розвитку мови впродовж подальших десятиріч.

Серед примусово введених 1933 р. змін в українській морфологічній та фонетичній системах В. В. Німчук називає усунення цілком літери *г*, введення непритаманних українській мові в низці випадків флексій тощо (2009, с. 96).

1999 р. українські мовознавці спробували відновити деякі штучно зліквідовані норми української фонетико-морфологічної системи (Німчук, 2009, с. 100). Проект 1999 р. був рішучою спробою повернення до традиційних правописних норм. Однак Н. М. Фіголь наголошує, що правописна дискусія в Україні наприкінці 1990-х рр. призвела до істотних протиріч у суспільстві, оскільки вийшла за межі фахового опрацювання правописних змін у мовознавчих колах. Окрім негативного сприйняття пропонованих змін частиною суспільства, багато важило також використання мовного питання з політичною метою (Фіголь, 2011, с. 93).

Проаналізувавши наведені дані, можна пристати до аргументів О. Д. Пономарева, В. В. Німчука та ін.: за умов незалежності повернення до питомих фонетико-морфологічних норм убагацьким необхідним кроком для усунення несистемних рис чинного українського правопису, унормування його правил на базі традиційних орфографічних та фонетичних норм, а також збереження мовного й культурного надбання України.

Згідно з повідомленням Міністерства освіти і науки України, саме це й має на меті проект нової редакції Українського правопису (2018). Беручи до уваги наведені факти, доцільно проаналізувати деякі основні зміни, пропоновані в Проекті-2018, та провести їхнє порівняння з нормами, закріпленими в правописних та словникових джерелах, виданих до реформи 1933 р.

1. Проект-2018 уможливує вживання літери *и* на початку слова перед приголосними *н* та *р* у деяких питомих українських і давно засвоєних словах відповідно до вимови: “*індік* (*индік*), *індича* (*индича*), *індиченя* (*индиченя*), *індичий* (*индичий*), *індичина* (*индичина*), *індичитися* (*индичитися*), *індичка* (*индичка*), *ірій* (= *вірій*), *ірод* (*ірод*) (дуже жорстока людина) та ін.” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 6). Чинний Український правопис можливість уживання літери *и* на початку слів відкидає: “На початку слова пишеться *і*, а не *и*: *ім'я*, *індік*, *іній*, *інколи*, *іноді*, *іниий*, *існувати*, *істина*” (Український правопис, 2015, с. 8).

Джерело пропонованої зміни. “Найголовніші правила українського правопису” 1921 р. зазначають, що на початку слів перед літерою *н* може вживатися літера *и*: “*ишиий*, *инколи*, *иней*, *иноді*” (с. 3). Уживання літери *и* на початку слова перед літерами *н* та *р* широко представлено в академічних словниках, виданих до директивних змін у правописі 1933 р., зокрема в “Словарі української мови” за ред. Б. Д. Грінченка (Грінченко, 1907–1909), Російсько-українському академічному словнику за ред. А. Ю. Кримського і С. О. Єфремова (Кримський і Єфремов, 1924–1933) та ін.

Можливі проблеми. Оскільки Проект-2018 припускає варіантне вживання літер *и* та *і* в наведених словах, не вбачається можливих проблем в адаптуванні наведеної норми.

2. Згідно з Проектом-2018 пишуться разом складні іменники з першим іншомовним компонентом *анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-*: “*антивірус, контрудар, віцепрем’єр, віцеконсул, ексчемпіон, ексміністр, експрезидент, лейбгвардієць, лейбмédик, обермайстер, оберофіцєр, оберлейтенант, оберпрокурор, штабскапітан, унтерофіцєр*, але за традицією *контр-адмірал*” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 33). Натомість чинним Українським правописом визначається, що пишуться через дефіс усі складні іменники на позначення державних посад, військових, наукових звань, зокрема й із першим іншомовним компонентом *контр-, унтер-, штабс-*, а також усі складні іменники з першою складовою частиною *віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-* (Український правопис, 2015, с. 39).

Джерело пропонуваної зміни. Чітко визначити джерело не вдалося. Правопис 1929 р. не наводить правил щодо написання зазначених компонентів (Український правопис, 1929, с. 5-6). Видані до 1933 р. словники написання таких слів регламентують теж по-різному. Так, іменники з першим іншомовним компонентом *віце-* пишуться разом у правописному словнику Г. К. Голоскевича 1929 р.: *віцедирєктор, віцеконсул, віцепрезидент* (Голоскевич, 1929), тим часом як у Російсько-українському академічному словнику за ред. А. Ю. Кримського і С. О. Єфремова (1924–1933) наведені слова подаються з написанням через дефіс.

Можливі проблеми. Оскільки дослідження правописних джерел не виявило підґрунтя пропонуваної зміни щодо написання іншомовних приростків, убачається, що зміна орфографії щодо таких префіксів може спричинити порушення системності в уживанні правописних норм.

3. Проект-2018 визначає, що **невідмінюваний числівник *нів* пишеться окремо з наступним іменником у формі родового відмінка**: “*нів аркуша, нів години, нів відрá, нів міста, нів огірка, нів острова, нів яблука, нів ящика, нів ями, нів Європи, нів Києва, нів України*” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 36). Чинний правопис визначає, що складні іменники з першою частиною *нів-* пишуться разом або через апостроф, а перед іменниками – власними іменами – через дефіс (Український правопис, 2015, с. 38).

Джерело пропонуваної зміни. Тотожні правила наводяться в правописі 1929 р.: “З іменниками *нів* пишеться разом, коли ввіходить у суцільне слово: *нівдень, нівпáрубок, нівáркуш, нівквáрта, нівпол’кiпок, ніврiк* і т. ін. (тобто коли можливі форми *нівднем, нівпáрубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *нів Хáркова, нів óбповідi*” (Український правопис, 1929, с. 39).

Можливі проблеми. Попри можливе несприйняття запропонуваної зміни, вона забезпечить системність, якої бракує чинному правопису, закріпивши визначення слова *нів* як невідмінюваного числівника та усталивши єдиний підхід до його написання з іменниками – загальними та власними назвами.

4. Щодо **родового та давального відмінків однини іменників третьої відміни** Проект-2018 зазначає: “У художніх текстах іменники на -ть після приголосного, а також слова *кров, любóв, óсiнь, сiль, Русь, Білорусь* можуть набувати як варіант закінчення -и: *гiдности, незалéжности, рéдости, смёрти, чéсти, хорóбрости; крóви, любóви, óсени, sóли, Рýси, Білорýси*” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 100). Чинний Український правопис для таких іменників у зазначених відмінках визнає лише закінчення -i (Український правопис, 2015, с. 93).

Джерело пропонуваної зміни. Тотожні наведеним у Проекті-2018 правила викладено в “Найголовніших правилах українського правопису”: “У словах жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук, треба писати в родовому відмінкові однини -и, а в давальному й місцевому однини та називному й знахідному множини треба писати -i; напр., род. відм. – *з ночи, коло печи, з подорожи, цієї соли, нічної тіни, без сповiди, без вiдповiди, з радости, до смерти* [...] Виняток в *осени*” (Найголовніші правила українського правопису, 1921, с. 11), а також у Правописі 1929 р.: “[...] *вiд радости, з вiсти, до смёрти, без чвёрти* [...] Також винятково: *до óсени, без sóли, крóви, любóви, Рýси*” (Український правопис, 1929, с. 26).

Можливі проблеми. Основною проблемою є те, що правопис установлює нормативність вживання флексії *-и* в наведених випадках тільки в художніх текстах. Однак варто зазначити, що вживання флексії *-и* в зазначених іменникових формах набуває дедалі більшого поширення не тільки в художніх, але й у наукових текстах, а також у повсякденному мовленні. Обмеження нормативності такої флексії сферою художніх текстів видається штучним та може породжувати додаткові проблеми сприйняття.

5. Щодо родового відмінка однини іменників четвертої відміни Проект-2018 зазначає: “У художніх текстах іменники, у яких при відмінюванні з’являється суфікс **-ен-**, можуть набувати як варіант закінчення **-и:** *імени, племени* тощо” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 102), тим часом як чинним правописом для таких іменників у родовому відмінку однини визнається лише закінчення *-і* (Український правопис, 2015, с. 95).

Джерело запропонованої зміни. Наведене правило фіксує Правопис 1929 р.: “Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** – див. § 22 II відміна): *до теляти, горцяти* [...] і слово *імени*” (с. 26). Також написання родового відмінка *імени* наводиться в “Словарі української мови” за заг. ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909), Російсько-українському академічному словнику за ред. А. Ю. Кримського і С. О. Єфремова (1924–1933), Правописному словнику Г. К. Голоскевича (1929) та ін.

Можливі проблеми. Головною проблемою видається брак системності у зв’язку з обмеженням вживання флексії *-и* сферою художніх текстів.

6. Проект-2018 зазначає, що **передання звука [g] в іншомовних прізвищах та іменах** може відбуватися рівноправно обома способами: “шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** (*Васко да Гама, Вергілій, Габсбург, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гонгадзе, Гуллієр*) і шляхом імітації іншомовного **[g]** – буквою **г** (*Васко да Гама, Вергілій, Габсбург, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гонгадзе, Гуллієр* і т. ін.)” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 127). Натомість чинний правопис зазначає, що звук [g] в іншомовних іменах та прізвищах передається переважно літерою *z*, визнаючи правомірність збереження звука [g] лише у вимові, але не на письмі (Український правопис, 2015, с. 19).

Джерело запропонованої зміни. Визнання можливості вживання літери *г* для відтворення звука [g] в іншомовних іменах та прізвищах ґрунтується на положеннях “Найголовніших правил українського правопису”: “Звук *g* у чужоземних словах передаємо через *z*: *гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія*. Але в чужих прізвищах точно одрізняємо *g* од *h*: *Гюго (Hugo), Гутгейль, Гріг, Гартман*” (1921, с. 13-14), а також на положеннях Правопису 1929 р.: “Чуже **h** передаємо нашим **г**, щождо чужого **g**, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **г**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г** (порівн. § 54): *Англія, газ, газета, гама, гегемонія* [...] *агєнт, агітація, агроном, Арагонія, бравнінг, Брюгге, Гамбург, Гегель, гідальго, гугєноти, Гюго, гарантія, Гарбонна, гвардія, Гвінея, Гергард, Гете* [...]” (Український правопис, 1929, с. 45).

Можливі проблеми. Попри те, що Проект-2018 є компромісним і ґрунтується на принципах визнання варіантності, такий підхід може спричинити істотні проблеми в контексті транслітерування іншомовних власних назв, зокрема зважаючи на необхідність усталення точних відповідників для вживання в офіційному мовленні. Для усунення розбіжностей у транслітеруванні іншомовних власних назв вважається за доцільне відновити повною мірою норми написання іншомовних власних назв, подані в Правописі 1929 р., оскільки він чітко регламентує принципи передавання на письмі та у вимові латинських букв та буквосполучень *g, h, kh*. Варто також зазначити, що Постанова Кабінету Міністрів України № 55 від 27 січня 2010 р. “Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею” чітко визначає принципи передання українських літер *z, t, x* у латинському алфавіті через *h, g, kh* відповідно (Кабінет Міністрів України, 2010). Убачається обґрунтованим використання аналогічних

принципів і за транслітерування латинського алфавіту кирилицею в українській мові: як з міркувань відновлення традиційних фонетичних та орфографічних норм, так і з погляду вироблення єдиного підходу щодо транслітерування.

Додатково варто наголосити, що Проект-2018 оминає питання відтворення звука [g] в іншомовних географічних власних назвах через літеру *г*. Проте саме таке відтворення є питомим для системи української мови, що підтверджується наведеними вище нормами Правопису 1929 р. Крім того, аналогічні принципи відтворення латинських букв та буквосполучень *g, h, kh* через українські літери *г, з, х* відповідно закріплено в Інструкціях та Правилах Департаменту геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів України від 2001 р. з передання українською мовою англійських географічних назв і термінів, географічних назв і термінів Бельгії, Італії тощо (Департамент геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів України, 2001). Унаслідок цього в офіційному мовленні сьогодні існує дуалістична ситуація з написанням назв Грейфілд і Грейфілд, Гендрінген і Гендрінген, Гроссето та Гроссето тощо. Усталення єдиних принципів відтворення іншомовних фонем згідно з традиційними засадами української фонетичної системи вбачається важливим у розробленні та впровадженні змін до чинного українського правопису.

7. В узвичаєних запозиченнях із грецької мови з *th* Проект-2018 визнає можливою **варіантність із уживанням літер *ф* і *т***: “Буквосполучення **th** у словах грецького походження передається звичайно буквою **т**: *антолógія, антрополógія, аптéка, áстма, бібліотéка, католицький, теа́тр, тео́рія, ортодо́кс, ортопéдія, Амальтéя, Прометéй, Тéкля, Таїсія, Теодóр*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *ана́фема і ана́тема, дифіра́мб і дити́ра́мб, ефі́р і ете́р, ка́федра і кате́дра, логарі́фм і логарі́тм, мі́ф, міфоло́гія і мі́т, мітолóгія, Ага́тангел і Агафа́нгел, Афі́ни і Ате́ни, Бори́сфен і Бори́стен, Демосфе́н і Демостéн, Ма́рфа і Ма́рта, Фе́дось і Тодóсь, Феса́лія і Теса́лія* та ін.” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 127). Чинний український правопис зазначає: “**Th** залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то літерою **ф**: *арифме́тика, ефі́р, ка́федра, логарі́фм, мі́ф, орфогра́фія, па́фос, Фе́дір*, – то літерою **т**: *бібліотéка, ортодо́кс, ортопéдія, теа́тр, тео́рія; Таде́й, Теодóр*” (Український правопис, 2015, с. 119).

Джерело пропонуваної зміни. Наведена норма ґрунтується на традиційних засадах українського правопису, викладених у “Найголовніших правилах українського правопису”: “У словах, недавно або не дуже давно взятих, чуже *θ th* на письмі передаємо через *т* (не через **ф**): *катедра, Атени, ортографія, міт (міф), анатема, апофтеґма, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер* і т. ін. Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: *Теофан, Теодосій, (або Тодос)*. Але є скількись слів цієї категорії, де пишеться *ф* або *хв*, а іноді й *х*: *Федір або Хведір (рідше Тодір); Тимохвій або Тимофій, (рідше Тимотей), гора Афон (рідше Атос), Хома*. Коли такі ймення відносяться до людей західньої Європи, а не до українців, то треба писати тільки *т*: *Тома Аквінський (а не Хома)*” (1921, с. 15), а також у Правописі 1929 р.: “Грецьке *θ (th)* передаємо через **т** (а не через **ф**): не тільки *теа́тр, теоло́гія, бібліотéка, тео́рія, метода́, атеї́зм*, але й *па́тос, ете́р, кате́дра, мі́т, ортогра́фія, арифме́тика, дити́ра́мб, логарі́тм, етіопський, Пітаго́р, Ате́ни, Корінт, Методі́й* і т. ін. Так само: *Теофа́н, Теодо́р, Теодосі́й*, але *Фе́дір (рідше Хведір), Тимофій, Афо́н (рідше Атос), Хома́*. Та коли ці ймення відносяться до людей Західньої Європи, то теж вживаємо *Тома́, Теодо́р*” (Український правопис, 1929, с. 47).

Можливі проблеми. Щодо цієї зміни постає питання варіантності в принципах передання власних назв. Крім того, твердження про “узвичаєний” характер низки слів із літерою *ф* в українській мові видається позбавленим принципу історичності, оскільки, як зазначалося раніше, такі зміни введено директивно окупаційною російською владою під час правописної

реформи 1933 р., через що їх справедливо кваліфікувати як насаджені, але не як узвичаєні. Залишення варіантності щодо наведених змін може також спричинити суспільні дискусії та породити подальші суперечки в мовознавчих колах.

8. Дифтонг *ai* в запозиченнях Проект-2018 пропонує **передавати переважно через *ав***, додатково зазначаючи: “У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення ***ai*** звичайно передається через ***ав***: *автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра, мавр, Аврора, Лавро, Павло*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення ***ai*** шляхом транслітерації як ***ау***, допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна*” (Проект нової редакції Українського правопису, 2018, с. 132). Натомість згідно з чинним правописом такий дифтонг українською мовою передається переважно через буквосполучення *ау*, зі збереженням *ав* лише в низці слів: “*автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон; Австралія, Австрія; Август, Аврора*” (Український правопис, 2015, с. 124).

Джерело пропонуваної зміни. Пропонована норма ґрунтується на положеннях “Найголовніших правилах українського правопису”: “Чужий дифтонг *ai* передаємо через *ав*: *автор, автограф, аудиторія, авдієнція, лавровий, Август, Австрія, фавна, фавністичний, Таврія, авкціон*. Аналогічно – *локавт, бравнінг*. Тільки перед голосними передаємо той дифтонг через *ау*, а не через *ав*: *Ауе, Ауербах, Шопенгауер*” (1921, с. 18-19), а також на положеннях Правопису 1929 р.: “Дифтонг *ai* й *oi* передаємо через ***ав*** (***яв***) і ***ов***: *Август, Австрія, аудиторія, авдієнція, автограф, аргоніт, гавтвяхта, глядберова сіль, льяквіт, бравнінг, павперізм, равт, фавна, Фавст* (не Фауст), *Гавптман, Павлі, Павльсон, Штравс, Макс Нордав, Австерліц, Гавф, Гавс, Кавтський, Бічер-Стів, Бернард Шов* і т. ін. Але звичайно *Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Гебауер, Тоуер, Соуер* і т. ін.” (Український правопис, 1929, с. 48).

Можливі проблеми. Потенційні проблеми тотожні тим, які описано в попередньому пункті дослідження: варіантність норми може призвести до подальших суперечок та браку уніфікованості підходів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз проекту нової редакції Українського правопису 2018 р. засвідчив, що пропонувані в ньому зміни дійсно спрямовані на розв’язання нагальних проблем щодо відновлення питомих рис української фонетико-морфологічної системи, штучно зреформованої 1933 р. Основні положення Проекту-2018 ґрунтуються на традиційних правописних засадах української мови, що є важливим для збереження її ідентичності. Проте певні несистемні елементи або компромісні рішення, покладені за основу в Проекті-2018, можуть негативно позначитися на усталенні пропонуваних змін в ужитку. Істотним недоліком є відсутність фахових пояснень щодо необхідності пропонуваних змін.

Перспективи здійсненого дослідження вбачаються в обґрунтуванні деяких інших можливих змін до чинного правопису, зокрема можливості визнання правописними нормами граматичної форми двоїни, відновлення вживання флексії *-у* в родовому відмінку назв міст у загальному випадку, визнання правомірності вживання флексії *-ові* в місцевому відмінку всіх іменників чоловічого роду, а також в аналізі інших елементів, які штучно усунуто з української мови правописною реформою 1933 р. та які з певних, непояснених, міркувань не відображено в проекті нової редакції Українського правопису 2018 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Гавдида, Н. І. і Назаревич, Л. Т. (2014). Лінгвоцид як форма мовної політики. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство, II* (24). 77–80.
Голоскевич, Г. К. (1929). Правописний словник. Харків. Узято з <https://r2u.org.ua/>

- Грінченко, Б. Д. (ред.). (1907–1909). Словарь української мови (у 2 т.). Київ. Узято з <https://r2u.org.ua/>
Департамент геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів
України. (2001). *Інструкції та Правила з передачі українською іношомовних географічних
назв і термінів*. Узято з http://chtyvo.org.ua/authors/Minekoresursiv_Ukrainy/
- Кабінет Міністрів України. (2010). *Про впорядкування транслітерації українського алфавіту
латиницею* (Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55). Узято з
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>
- Кримський, А. Ю. і Єфремов, С. О. (ред.). (1924–1933) *Російсько-український академічний
словник* (у 4 т.). Узято з <https://r2u.org.ua/>
- Міністерство освіти і науки України. (2018). *МОН пропонує для громадського обговорення
проект нової редакції Українського правопису*. Узято з <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-novoyi-redakciyi-ukrayinskogo-pravopisu>
- Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут
української мови. (2015). *Український правопис*. Київ: Наукова думка.
- Німчук, В. В. (2009). Ю. Шевельов і проблеми нашого правопису (до 100-річчя від дня
народження Ю. Шевельова). *Українська мова, XIII*. 95–101.
- Пономарів, О. Д. (2013). Чи українській мові потрібен український правопис? *Вісник
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія “Хімія”, 13*.
174–175.
- Приймак, Д. М., Томіленко, О. В. і Ковальчук, З. Ю. (2018). *Порівняння чинного Українського
правопису та проекту Українського правопису 2018 р.* Узято з <https://kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/pravopys/>
- Проект нової редакції Українського правопису*. (2018). Узято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/08/15/novoi-redaktsii-pravopisu.pdf>
- Скрипник, М. О. (ред.). (1929). *Український правопис*. Харків: Державне видавництво України.
- Українська академія наук. (1921). Найголовніші правила українського правопису. Київ. Узято
з http://chtyvo.org.ua/authors/Krymskyi_Ahatanhel/Naiholovnishii_pravyla_ukrainskoho-pravopysu.pdf
- Фіголь, Н. М. (2011). Сучасні правописні дискусії. *Актуальні проблеми української лінгвістики:
теорія і практика, 22*. 91–95.

REFERENCES

- Havdyda, N. I. i Nazarevych, L. T. (2014). Linhvotsyd yak forma movnoi polityky. *Naukovi
zapysky TNPU. Seriya: Movoznavstvo, II* (24). 77-80.
- Holoskevych, H. K. (1929). Pravopysnyi slovnyk. Kharkiv. Uziato z <https://r2u.org.ua/>
- Hrinchenko, B. D. (red.). (1907–1909). Slovar ukrainskoi movy (u 2 t.). Kyiv. Uziato z <https://r2u.org.ua/>
Departament heodezii, kartohrafii ta kadastru Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy.
(2001). Instruksii ta Pravyla z peredachi ukrainskoiu inshomovnykh heohrafichnykh nazv i terminiv.
Uziato z http://chtyvo.org.ua/authors/Minekoresursiv_Ukrainy/
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2010). Pro vporiadkuvannia transliteratsii ukrainskoho alfavitv latynytseiu
(Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.01.2010 No. 55). Uziato z <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>
- Krymskyi, A. Yu. i Yefremov, S. O. (red.). (1924–1933) Rosiisko ukrainskyi akademichnyi slovnyk
(u 4 t.). Uziato z <https://r2u.org.ua/>
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2018). MON proponuie dlia hromadskoho obhovorennia
proekt novoi redaktsii Ukrainskoho pravopysu. Uziato z <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-novoyi-redakciyi-ukrayinskogo-pravopisu>

- Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Instytut ukrainskoi movy. (2015). *Ukrainskyi pravopys*. Kyiv: Naukova dumka.
- Nimchuk, V. V. (2009). Yu. Shevelov i problemy nashoho pravopysu (do 100-richchia vid dnia narodzhennia Yu. Shevelova). *Ukrainska mova, XIII*. 95–101.
- Ponomariv, O. D. (2013). Chy ukrainskii movi potriben ukrainskyi pravopys? *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Seriia "Khimiiia", 13*. 174–175.
- Proekt novoi redaktsii Ukrainskoho pravopysu. (2018). Uziato z <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennia/2018/08/15/novoi-redaktsii-pravopisu.pdf>
- Pryimak, D. M., Tomilenko, O. V. i Kovalchuk, Z. Yu. (2018). Porivniannia chynnoho Ukrainskoho pravopysu ta proektu Ukrainskoho pravopysu 2018 r. Uziato z <https://kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/pravopys/>
- Skrypnyk, M. O. (red.). (1929). *Ukrainskyi pravopys*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy.
- Ukrainska akademiia nauk. (1921). *Naiholovnishii pravyla ukrainskoho pravopysu*. Kyiv. Uziato z http://chtyvo.org.ua/authors/Krymskyi_Ahatanhel/Naiholovnishii_pravyla_ukrainskoho_pravopysu.pdf
- Fihol, N. M. (2011). Suchasni pravopysni dyskusii. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka, 22*. 91–95.

*Дата надходження до редакції 22.09.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.*

УДК 811.161.2'243'373'.46:378.016

ТЕРМІНИ ЗНАННЯ, УМІННЯ, НАВИЧКИ: ВІД УНОРМУВАННЯ ДО ГАРМОНІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

ТУРКЕВИЧ О. В.

кандидат філологічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
turkevych@gmail.com

У статті проаналізовано терміни *знання*, *вміння*, *навички* як спеціальні одиниці фахової мови методики викладання української мови як іноземної. З'ясовано, що *знання* – це сукупність відомостей, яких студенти набувають чи якими володіють; *уміння* – здатність вести діяльність іноземною мовою, *навички* – дії, які на основі багаторазового повторення внаслідок виконання вправ і завдань стали автоматичними. Проаналізовано значення цих термінів у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти; простежено їхній взаємозв'язок із терміном *компетенція*. Окреслено мікропарадигми, які формують терміни *знання*, *вміння*, *навички* у фаховій літературі, описано співвідношення всіх гіпонімних одиниць. Визначено відповідники аналізованих термінів в англійській, польській, російській мовах; запропоновано способи унормування й гармонізації деяких термінів.

Ключові слова: знання, уміння, навички, компетенція, лінгводидактика, українська мова як іноземна.

TERMS KNOWLEDGE, LANGUAGE ABILITIES AND SKILLS: FROM NORMALIZATION TO HARMONIZATION IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE EDUCATION

TURKEYYCH Oksana Vasylivna
PhD in linguistics, Associate Professor
Ivan Franko National University of Lviv
turkevych@gmail.com

Introduction. Terms *knowledge*, *language abilities and skills* are central in the present-day Ukrainian linguodidactics. Their studying is predetermined by the necessity to find the most correct definition of them, to draw the microparadigm of notions they embody. Comparing the ways of key points understanding and explanation with those in English, Polish, and Russian languages allows to work out their categorial components.

The purpose of the article is to analyze the terms of knowledge, skills, skills in the professional language of Ukrainian linguodidactics.

The method of componental analysis makes it possible to describe the semantics of the terms under research.

Results. Particularly, it was discovered that *knowledge* is a component of the content of learning comprising a collection of information that students acquire or have. The term *language ability* refers to the capacity to carry out activities in foreign language whereas *skill* denotes actions that became automatic based on multiple repetitions while doing group and individual exercises and creative tasks. The microparadigms special for each of these terms were singled out according to different criteria and the definition of each term was given. Besides the difference between the Ukrainian system of investigated terms and the Polish, English and Russian systems was discovered. The meaning of the analyzed terms was compared with the term competence that is defined as the totality of theoretical knowledge, practical skills and abilities that are the purpose of language learning.

Conclusion. In Ukrainian language teaching the terms *knowledge*, *language abilities* and *skills* function actively with the existing subsystems of concepts, however ambiguity arises at the level of harmonization with the foreign language correspondences. Sometimes the discrepancies demonstrate the redundancy or inaccuracy arising within the Ukrainian terminology system but sometimes they show the specificity of the Ukrainian system of special units. New analytical constructions containing the units of *knowledge*, *language abilities* and *skills* may appear with the development of the methods of teaching Ukrainian as a foreign language. Thus, their analysis will be the prospect of our research.

Key words: knowledge, skills, skills, competence, linguistics, Ukrainian as a foreign language.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. Терміни *знання*, *вміння*, *навички* є одиницями змісту навчання української мови як іноземної. Постійна зміна підходів до навчання, розвиток нових напрямків і методик викладання іноземних мов, спричиняє їхню семантичну еволюцію. Актуальність дослідження цих термінів зумовлена специфікою їх уживання в сучасній фаховій мові методики викладання української мови як іноземної, а також потребою з’ясувати, які саме підсистеми гіпонімів вони формують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантику досліджуваних термінів розглядали у фаховій мові педагогіки (Гончаренко, 1997) і методики викладання української мови як рідної (Кочан, Захлюпана, 2002). Деякі терміни були джерелом докладного опису в методиці викладання української мови як іноземної, наприклад, О. Федорова (2016) простудіювала аудитивні вміння і зробила висновок, що аудитивне вміння – це мовленнєве вміння, необхідне для сприймання та розуміння усних повідомлень різних стилів мови (с. 7). Дослідження дуже ґрунтовне, проте з погляду унормування сама терміносполука *аудитивне вміння* викликає застереження, адже вживання іншомовних похідних варіантів недоцільне, якщо в терміносистемі вже функціонує український варіант – *уміння слухати*, *слухові вміння*. Т. Мелкумова (2013) проаналізувала орфоепічні вміння й навички з української мови в іноземних студентів й окреслила конкретні методичні етапи формування відповідних вмінь і навичок (Ніколаєва, 2003). Небезпосереднім об’єктом опису аналізовані терміноодиниці стали в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти [4], зокрема порівняно з термінами *компетенція* і *компетентність*. Проте ґрунтовне системне дослідження термінів *знання*, *уміння*, *навички* як взаємопов’язаних спеціальних одиниць методики викладання української мови як іноземної досі залишається актуальним.

Особливість аналізованих термінів у тому, що часто викладачі чи науковці вживають їх разом, наприклад, *сформувані лексичні знання*, *уміння*, *навички*, чи попарно, наприклад, *комунікативні вміння й навички*. Саме тому важливо з’ясувати місце зазначених одиниць у всій системі лінгводидактичних понять, зокрема в контексті її розвитку. Окремий особливий аспект, який є новизною, – аналіз термінів *знання*, *уміння*, *навички* в контексті гармонізації, тобто узгодження їх з відповідниками, які функціонують в інших мовах, зокрема англійській, польській, російській. Часто застосування порівняльного принципу дає змогу виявити надлишковість чи термінні “лакуни”, заповнення їх посприяє упорядкуванню терміносистеми.

Мета статті – проаналізувати семантичну сферу термінів *знання*, *уміння*, *навички* у фаховій мові української лінгводидактики. Поставлена мета зумовила розв’язання таких **завдань**: простежити особливості вживання цих термінів у фахових працях; окреслити мікропарадигми термінів *знання*, *уміння*, *навички*; з’ясувати їхню семантику; визначити відповідники аналізованих термінів в англійській, польській, російській мовах; запропонувати способи унормування й гармонізації деяких термінів.

Виклад основного матеріалу. Терміни *знання*, *уміння* й *навички*, як уже було зазначено, уживають разом, проте системи видових термінів, які вони формують, різні. У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти зазначено, що “загальні компетенції

тих, хто вивчає мову складаються з їхніх знань, умінь та життєвого досвіду, а також з їхнього уміння вчитися” (Ніколаєва, 2003, с. 11). Тобто знання й уміння інтерпретовано як елемент компетенції. Крім цього, виділено два гіпоніми терміна *знання*: знання світу (декларативні знання) і соціокультурні знання. Перші “набуті через досвід, освіту чи інформаційні джерела, а соціокультурні знання стосуються: повсякденного життя, його умов, міжособистісних стосунків, цінностей, ідеалів, норм поведінки, мови тіла, соціальних правил поведінки, ритуальної поведінки” (Ніколаєва, 2003, с. 102-103).

Уміння та навички розглянуто разом і виокремлено практичні й міжкультурні вміння і навички. Практичні охоплюють соціальні, вміння і навички повсякденного життя, професійні і технічні та пов’язані з довкіллям (Кочан, Захлюпана, 2002, с. 104). Міжкультурні вміння і навички – “здатність привести до спільного знаменника рідну й іноземну культуру, культурну чуттєвість і здатність визначити й використати різні стратегії для контакту з представниками інших культур, здатність виконувати роль культурного посередника між рідною культурою та іноземною, успішно долати міжкультурні непорозуміння і конфліктні ситуації, здатність долати стереотипи у стосунках” (Ніколаєва, 2003, с. 105). Такий діяльнісний підхід у розумінні мікросистеми досліджуваних термінів відрізняється від традиційно сформованого в методиці викладання української мови як іноземної (розглянемо його нижче). На практиці під час викладання та вивчення мови різні знання, уміння і навички формуються постійно й закономірно.

У сучасній лінгводидактиці поширений підхід, згідно з яким особа, яка вивчає мову, має сформувати певні компетенції. Окреме дослідження, присвячене цій проблемі, дало підстави висновувати, що компетенція – це сукупність теоретичних знань, практичних умінь і навичок, які є метою вивчення мови (Туркевич, 2013, с. 131). Тобто *компетенція* – родова одиниця, яка охоплює *знання, уміння, навички*. Проте якщо порівняємо різновиди компетенцій, виокремлені в оновленій версії Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, з типами знань, умінь і навичок, які функціонують у фаховій терміносистемі української лінгводидактики, то виявимо неповні мікропарадигми, наприклад, є *соціокультурні знання*, але немає *соціокультурних умінь і навичок*.

У Рекомендаціях помічаємо постійне звернення до комунікативної компетенції, яка складається зі стратегічної, лінгвальної, прагматичної, соціокультурної (*Common European Framework*, 2017, р. 129). Проаналізуємо докладніше, як терміни *знання, уміння, навички* стосуються цієї моделі.

Фахові контексти вживання досліджуваних термінів і способи їх розуміння дають змогу узагальнити, що **знання** як компонент змісту навчання становить сукупність відомостей, яких студенти набувають чи якими володіють. Англійською мовою *знання* це – *knowledge*, польською – *znajomość języka*, російською – *знания*.

У лінгводидактиці термін *знання* сформував окрему підсистему видових термінів за ознакою “мова-культура”, пор.: *соціокультурні, лінгвокраїнознавчі та фонові знання*.

Термін *лінгвокраїнознавчі знання* (як і всі терміносполуки, до складу яких входить одиниця лінгвокраїнознавство) функціонує в межах української лінгводидактики як наслідок пострадянського впливу. Він не має відповідників в англійській та польській мовах, проте корелює з широковживаним в російській мові терміном *лингвострановедческие знания*. Термін *лінгвокраїнознавчі знання* за семантикою дуже подібний до терміна *соціокультурні знання*, що з’явився після виходу у світ Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (Ніколаєва, 2003). Наразі в українській лінгводидактиці функціонують два терміни з відмінностями семантики, які нам вдалося виокремити на основі порівняння різних фахових контекстів.

Соціокультурні знання – знання суспільства, а також культури спільноти, мову якої вивчають, зокрема це повсякденне життя; умови життя; міжособистісні стосунки; цінності, ідеали, норми поведінки; мова тіла; соціальні правила поведінки; особливості ритуальної поведінки.

Лінгвокраїнознавчі знання – знання національно-культурних особливостей мовлення та специфіки невербальної поведінки носіїв мови в різних ситуаціях.

Термін *соціокультурні знання* у своїй семантиці не містить семи, пов'язаної безпосередньо з опануванням мови чи мовлення, на відміну від терміна *лінгвокраїнознавчі знання*. Відповідно *лінгвокраїнознавчі знання* стосуються інформації про культуру, вираженої в одиницях різних рівнів мови чи мовлення (найчастіше лексичного рівня). Натомість *соціокультурні знання* в широкому розумінні стосуються всієї інформації про життя в суспільстві та його культурних особливостей зокрема.

Ще один лінгводидактичний термін у досліджуваній підсистемі – це *фонові знання*, що означає імпліцитні соціокультурні знання, які мають носії мови. Фонові знання є окремим об'єктом навчання іноземців, оскільки ні семантика слова (чи іншої мовної одиниці), ні контекст не відтворюють специфічної культурної інформації, закладеної у свідомості носіїв мови як рідної. Наприклад, для українців *рушник* – це не лише предмет побуту, а й об'єкт у різних ритуалах, про що можуть не знати іноземці.

Варто зазначити, що вплив європейської системи термінів, пов'язаних з вивченням культури, не узгоджується з уже сформованими поняттями й українськими термінами на їх позначення.

Ще одна підсистема термінів з родовою одиницею *знання*, яка є порівняно новою для методики викладання української мови як іноземної, але її активно використовують в методиках вивчення різних європейських мов як іноземних, охоплює *імпліцитні* та *експліцитні знання*. “Імпліцитні знання (приховані знання) – інтуїтивні знання, які студент має, але не може їх пояснити. Наприклад, носії англійської мови як рідної мають сформовані знання правильного вживання артиклів, але не можуть, не вміють пояснити, як їх уживати. Експліцитні знання (виражені знання) – усвідомлені знання, які студент може пояснити. Наприклад, особи, які вивчають англійську мову, мають системні знання про вживання артиклів і можуть пояснити, у яких ситуаціях їх уживати” (Richards, Jack C., Richard, Schmidt, 2002, p. 192).

Методика викладання української мови як іноземної теж оперує поняттями імпліцитних і експліцитних знань. Маємо підстави стверджувати, що імпліцитні знання більшою мірою сформовані в тих осіб, які вивчають українську мову як успадковану чи другу. Часто також студенти, які володіють слов'янською мовою, можуть виявляти імпліцитні знання з української мови. У системному процесі вивчення мови імпліцитні знання переважно переходять в експліцитні, коли студент опановує правила, функції, норми і намагається моделювати мовлення відповідно до них.

Терміни *процедурні знання* і *декларативні знання* також формують групу за критерієм спосіб застосування знань. “Процедурні знання – це неусвідомлені знання, коли особа знає, як щось робити, але не усвідомлює, чому саме так. Такі знання переважно отримані завдяки практиці. Декларативні знання – теоретичні, фактичні знання, коли особа усвідомлює, як можна щось робити, тобто знає правила, концепції, ідеї, які може застосовувати на практиці” (Richards, Jack C., Richard, Schmidt, 2002, p. 144).

Ще одна пара термінів, які функціонують в українській лінгводидактиці: *активні мовні знання* (варіант – активні знання мови, синонім продуктивні мовні знання) і *пасивні мовні знання* (варіант – пасивні знання мови).

Термін **мовні знання (знання мови)** позначає знання про одиниці мови та їх застосування. Наприклад, знання лексики (лексичні знання), знання граматики (граматичні знання). *Активні мовні знання* – мовні знання, які часто застосовують, зокрема в усному мовленні чи письмовому. *Пасивні мовні знання* – мовні знання, яких набуває студент, коли рецептивно засвоює мовлення – усний чи письмовий варіант.

Мовні знання диференціюють відповідно до різних до рівнів мови (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Види мовних знань

ВИДИ МОВНИХ ЗНАНЬ	
Термін	Значення
Фонетичні знання (знання фонетики)	знання одиниць фонетичного рівня мови
Знання словотвору (словотвірні знання)	знання правил творення слів за допомогою різних способів
Лексичні знання (знання лексики)	знання семантики одиниць лексичного рівня і можливостей використання їх
Граматичні знання (знання граматики)	знання граматичних парадигм і варіантів використання їх
Стилістичні знання (знання стилістики)	знання особливостей функціональних стилів мови
Орфографічні знання (знання орфографії)	знання правил написання

Крім цих термінів, у досліджуваній фаховій мові можуть ще функціонувати гіпоніми до терміна *граматичні знання* спеціальні одиниці знання *морфології* (*морфологічні знання*) – знання про систему словозміни, *знання синтаксису* (*синтаксичні знання*) – знання про будову словосполучень і речень.

Разом з терміном *знання* в сучасній українській лінгводидактиці активно вживають термін *уміння*, що позначає здатність провадити діяльність іноземною мовою. Найближчими семантичними його відповідниками є: в англійській мові – *language ability*, у польській – *umiejętności*, у російській – *умения*. На відміну від терміна *знання*, термін *уміння* виформує систему понять за іншими критеріями.

Передусім виокремлюємо *комунікативні вміння* – уміння спілкуватися в умовах вирішення комунікативних завдань і *мовленнєві вміння* – уміння використовувати конкретні мовленнєві одиниці в умовах розв’язання різних завдань.

Уміння в системі видів мовленнєвої діяльності – це:

уміння читати (уміння читання) – уміння сприймати графічні знаки, декодувати їх і розуміти відповідну інформацію;

уміння писати (уміння писання) – уміння застосовувати графічну систему мови з метою передавання інформації;

уміння слухати (уміння аудіювання) – уміння сприймати усне мовлення та розуміти його;

уміння говорити – уміння висловлювати свої думки в усній формі.

Види умінь за рівнями мови представлені двома термінами – *граматичні вміння* та *лексичні вміння*.

Граматичні вміння – уміння, що ґрунтуються на розпізнаванні та прогнозуванні граматичних структур, здійсненні граматичних дій у різних умовах.

Лексичні вміння – вміння, засновані на безпосередньому розумінні лексичних одиниць та здатності їх використовувати в різних контекстах.

Уміння, що стосуються звукового оформлення мовлення, поділяють на такі різновиди:

орфоепічні вміння – уміння вимовляти звуки та фрази в потоці мовлення, а також розрізняти й розуміти їх під час слухання;

акцентуаційні вміння – уміння оперувати різними типами наголосу;

інтонаційні вміння – уміння використовувати відповідну до мети спілкування інтонацію.

Як видно з наведених прикладів, термін *уміння* формує часткові мікропарадигми за окремими ознаками. На нашу думку, це зумовлено його специфікою. Дуже часто у фаховому

лінгводидактичному контексті функціонує дієслівний варіант цього терміна – *уміти*, який узгоджується з різними дієслівними конструкціями, наприклад, *студент повинен уміти створювати текст, уміти відповідати на питання* тощо. Тобто дієслово набирає термінних ознак, концентруючи всі ознаки поняття.

Ще один термін з досліджуваної тріади – **навички** позначає дії, які на основі багаторазового повторення внаслідок виконання вправ і завдань стали автоматичними. Спеціальна одиниця *навички* має відповідник в англійській мові *skills (practical skills)*, у польській – *nauwki*, у російській – *навыки*.

Як і в підсистемі, яку сформував термін *уміння*, розрізняють *мовленнєві навички* й *комунікативні навички*, які мають лише по одному відповіднику в англійській мові – *communication skills* та польській мові – *nauwki komunikacyjne*, і два варіанти в російській мові – *речевые навыки* і *коммуникативные навыки*. Така ситуація демонструє те, що в українській мові терміни *мовлення* і *комунікація* розвиваються із семантичними відмінностями, а всі терміносполуки, що містять компоненти *мовлення* чи *комунікація* (і їх словотвірні похідні), неможливо точно перекласти англійською мовою, у якій є лише один відповідник *communicative* (чи *communication*). На основі наведених дефініцій спостерігаємо різницю в розумінні термінів *мовленнєві навички* і *комунікативні навички*.

Мовленнєві навички – навички використання мовленнєвих конструкцій відповідно до мети спілкування.

Комунікативні навички – навички використання комунікативних засобів відповідно до розв’язання завдань для досягнення певної мети.

Можна виокремити також мікросистему термінів, що стосується видів мовленнєвої діяльності.

Слухові навички (навички аудіювання) – навички сприйняття усного мовлення та узгодження його з відповідними значеннями.

Навички читання – навички сприйняття графічних знаків та їх узгодження з відповідними значеннями.

Навички писання – навички володіння технікою письма і фіксації мовлення в письмовій формі.

Навички говоріння – навички володіння усним мовленням залежно від мети.

Підсистема термінів за ознакою “мовні рівні” відрізняється від тих, які сформували терміни знання та вміння, хоча деякі спеціальні одиниці корелюють, наприклад (лексичні, граматичні) знання, вміння, навички.

Граматичні навички – навички вживання граматичних форм та відповідних граматичних значень.

Лексичні навички – навички вибору лексичної одиниці і правильного її сполучення з іншими одиницями в мовленні.

Як і в підсистемі, сформованій терміном *уміння*, уживають: **орфоепічні навички** – навички правильного відтворення звуків у потоці мовлення; **акцентуаційні навички** – навички правильного наголошування; **інтонаційні навички** – навички використання відповідної до мети спілкування інтонації.

Крім цих одиниць, функціонують також **артикуляційні навички** – навички вимови окремих звуків та звукосполучень.

І особливу мікросистему (порівняно з проаналізованими термінами), яку сформувала терміноодиниця *навички* стосовно передавання мовних знаків на письмі, становлять *графічні, орфографічні та пунктуаційні навички*.

Графічні навички – навички написання літер та інших символів, властивих мові, яку вивчають.

Орфографічні навички – навички написання слів відповідно до правил.

Пунктуаційні навички – навички вживання пунктуаційних знаків відповідно до правил.

Проаналізовані вище терміни й терміносполуки – це ті, які, на наш погляд, мають обґрунтоване значення і вживання. Інші терміни, які можуть траплятися у фаховому мовленні, наприклад, *мовні навички, комунікативні знання* тощо, є порушенням термінологічної норми.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у сучасній українській лінгводидактиці терміни *знання, уміння, навички* сформували окремі підсистеми видових термінів. Вони не завжди чітко корелюють з іншомовними відповідниками, що зумовлено, по-перше, надлишковістю чи неточністю деяких номінацій в межах української терміносистеми, а, по-друге – власне специфікою української системи спеціальних одиниць. Термінологічне унормування, послідовно закріплене практикою вживання досліджених спеціальних одиниць, безперечно посприяє системності, а отже удосконаленню професійного спілкування.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в стратифікації нових видових термінів, що розвинуться в методиці викладання української мови як іноземної на основі термінів *знання, уміння, навички*.

ЛІТЕРАТУРА

- Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Кочан, І.М., Захлюпана, Н.М. (2002). *Словник-довідник з методики викладання української мови*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Мелкумова, Т.В. (2013). Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в іноземних студентів. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ*, 26, 220-223.
- Ніколаєва, С.Ю. (Ред.). (2003). *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання*. Київ: Ленвіт, 2003.
- Туркевич, О.В. (2013). Терміни компетенція і компетентність в українській лінгводидактиці. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 8, 130-135.
- Федорова, О.А. (2016). *Формування аудитивних умінь іноземних слухачів підготовчого відділення у процесі навчання української мови*. (Дис. канд. пед. наук). Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Херсон.
- Common European Framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. Companion volume with new descriptors*. Provisional Edition. (2017). Retrieved from <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>
- Richards, Jack C., Richard, Schmidt. (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. London: Longman.

REFERENCES

- Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrains'kyj pedahohichnyj slovnyk*. Kyiv : Lybid'.
- Nikolaieva, S.Yu. (Red.). (2003). *Zahal'noievropejs'ki rekomendatsii z movnoi osvity: vvychennia, vykladannia, otsiniuvannia*. Kyiv: Lenvit, 2003.
- Kochan, I.M., Zakhliupana, N.M. (2002). *Slovnyk-dovidnyk z metodyky vykladannia ukrains'koi movy*. L'viv: Vydavnychyj tsentr LNU imeni Ivana Franka.
- Melkumova, T.V. (2013). *Formuvannia orfoepichnykh umin' i navychok z ukrains'koi movy v inozemnykh studentiv*. *Naukovyj visnyk kafedry Yunesko KNLU*, 26, 220-223.
- Turkevych, O.V. (2013). *Terminy kompetentsiia i kompetentnist' v ukrains'kij linhvodydakytsi*. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy iak inozemnoi*, 8, 130-135.
- Fedorova, O.A. (2016). *Formuvannia audytyvnykh umin' inozemnykh slukhachiv pidhotovchoho viddilennia u protsesi navchannia ukrains'koi movy*. (Dys. kand. ped. nauk). *Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasyliia Stefanyka, Kherson*.

Common European Framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. Companion volume with new descriptors. Provisional Edition. (2017). Retrieved from <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>

Richards, Jack C., Richard, Schmidt. (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. London: Longman.

*Дата надходження до редакції 17.09.2018 р.
Ухвалено до друку 25.10.2018 р.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

УДК 81.347.78.034

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ТУРЕЦЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ (на матеріалі перекладів турецької художньої прози)

БОНДАР М. В.

кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет
maryana.bondar@gmail.com

У статті проаналізовано специфіку відтворення національно-культурного компонента турецької мовної картини світу в українському лінгвокультурному просторі на матеріалі перекладів турецької художньої прози. Визначено основні лексико-тематичні групи в турецькій та українській мовних картинах світу, що мають національно-культурне забарвлення. Запропоновано авторську дефініцію терміна “національно-культурний компонент”. На основі порівняння перекладів виявлено основні тенденції у відтворенні турецького національно-культурного компонента та випадки заміни його репрезентантами іншого лінгвокультурного простору. Визначено ступінь “відкритості” певних лексико-тематичних груп до перекладу українськими відповідниками та встановлено чинники, що детермінують можливість таких заміни (адекватне сприйняття тексту, відтворення турецького національного колориту).

Ключові слова: турецька мовна картина світу, український лінгвокультурний простір, національно-культурний компонент, лексико-тематична група, переклад.

NATIONAL AND CULTURAL COMPONENT OF TURKISH LINGUAL PICTURE OF THE WORLD IN THE UKRAINIAN LINGUOCULTURAL SPACE (in the translations of Turkish prosaic texts)

BONDAR Mariana Volodymyrivna
PhD, Associate Professor
Kyiv National Linguistic University
maryana.bondar@gmail.com

Introduction. The study of national and lingual picture of the world remains topical for linguistic studies. This kind of investigation involves the integrated, systematic approach to the analysis of language phenomena, taking into account the data of various branches of knowledge (history, sociology, cultural studies, religious studies, ethnography), carried out in the context of anthropocentric facet. National-cultural component reflects the specific of the Turkish worldview. The problems of maintenance of the nationally cultural component (national and cultural specifics, connotation, differences in the word associations etc.) are investigated.

Purpose. The paper aims at analyzing the specific features of the national-cultural components in Turkish lingual picture of the world actualized in the Ukrainian linguocultural space.

Methods. The given research is based on the descriptive method, which includes observation, generalization, and typology of the factual material, a contrastive analysis.

Results. Author's definition of "national and cultural components" is given. The main lexical-thematic groups with national-cultural component of the Turkish lingual picture of the world and of the Ukrainian language picture of the world are determined. The variants of their translation into the Ukrainian language are interpreted. The level of openness of these thematic groups to substitutions is determined.

Conclusion. The Turkish and Ukrainian lingual pictures of the world are not isomorphic due to many reasons (extralinguistic and intralinguistic factors). There are many thematic groups with the national-cultural information (religion, traditions, clothes, meals and drinks, musical instruments, dances, games etc.). The level of openness of these thematic groups to substitutions is very different according to the national and cultural information, intentions of the translator.

The translator must preserve the specifics of another cultural space without overloading the text by unrecognizable to the Ukrainian reader realities and without changing the register of the narrative.

Key words: Turkish language picture of the world, Ukrainian linguocultural space, national-cultural component, thematic group, translation.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Вивчення національно-мовних картин світу є актуальним напрямком лінгвістичних студій, оскільки відповідає сучасним тенденціям розвитку науки. Дослідження мовних картин світу відображає комплексний, системний підхід до аналізу мовних явищ, передбачає врахування даних різних галузей знань (історії, соціології, культурології, релігієзнавства, етнографії), здійснюється в руслі антропоцентричного підходу. Найбільший інтерес становлять результати, отримані шляхом зіставлення двох і більше мовних картин, особливо якщо ці мовні картини суттєво відрізняються, що зумовлено екстралінгвальними (історія, культура, релігія, побут, географічне розташування, клімат тощо) та інтралінгвальними (належність до різних мовних сімей) факторами. Зіставлення дає змогу виявити відмінні риси та встановити лакуни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичній розробці цієї проблематики присвячені праці В. фон Гумбольдта (1964, 1984), О.О. Потебні (1976, 1989, 1993, 2004), Е. Сепіра (1993), Б. Уорфа (1960), Л. Вайсгербера (2004), Н.Д. Арутюнової (1999), Б.О. Серебренникова, О.С. Кубрякової, В.І. Постовалової (1988), С.Я. Єрмоленко, О.Б. Ткаченка, Г.М. Яворської (1998), В.В. Жайворонка (2007), О.Д. Огуя (2013), І.О. Голубовської (2002, 2004) та ін. Найбільш актуальними залишаються питання співвідношення понять "картина світу", "мовна модель світу", "мовна картина світу" та "національно-мовна картина світу", а також визначення їх складників, одиниць аналізу (концепт, лексико-семантична група, лексико-семантичне поле, національно-культурний компонент тощо), а отже й добір відповідних методів дослідження.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити основні компоненти дефініції "мовна картина світу": "мовний колектив, соціум, етнос", "сукупність уявлень про дійсність", "культура (духовна та матеріальна)", "інтерпретація, сприйняття та осмислення навколишнього світу, відображення дійсності", "призма етнічного (національного) світобачення, світорозуміння", "мовні форми вираження". Часовий маркер – певний рівень розвитку суспільства. Яскраво виражений національний характер, етнічне сприйняття світу. Засіб передачі етнокультурної інформації та інструмент самопізнання та самоідентифікації – мова.

Ми будемо оперувати дефініцією, запропонованою українською дослідницею І. О. Голубовською, яка визначає мовну картину світу як "виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі" (Голубовська, 2002, с. 6). О.Д. Огуй зазначає, що мовна картина світу семасіологічно аналізується та ономасіологічно структурується на певні фрагменти, поля (або концепти?), лексико-семантичні групи (ЛСГ), лексико-семантичні центри (ЛСЦ) як окремі парадигми. Саме дослідження лексико-семантичних груп з національно-культурною семантикою та їхніх вербальних презентантів дозволяє виявити специфіку національного характеру мовної картини світу (Огуй, 2013, с. 18).

У багатьох визначеннях слушно наголошено на національному характері мовної картини світу. Мовна картина світу визначається як спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності “крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу” (Штерн, 1998, с. 156).

Національно-культурним компонентом вважаємо складник національно-мовної картини світу; слова та словосполучення, які на денотативному чи конотативному рівні характеризуються такими особливостями, які відрізняють їх від подібних одиниць іншої мови, відображають специфіку життя певного народу та викликають певні труднощі при перекладі.

Національно-культурний компонент як одиниця національної мовної картини – це синкретичне явище, комплексне дослідження якого має здійснюватися з урахуванням даних лінгвістики, психології, філософії, соціології, історії, етнографії, культурології. Мовні засоби, якими послуговуються представники етнічної спільноти, відображають не лише загальний ступінь соціального розвитку, а й світобачення, світогляду, що є глибоко національними за своєю природою, виступають способом пізнання та самоідентифікації, акумулюють накопичений досвід та передають з покоління в покоління ментальний код нації.

Крім теоретичного значення, дослідження цієї проблеми має суто практичну цінність. Переклад як акт міжкультурної комунікації передбачає необхідність адекватного відтворення національної мовної картини світу іншого народу, “декодування” чужомовних реалій, розкриття глибинних культурних кодів нації.

В останні роки помітно зріс інтерес до турецької культурної спадщини, особливостей турецького менталітету, специфіки світогляду турків та способу їх життя, що засвідчило потребу в українських професійних художніх перекладах з турецької мови, у становленні потужної перекладацької школи з турецької мови, у чітко розроблених загальних правилах передачі турецької безеквівалентної лексики.

Мета **дослідження** – проаналізувати специфіку відтворення національно-культурного компонента турецької мовної картини світу в українському лінгвокультурному просторі. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити основні лексико-тематичні групи турецької мовної картини світу, що мають національно-культурне забарвлення, та описати їхнє мовне вираження; 2) зіставити їх з одиницями відповідних українських лексико-тематичних груп; 3) проаналізувати специфіку їх перекладу українською мовою; 4) визначити рівень відкритості цих лексико-тематичних груп до заміни. Матеріал дослідження – українські переклади турецької художньої прози (твори Р.Н. Гюнтекіна, А. Несіна, О. Памука, Б. Карасу, А.Е. Перкер, Т. Кіремітчі, Ш. Ішігюзель).

Виклад основного матеріалу **дослідження**. Турецька мова належить до тюркських мов алтайської макросім’ї, має аглютинативний устрій, що суттєво відрізняє її від української мови та детермінує відмінні мовні форми вираження навколишньої дійсності.

Найбільші відмінності між турецькою та українською мовними картинами світу лежать в екстралінгвальній площині. Визначальний для будь-якого етносу релігійний вектор задає ціннісну шкалу та багато в чому детермінує поведінку представників соціуму, особливо в мусульманських країнах. Саме тому в турецьких художніх текстах високочастотна релігійна лексика. При зіставленні мовних картин чітко простежується макродихотомія *Аллах – Бог* та мікродихотомії *Коран – Біблія, мечеть – церква, мінарети – бані, намаз – молитва, імам – священник, релігійні свята: Курбан-байрам, Рамазан, Шекер-байрам – Пасха, Різдво* та лакуни (напр., *харам – заборона вживати свинину*).

Історія народу, особливо героїчна минувшина, – це “внутрішня ретроспектива” нації. Для турецького народу це часи Османської імперії, для українського народу – часи козацтва, а також важливий етап для самоідентифікації та становлення кожної нації – національне Відродження (часи Ататюрка в Туреччині, 20-ті роки ХХ століття в Україні): *Османська*

імперія – Запорізька Січ, султан – гетьман, султанат – гетьманат, османська армія – козаки, чавушбаші, колагаси (кол-агаси), паша, сипахії, учбей, яничари – сотник, хорунжий, отаман, козак.

Окрему лексико-тематичну групу становлять імена, прізвища відомих особистостей (державні діячі, політики, діячі культури, науки тощо), що при перекладі потребують пояснення, коментування: *Газі Ататюрк Мустафа Кемаль, Мевляна, Селім Третій, Мехмед 4, султан Мехмед Фатіх, султан Сулейман Кануні, Абдюльгамід II, Махмуд Другий, Беязит Блискавичний, Евлія Челебі – князь Ярослав Мудрий, князь Володимир, княгиня Ольга, гетьман Б. Хмельницький, гетьман І. Мазепа, М.С. Грушевський, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Леся Українка.*

Високу частотність виявляє також суспільно-політична (назви соціальних верств, одиниці адміністративно-територіального поділу) та економічна (грошові одиниці) лексика: *вілаєт, бюджет, санджак, ільче, касаба, махалле, нахіє – волость, воєводство, губернія, провінція, полк, округ, область, район, акче, дирхем, ліра, куруш – гривня, карбованець, копійка.* Це лексичні одиниці як пасивного, так й активного словникового складу.

Національно значущими є лексичні одиниці, що презентують духовну та матеріальну культуру народу: 1) народні музичні інструменти: *баглама, дарбук, давул, кеман, каманча, саз, тамбур, уд, зурна – кобза, бандура, сопілка, трембіта, ліра;* 2) народні танці: *касап, зейбек – гопак;* 3) народні мандрівні музики, оповідачі: *ашики, меддахи – лірники, бандуристи, кобзарі;* 4) звичаї, традиції, обряди: *обрізання, кина-геджесі – хрестини, сватання, заручини, весілля;* 5) національний одяг: *башилик, біорке, чакшири, чаршаф, кюлоти, кюлах, кушак, пече, яшмак – вишиванка, плахта, шаровари, намітка;* 6) національні страви та напої: *сарма, долма, манти, чорба, дьонер – галушки, вареники, борщ, голубці, пампушки; ашуре, халва – кутя, коливо; айран – ряжанка, раки – горілка, боза – квас;* 7) житло: *ялі – хата, маєток;* 8) заклади харчування: *мейхане – шинок, корчма, чайхана – кав'ярня, локанта – забігайлівка;* 9) транспорт: *паром, долмуш – човен, ридван, маршрутне таксі;* 10) заклади торгівлі: *дюкян – магазин.*

Національно забарвленою вважаємо також лексику на позначення звертань: *ханім, ханім-ефенді, бей, бей-ефенді, ефенді – пан, пані, панянка;* етикетних формул: *алейкюм селям, селамюм алейкюм – “Доброго здоров'я!”, “бісміллях”, бісмілля – “З богом!”, Allahaismarladık! – “На все добре!”, “Процавайте!”, “До побачення!”, “Бувай!”, Allah rahatlık versin! – “Добраніч!”, “На добраніч!”, Haydi, Allah yolunu açık etsin! – “Ну, гаразд, ходи здоровий!”, İşiklar içinde yatsın – “Нехай спочине вона у світлі вічному”, “Нехай спочиває у світлі”, Toprağı bol bol olsun – “Земля пухом”, Ruhü şad olsun – “Хай спочине її світла душа”; прокльонів: Allah belasını versin! – “Чорт забирай!”, “Дідько б вас забрав!”, “Та хоч би воно все пропало!”, “Хай йому грець!”, “Хай їм грець!”, Allah kahretsin! – “Хай йому грець!”, Allah cezasını versin! – “Хай би її трясця!”.*

Дослідження лексико-тематичних груп, одиниці яких мають національне забарвлення, є важливим складником вивчення специфіки турецької мовної картини світу. Ці лексеми виявляють високий ступінь частотності в турецьких перекладах, оскільки безпосередньо відображають турецьку дійсність, спосіб життя турків, особливості їхнього світогляду. Вони слугують не лише часовими маркерами, а й передають важливу культурну інформацію. Проте не всі лексико-тематичні групи мають однаковий рівень відкритості до трансформацій.

Значну частину слів перекладачі транскодують, лише деякі слова перекладають українськими відповідниками. Допустимі зміни реєстрів при перекладі релігійної лексики, зокрема лексеми Аллах, оскільки Бог виступає більш загальним поняттям: Аллах – Бог, Господь (*Allahım! – “Аллаху мій!”, “Мій Аллах!”, “О Аллах!”, “Господи!”, Атап! – “Заради Аллаха!”, “Господи!”, “Ой, Господи!”, Атап Allahım! – “Господи!”, “Ай, Аллах!”, Allahın izniyle! – “Дай Бог!”, “О, хай благословляє вас Аллах!”, “Хай нагородить тебе Аллах!”, Allah rızası için! – “В ім'я Аллаха!”, “Заради Аллаха!”, “На Бога!”, Allaha şükürler olsun! – “Слава Аллахові!”, “Дякувати Богові!”, Maşallah! – “Машаллах!”, “Слава Аллаху!”, “Слава Аллахові!”, “Слава Богу!”, “Дякувати*

Богові!”, “Хвалити Бога!”, *Sizi bana Allah gönderdi* – “Вас до мене Аллах послав”, “Сам Аллах послав мені вас”, “Господь Бог вас послав”, *Vallahi!* – “Йй-бо!”, “Йй-богу!”, “Святий Боже!”, “Присягаюся!”, “Слово честі!”, “Присягаюся Аллахом!”, *Vallahi billahi!* – “Присягаюся Аллахом, присягаюся всіма святими!”, “Йй-богу!”, “Господом Богом присягаюся!”, “Присягаюся Аллахом великим та всемогутнім!”, “Бачить Аллах!”, “Аллах свідок!”, “Справді!”, “Чесне слово!”, *Fesurhanallah!* – “Аллах всемогутній!”, “О Господи!”, *Inşallah!* – “Іншалях!”, “Якщо на те буде воля Аллаха!”, “Якщо Аллах того побажає!”, “Якщо Аллах буде милостивий!”, “Хай допоможе Аллах!”, “Дякувати Аллаху!”, “Хвала Аллаху!”, “Слава Аллахові!”, “Дай Бог!”, “Дасть Бог!”, “Хвалити Бога!”, “Дай-то Боже!”, “Дай Боже!”, *Allah aşkına!* – “Заради Аллаха!”, “Ради Аллаха!”, “Аллахом благаю!”, “Бог милостивий!”, “Прости Аллах!”, “На Бога!”, *Allah korusun!* – “Не доведи Господи!”, “Боже бережи!”, “Борони Аллах!”, *Allah göstertmesin!* – “Не приведи Аллах!”, “Господь Бог не допустить!”, *Allaha etanet!* – “Аллах милостивий!”, “Не доведи Аллах!”, “Покладіться на Господа Бога!”, “Бог милосердний!”, “Хай береже Аллах!” тощо). Це стосується й деяких слів, що презентують релігійну лексику: “Коран” – “Свята книга”, мечеть – храм Божий, намаз – молитва, “*ıyışınca namazı*” – “третья молитва (намаз)”.

Трансформацій не виявлено в перекладах художніх текстів при передачі онімів, назв прецедентних текстів, імен персонажів літературних творів, назв свят, звичаїв, обрядів, оскільки вони є своєрідними етнокодами. Навіть якщо вони мають повні відповідники: *İsa* – *Ica* (Ісус), *Cebrail* – Джебрайіл (Гавриїл), *İlyas* – Ільяс (Ілля) тощо.

Деякі національно-культурні компоненти турецької мовної картини світу передають як шляхом транскрибування (стратегія форенізації), так і заміною українським відповідником (нейтралізація, доместикація): *mutasarrıf* – мутасарриф (окружний голова), *каутакат* – каймакам (повітовий голова), *vali* – валі (губернатор), *раюа* – паша (генерал), *kâhуа* – ках’я (прислужник), *çavuş* – чавуш (сержант), *eskici* – ескіджі (лахмітник), *dadı* – дади (нянька, годувальниця), *ebe* – ебе (повитуха, пупорізка), *falaka* – фалака (палиця, різка), *sübbe* – джуббе (джубба, джуппе) (мантія), *davul* – давул (барабан), *zurна* – зурна (труба), *кетан* – кеман (скрипка), *tahalle* – махалле (квартал, район), *vilayet* – вілайет (провінція), *dolmuş* – долмуш (маршрутка), *mintan* – мінтан (сорочка), *nargile* – наргіле (кальян), *simit* – сіміт (бублик), *sünnet* – суннат (обрізання), *hamam* – хамам (лазня, баня).

Як бачимо, український відповідник при перекладі можливий для тих слів, що мають або релевантну історичну реалію (одиниці адміністративно-територіального поділу, адміністративні посади, військові звання), або родові поняття (музичні інструменти) тощо.

Екзотичний характер лексики може нівелюватися в лексико-тематичних групах (їжа, напої, побут, громадські заклади тощо) шляхом передачі через питоме українське слово (зміна емоційного реєстра) або більш знайому чи раніше запозичену чужомовну реалію: *peçe* – пече (намітка, вуаль), *külah* – кюлах (ковпак), *rakı* – раки (горілка, горілочка), *koru köfte* – січеник, *yoğurt* – йогурт (кисляк), *susuk* – суджук (ковбаса), *meyhane* – мейхане (шинок, корчма, генделік, трактир), *lokanta* – локанта (забігайлівка), *sarık* – чалма, *nargile* – наргіле (кальян), *bağörtüsü* – чадра, *çay bahçesi* – чайхана, *döner* – кебаб, *hamburger* – бургер, ююю *kebabi*, *kebab* – шашлик.

Турецькі гоноративи досить часто перекладають за допомогою українських відповідників, що не порушує сприйняття й не дисонує з турецькими реаліями: *hanım*, *hanımefendi* – пані, *bey*, *beyefendi* – пане, *efendim* – пане, пані, *küçük bey* – молодий пане, *küçük hanım* – панянько, молода пані, *büyükhanım* – Пані, *hanım kız* – моя пані.

У художніх перекладах зафіксовано випадки, коли транслітеровані турецькі слова супроводжуються нейтральними українськими відповідниками: *derviş* – ченець-дервіш, *müderris* – духівник-мюдерис, *ulema* – богослов-улем, *rehlivan* – борець-пехліван, *darbuka* – барабан-дарбук, *ketençe* – скрипка-каманча, *kaşar* – бринза-кашар, кашар-бринза, *kahıу* – прислужник-кахій,

meddah – меддах-проповідник, *musalla taşı* – плита мусалла, хоча іноді українська лексема може мати національне забарвлення: *takke* – ярмулка-такке (пор. *takke* – шапка-текке), *raki* – горілка-раки. Іноді додають назву більш знайомої українцям чужомовної реалії: *dönerci* – дьонеркебан, *sandviççi* – сандвіч-харчевня. Такий спосіб перекладу значно спрощує сприйняття чужомовної реалії, оскільки немає потреби вдаватися до розгорнутих пояснень та коментарів.

На особливу увагу заслуговує специфіка перекладу звертань, оскільки звертання має виразно національне забарвлення. Традиційно при перекладі турецьких звертань перекладачі не вдаються до буквального перекладу, а послуговуються типовими українськими відповідниками, що значно спрощує розуміння тексту й не викликає відчуття дисонансу від незвичних українському вуху “моя душа”, “моя красуня”, “моя солодка”.

Турецьке звертання *saım* (дослівно “моя душа”) перекладається українськими відповідниками, що характеризуються багатою синонімією: “люба” (“люба моя”), “мила” (“мила моя”), “дорога” (“дорога моя”), “рідненька” (“моя рідненька”), “моя рідна”, “серденько мое”. При звертанні до осіб чоловічої статі вживаються лексеми: “милий”, “любий мій”, “дорогий мій”, “рідний мій”. “Серце”, “серденько”, “сонце”, “сонечко” вживається як звертання до осіб обох статей. Здебільшого “серце”, “сонечко” вживається при звертанні до дітей. “Друже”, “синку”, “голубе” як звертання до неблизьких одне одному персонажів. Як бачимо, здебільшого українці послуговуються атрибутивами (любий (люба), милий (мила), дорогий (дорога), рідний (рідненька)), присвійними займенниками (мій, моя) або іменниками (серце (серденько), сонце (сонечко)).

Високочастотні турецькі звертання *güzelim* – красуне моя, кохана, *bir tanesi* – незвичайна, *yavrit* – любонько (до дочки), *синку* (до племінника), *дитино моя*, *yavrucuğım* – сину мій, *синку* (керівник до підлеглого), *şekerim* – солодкий (солодкий мій), *aziz*, *azizim* – дорогенький, *kızım* – любчику, *дорогенький*, *sıcısım* – моя крихітка. Такі звертання можуть передавати ставлення мовця (любий, дорогий (дорогенький), солодкий (солоденький)), спорідненість (сину (синку), дитино), якості людини, до якої звертаються (красуня, незвичайна).

Часто, коментуючи, пояснюючи турецьку реалію, перекладач удається до українських відповідників: махалле – куток; мухтар – староста; калфа – підмайстер, економка, прислуга; хамал – носильник, вантажник; дади – нянька, молочна мати; ебе – повитуха, пупорізка; борці-пехлевани – силачі, багатирі; муалліме – вчителька; ваїз – проповідник; ходжа – духовна особа, мулла, вчитель парафіяльної початкової школи; пері – фея, добрий дух, красуня; іфрит – злий дух; мейхане – корчма, заклад харчування, де крім наїдків подають алкогольні напої та грає музика; назир – міністр; мюріде – директорка, завідувачка; мюдюр – завідувач; дерібей – феодал, дільний володар; муавіне – заступниця; паша – генерал; хирка – напівкаптан, халат із повстини; ханим – дама, пані, ханим-ефенді – добродійка; ханим-ефенді – пані; бей-ефенді (а також ефенді або ефендім) – пан, добродій; хемшире – сестра, сестричка; чешме – спеціально збудований кювет для потреб місцевого населення; гяур – невірний, немусульманин; чорба – юшка; мутасарриф – начальник округи; каймакам – начальник повіту, району, дрібної адміністративної одиниці Туреччини; мухаджір – переселенець; бастурма – копчене, в’ялене м’ясо; леблебі – смажений горох; мугаллебі – молочний кисіль, пудинг на рисовій муці. Або через загальну назву: бьорек – вид печеної чи смаженої випічки; піде – хліб, тісто з м’ясом; ревані – солодкий пиріг. Або через нову, добре відому назву: Сшллькьой аеропорт – теперішній міжнародний аеропорт Ататюрка.

Значення турецького слова іноді увиразнюють за допомогою неукраїнського синонімічного поняття: шехзаде – кронпринц, претендент на успадкування престолу; недіме – фрейліна; мінтан – вид камзола з рукавами; джуббе – мантія.

Елементи турецької мовної картини світу пояснюють також, указуючи на їхню подібність до реалій інших культур (типові контексти “схожий, подібний, прототип”, “вид”, “різновид”, “у вигляді”, “на зразок”, “приблизно те саме, що” або взагалі через реалію іншої культури):

чакшири – різновид чоловічих шаровар; чаршаф – жіночий головний убір у вигляді великої хустки, зазвичай чорного кольору; чепкен – верхній стьобаний одяг на зразок халата; ентарі – вбрання, схоже на довгу сорочку, що його носять замість халата; уд – різновид лютні, щипковий струнний музичний інструмент з ладами на грифі й овальним корпусом, прототип європейської лютні; баглама – щипковий музичний інструмент, схожий на мандоліну; давул – великий бубон, кушак – довгий турецький пояс на зразок козацького, яким обмотувалися довкола поперек; кол-агаси – військовий чин у султанській армії, наступний після капітана перед майором (відповідав чину штабс-капітана в царській армії); чавуш – глашатай; унтер-офіцер; паша – почесний титул, який султан міг присвоїти губернатору або генералу (приблизно те саме, що й «сер» або «пан»); онбаші – єфрейтор, капрал; суджук – солодоші на зразок грузинської чурчхели; наргіле – прилад для куріння, на зразок кальяну.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Суттєві відмінності в турецькій та українській мовних картинах світу зумовлені як екстралінгвальними, так і інтралінгвальними чинниками. Лексико-тематичні групи з виразним національно-культурним забарвленням здебільшого представлені безеквівалентною лексикою, яка викликає певні труднощі при перекладі, оскільки не має відповідників в іншому мовнокультурному просторі. З'ясовано, що рівень відкритості лексем до заміщень залежить від їхньої належності до певної лексико-тематичної групи (більш гнучкі – соціальні гоноративи, назви страв, напоїв, музичних інструментів, закладів громадського харчування та торгівлі; менш гнучкі – одиниці адміністративно-територіального поділу, назви адміністративних посад, “закриті” для трансформацій – назви релігійних свят, теоніми, демінутиви тощо). Проте навіть у межах однієї групи можливі більш гнучкі та менш гнучкі підгрупи (релігійна лексика загалом незмінна, але лексеми *Аллах*, *мечеть*, *намаз* іноді замінюються українськими відповідниками). При перекладі важливо не лише зберегти, передати специфіку іншого культурного простору, не переобтяжити текст незрозумілими для українського читача реаліями, але й, удаючись до українських відповідників, не змінити реєстр оповіді, змістивши акценти (іслам – християнство, турецька національна кухня – українська національна кухня, турецький національний одяг – український національний одяг, турецькі соціальні гоноративи – українські соціальні гоноративи).

Питання критеріїв визначення допустимості-недопустимості замінів (кількісних, якісних показників) як лексем, так і складників фразеологізмів є актуальним та перспективним напрямком подальших лінгвістичних досліджень, оскільки має важливу не лише теоретичну, а й практичну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н. Д. (1999). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- Вайсгербер, Й. (2004). *Родной язык и формирование Духа*. Москва: Едиториал УРСС.
- Голубовська, І. О. (2004). *Етноспецифічні константи мовної свідомості*. (Дис. докт. філол. наук). Київ.
- Голубовська, І. О. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ: Логос.
- Голубовская, И. А. (2002). *Этнические особенности языковых картин мира*. Київ: ВПЦ “Київський ун-т”.
- Гумбольдт, В. фон. (1984). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Гумбольдт, В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода: Звегинцев, В. А. (1964). *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях* (Часть 1, 85-104). Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Єрмоленко, С. С., Харитоновна, Т. А., Ткаченко, О. Б., Яворська Г. М., Єрмоленко, С. С. (1998). Мова в культурі народу. *Мовознавство*, 4-5, 3-13.
- Жайворонок, В. В. (2007). *Українська етнолінгвістика*. Київ: Довіра.

- Огуй, О. Д. (2013). Мовна картина світу: проблема організації складників. *Мовознавство*, 4, 15-26.
- Потебня, А. А. (1976). *Из записок по русской грамматике*. Москва: Наука.
- Потебня, А. А. (1993). *Мысль и язык*. Киев: Синто.
- Потебня, А. А. (1989). *Слово и миф*. Москва: Правда.
- Потебня, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство.
- Потебня, О.О. (2004). *Актуальні питання мови та культури*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.
- Серебрянников, Б. А., Кубрякова, Е. С., Постовалова В. И. (1988). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука.
- Сэпир, Э. (1993). *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Издательская группа "Прогресс".
- Уорф, Б. Отношение норм поведения и мышления к языку: Звегинцев, В. А. (1960). *История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях (Часть 2, 198-224)*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Уорф, Б. (1960). Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 1*, 145-178.
- Штерн, І. Б. (1998). *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики*. Київ: АртЕк.

REFERENCES

- Arutiunova Arutiunova, N. D. (1999). *Yazyk y myr cheloveka*. Moskva: Yazyky russkoj kul'tury.
- Vajsherber, J. (2004). *Rodnoj iazyk y formirovaniye Dukha*. Moskva: Edytoryal URSS.
- Holubovs'ka, I. O. (2004). *Etnospetsyficzni konstanty movnoi svidomosti*. (Dys. dokt. filol. nauk). Kyiv.
- Holubovs'ka, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. Kyiv: Lohos.
- Holubovskaia, Y. A. (2002). *Etnycheskye osobennosti iazykovykh kartyn myra*. Kyiv: VPTs "Kyivs'kyj un-t".
- Humbol'dt, V. fon. (1984). *Yzbrannyye trudy po iazykoznaniiu*. Moskva: Prohress.
- Humbol'dt, V. fon. *O razlychyy stroeniya chelovecheskykh iazykov y eho vlyaniyu na dukhovnoe razvytye chelovecheskoho roda: Zvehyntsev, V. A. (1964). Ystoryia iazykoznaniiya XIX y XX vekov v ocherkakh y yzvlacheniiakh (Chast' 1, 85-104)*. Moskva: Hosudarstvennoe uchebno-pedahohycheskoe yzdatel'stvo Mynysterstva prosvescheniia RSFSR.
- Yermolenko, S. S., Kharytonova, T. A., Tkachenko, O. B., Yavors'ka H. M., Yermolenko, S. S. (1998). *Mova v kul'turi narodu*. *Movoznavstvo*, 4-5, 3-13.
- Zhajvoronok, V. V. (2007). *Ukrains'ka etnolinhvistyka*. Kyiv: Dovira.
- Ohuj, O. D. (2013). Мовна картина світу: проблема організації складників. *Мовознавство*, 4, 15-26.
- Potebnia, A. A. (1976). *Yz zapysok po russkoj hrammatyke*. Moskva: Nauka.
- Potebnia, A. A. (1993). *Mysl' y iazyk*. Kyev: Synto.
- Potebnia, A. A. (1989). *Slovo y myf*. Moskva: Pravda.
- Potebnia, A. A. (1976). *Estetyka y poetyka*. Moskva: Yskusstvo.
- Potebnia, O.O. (2004). *Aktual'ni pytannia movy ta kul'tury*. Kyiv: Vydavnychyj Dim Dmytra Buraho.
- Serebrennykov, B. A., Kubriakova, E. S., Postovalova V. Y. (1988). *Rol' chelovecheskoho faktora v iazyke. Yazyk y kartyna myra*. Moskva: Nauka.
- Sepyr, E. (1993). *Yzbrannyye trudy po iazykoznaniiu y kul'turolohiyu*. Moskva: Yzdatel'skaia hruppa "Prohress".
- Uorf, B. Otnosheniye norm povedeniya y myshleniya k iazyku: Zvehyntsev, V. A. (1960). *Ystoryia iazykoznaniiya KhIKh—KhKh vekov v ocherkakh y yzvlacheniiakh (Chast' 2, 198-224)*. Moskva: Hosudarstvennoe uchebno-pedahohycheskoe yzdatel'stvo Mynysterstva prosvescheniia RSFSR.
- Uorf, B. (1960). Otnosheniye norm povedeniya y myshleniya k iazyku. *Novoe v zarubezhnoy linyhvytyke. Vypusk 1*, 145-178.
- Shtern, I. B. (1998). *Vybrani topiky ta leksykon suchasnoi linyhvytyky*. Kyiv: "ArtEk".

Дата надходження до редакції 07.06.2018 р.

Ухвалено до друку 25.10.2018 р.

УДК 81'25

ПЕРЕВОД МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО ТЕКСТА: КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

ЮДЕНКО А. И.

доцент
Национальная академия
изобразительного искусства и архитектуры
yudenko29@gmail.com

Статья посвящена лингвистическому анализу прагматических трансформаций в международно-правовом тексте-переводе, которые рассматриваются как способ интерпретации переводчиком институциональных стратегий текста-оригинала. Выявлено, что использование прагматических или тактических трансформаций при переводе международно-правовых текстов обусловлено знаками внутренней диалогичности в тексте-оригинале, что, с одной стороны, иконично воспроизводит сложности переговорного процесса и, с другой стороны, выявляет универсальную дихотомию международно-правовых концептов “общее благо” и “суверенитет”.

Ключевые слова: перевод, прагматические трансформации, международно-правовой текст, стратегия, диалогичность, концептуальная дихотомия.

ПЕРЕКЛАД МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ТЕКСТУ: КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

ЮДЕНКО О. І.

доцент
Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури
yudenko29@gmail.com

У статті запропоновано лінгвістичний аналіз прагматичних трансформацій у міжнародно-правовому тексті-перекладі, розглянутих як засіб відтворення перекладачем інституційних стратегій тексту-джерела. Метою статті є спроба довести гіпотезу про те, що прагматичні трансформації є результатом перекладацької інтерпретації когнітивно-комунікативних стратегій тексту-джерела з акцентуванням певного аспекту міжнародного правовідношення – його об’єкта, суб’єкта, умов здійснення і сфери застосування. Змістовно-сміслова адекватність перекладу, зокрема й автентичного, “вимірюється” відповідністю когнітивно-прагматичних структур текстів перекладу й оригіналу. Для виконання поставленої мети і завдань використано сукупність методів, зокрема й когнітивно-концептуальний та прагматичний аналіз для визначення стратегій міжнародно-правового тексту-джерела, а також когнітивного підґрунтя таких стратегій. Прагматичні перекладацькі трансформації визначено як такі, що пов’язані з модифікацією не лише форми, а й змісту тексту-джерела, оскільки можуть розширювати або звужувати його задля збалансування прагматичного впливу перекладу. З’ясовано, що використання прагматичних або тактичних трансформацій при перекладі міжнародно-правових текстів зумовлене знаками внутрішньої діалогічності в тексті-оригіналі. З одного боку, така діалогічність (інтертекстуальність) іконично відтворює складності переговорного процесу, що передуює фазі укладання угоди. З іншого боку, знаки діалогічної напруженості виявляють універсальну дихотомию міжнародно-правових концептів “загальне благо” і “суверенітет”, що пов’язано зі специфікою міжнародної нормотворчої діяльності, спрямованої на встановлення пропорційного балансу між спільним (міжнародним) і індивідуальним (суверенним) у моделі необхідної (“жорстке”

право) або бажаної (“м'яке” право) поведінки держав у міжнародних відносинах. Іншими чинниками застосування прагматичних трансформацій є невідповідність ключових правових, політико-ідеологічних і культурних концептів у міжнародно-правовому тексті-джерелі концептосистемі перекладача; багатозначність і нечіткість у визначенні понять, позначених термінами в текстах, що регламентують найбільш динамічні у своєму розвитку галузі міжнародного права; наявність у тексті оригіналу інституційних стратегій “урахування національних інтересів” і “вуалювання суперечностей”.

Ключові слова: переклад, прагматичні трансформації, міжнародно-правовий текст, стратегія, діалогічність, концептуальна дихотомія.

TRANSLATION OF INTERNATIONAL LEGAL TEXT: COGNITIVE-PRAGMATIC AND LINGUISTIC ASPECTS

YUDENKO Oleksandr

Associate Professor

National Academy of Fine Arts and Architecture

yudenko29@gmail.com

Introduction. The article offers a linguistic analysis of the pragmatic transformations in the target international-legal text viewed as a means of clarifying the strategic program of the source text. The urgency of the chosen topic is due to the association of the problem with the research principles and methodology of a new cognitive-discursive scientific paradigm in view of the paper's focus on the source and target text's cognitive-conceptual and pragmatic adequacy.

Purpose. The paper aims to prove the hypothesis that pragmatic transformations in the target text result from the translators' interpreting the cognitive-communicative strategies of the original text in the aspect of accentuation a certain aspect of the legal relationship – its object, subject, conditions and scope of application.

Methods. To achieve the purpose a set of *methods* is applied, including the cognitive-conceptual analysis, pragmatic analysis to determine the strategies of the international legal text-original as well as the elements of the methods of contextual interpretation analysis and analysis of pragmatic transformations, based on a new typology of translation transformations.

Results. The major *results* refer to the main factors to cause the pragmatic transformations, as well as to their linguistic markers specified as the signs of the original text' internal dialogicity that, on the one hand, iconically reproduces the complexities of the negotiation process and, on the other hand, reflects the dichotomy of international legal concepts of "common good" and "sovereignty". It is shown that the strategies of translation and the types of the chosen pragmatic transformations, reflects the translator's stance towards the normative article's meaning and the denoted legal relations.

Conclusions. Summing up, the author arrives at the *conclusions* about the pragmatic transformations' communicative potential to influence the meaning of the text-original, tactically modifying its strategies by specifying, narrowing or expanding the articles' normative content.

Key words: translation, pragmatic transformations, international-legal text, strategy, dialogicity, conceptual dichotomy.

Формулирование проблемы и обоснование ее актуальности. Проблема содержательно-смысловой адекватности перевода приобретает новые исследовательские акценты в контексте современной когнитивно-коммуникативной парадигмы, которая характеризуется новыми принципами, методами и исследовательскими ориентирами в изучении традиционных языковых и речевых явлений.

Актуальность статьи определяется новизной и перспективностью проблемы сопоставления текстов оригинала и перевода в ракурсе их когнитивно-концептуальной и прагматической адекватности. Особое теоретическое значение указанный подход приобретает при исследовании переводов юридических текстов, которые вследствие потребности к их унификации и единообразию, казалось бы, логично изучать в рамках универсалистской концепции –

в ракурсе использования формально-семиотических средств, обеспечивающих эквивалентность перевода, без внимания к когнитивно-прагматическому аспекту переводческих трансформаций. В то же время, такие трансформации способны определенным образом воздействовать (конкретизировать, сужать, расширять) на пропозициональный смысл оригинала и, в частности, тактически модифицировать его исходные стратегии.

Целью данной статьи является попытка доказательства гипотезы о том, что прагматические трансформации в тексте перевода являются результатом интерпретации переводчиком когнитивно-коммуникативных стратегий текста-оригинала в аспекте акцентирования определенного аспекта международного правоотношения – его объекта, субъекта, условий осуществления и сферы применения. Содержательно-смысловая адекватность перевода, в том числе аутентичного, “измеряется” соответствием когнитивно-прагматической структуры переводного текста тексту-оригиналу. Использование термина “когнитивно-прагматический” мотивировано пониманием нами стратегий как “когнитивной программы дискурса” (Van Dijk, 1983; 2008; Кравченко, 2012, с. 84-89).

Цель конкретизируется в **задачах** исследования: выявить концептуальные и когнитивно-прагматические особенности международно-правового дискурса, воздействующие на выбор стратегий и тактик перевода; обосновать роль прагматических трансформаций в обеспечении смысловой адекватности перевода международно-правового текста; обобщить факторы и причины применения прагматических трансформаций; идентифицировать знаки внутренней диалогичности и концептуальной дихотомии международно-правовых текстов, мотивирующие применение прагматических (тактических) трансформаций.

Анализ последних исследований и публикаций. В соответствии с современными подходами перевод осмысливается как целенаправленная лингвопсихоментальная преобразующая деятельность личности, соотносящей “собственный интерпретативный процесс текста-оригинала с программированием интерпретации адресатом текста-перевода” (Селиванова, 2003, с. 79). Работы, выполненные в ракурсе новой когнитивно-коммуникативной парадигмы, фокусируются, главным образом, на лингвокультурологических и этнических аспектах перевода как межкультурной коммуникации (Комиссаров, 1991; James 2002; House, 2009; Ketabi & Ordudari, 2008), средства преодоления энтропии при межъязыковой коммуникации, требующей снятия барьеров “двух этнических онтологий и культур” посредством компенсации лагун различного порядка. При таком исследовательском ракурсе фаза порождения вторичного текста предполагает сопоставление рефлексии переводчика с кодом иного языка с учетом универсума иной культуры, интериоризированного бытия иного этноса (Селиванова, 2003, с. 80-81).

Для решения поставленных задач использовалась совокупность методов, в том числе когнитивно-концептуального анализа и прагматического анализа с целью определения стратегий международно-правового текста-оригинала, а также прием применения прагматических трансформаций, разработанный на основе новой типологии переводческих трансформаций, предложенной Е.А. Селивановой (2012).

Изложение основного материала. Обеспечение смысловой адекватности перевода предполагает адаптацию концептуального пространства и мотивационно-прагматической составляющей текста-источника в соответствии с национально-этническими концептами и коммуникативными конвенциями культуры, частью которой является текст перевода.

В международно-правовом дискурсе подход к рассмотрению стратегий как когнитивно-обусловленной категории приобретает дополнительное “измерение”, поскольку когнитивно-концептуальной базой жанровых и институциональных стратегий этого вида дискурса служат концепты-прототипы международно-правовой картины мира (Кравченко, 2006), реализация которых формирует концептуальное пространство конкретного акта и стратегии государств-участников. Так, концептуальную структуру международно-правового текста определяет

дихотомия общего и индивидуального, представленная универсальными концептами “общее благо” и “суверенитет”, которые служат когнитивной основой для реализации противоположных коммуникативных стратегий: *достижение консенсуса* и *учет национальных интересов государств-членов договора*. Промежуточной стратегией является стратегия *вуалирования разногласий*, которая определяется межкультурным характером международно-правовой коммуникации и отражает процесс согласования текста документа и выработки единых правил поведения представителями государств с различными политико-экономическими целями и интересами.

Все указанные стратегии имеют институциональный характер, так как связаны со спецификой международного нормотворчества, направленного на установление пропорционального баланса между общим (международным) и индивидуальным (суверенным) в модели необходимого или желательного поведения в международных отношениях. Принимая во внимание универсальность указанных институциональных стратегий как реализации ключевых концептов международно-правовой картины мира, можно предположить определенную унифицированность лингвальных средств их реализации.

В то же время в аспекте перевода это вовсе не означает преобладания метода калькирования и средств обеспечения эквивалентности (формальных трансформаций фонетического, словообразовательного, морфологического и синтаксического уровней), так как международно-правовой текст при его переводе так или иначе адаптируется к нормам другой культуры – не только языковым, но также и этническим, политико-правовым, экономическим и др. Унифицированность следует понимать, на наш взгляд, на уровне когнитивно-прагматической адекватности, которая достигается посредством выбора и применения формально-содержательных трансформаций, в том числе с прагматическим компонентом (о новой типологии переводческих трансформаций – см. Селіванова, 2012). Такой вид трансформаций связан с модификацией не только формы, но и содержания, расширяя или сужая его дополнительными смысловыми приращениями с целью “сбалансирования прагматического воздействия перевода” (Селіванова, 2012, с. 467) на его адресата.

Помимо такой очевидной причины трансформаций, как разносистемность языков текста-источника и его перевода, анализ материала позволил нам выделить несколько дополнительных факторов, определяющих применение при переводе международно-правовых текстов формально-содержательных трансформаций с прагматическим компонентом (далее мы будем обозначать их как “прагматические трансформации”).

Первый фактор связан с гетерогенностью национальных правовых систем, с отсутствием в них соответствующих реалий, обозначенных в тексте-оригинале, и, шире, с возможностью несоответствия концептосистеме переводчика ключевых правовых, политико-идеологических, культурных концептов либо объема понятий, связанных с этими концептами в международно-правовом тексте-источнике. Вопрос трансформационного обеспечения концептуальной и прагматической адекватности особенно актуален, на наш взгляд, при переводе текстов, регламентирующих международное частное право (авторское, патентное, уголовное, семейное, наследственное).

Вторая причина использования прагматических трансформаций связана с многозначностью и недостаточной четкостью в определении понятий, обозначенных терминами в международно-правовых актах, что, в первую очередь, касается текстов, регламентирующих наиболее динамично развивающиеся отрасли международного права: международное экономическое право, международное экологическое право, международное информационное право, право международных водотоков и т. д.

Третьей причиной трансформационного перевода с прагматическим компонентом является специфика институциональных стратегий текста-оригинала. Можно предположить,

что наиболее многочисленные в количественном и видовом отношении прагматические трансформации будут иметь место при переводе тех фрагментов международно-правовых актов, которые реализуют институциональные стратегии *учет национальных интересов и вуалирование разногласий*.

Это обусловлено тем, что стремление соотнести в едином для всех правиле международного поведения интересы различных государств / групп государств (например, слаборазвитых и индустриальных стран, космических держав и стран, не имеющих доступа к космосу и др.) отмечено в конечном тексте “следами” переговорного процесса: многочисленными знаками внутренней диалогичности в виде противительных, уступительных, условных отношений, вводно-модальных конструкций, осложненных оборотами структур, соответствующих правозапрещающим и праворазрешающим оговоркам, лексико-семантическими средствами, вербализующими оппозиционные ценности и др. В свою очередь, знаки внутренней диалогичности выявляют отмеченную выше концептуальную дихотомию “общее благо” и “суверенитет”, которая в международно-правовых текстах конкретизируется концептуальными оппозициями “свобода – запрет”; “равенство / неравенство” (невозможность реализации равных прав вследствие ограниченности природных и технологических ресурсов, различия уровней экономического развития) (Кравченко, 2017, с. 93). Мастерство переводчика заключается в том, чтобы передать такие коллизионные оттенки смыслов, знаки внутренней диалогичности, не разрушая при этом смысловой целостности соглашения, его консенсусной природы.

Посредством прагматических трансформаций уточняется стратегическая программа текста-источника и акцентируется определенный аспект нормативного правоотношения. Прагматические трансформации решают, прежде всего, тактические задачи перевода, реализуя локальные тактики уточнения, пояснения, интерпретации всех элементов правоотношения, которое зафиксировано в нормативной статье. С другой стороны, учитывая, что любое правоотношение является одним из звеньев в осуществлении общей коммуникативной стратегии, прагматические переводческие трансформации, “решающие” определенные тактические задачи переводчика, одновременно обусловлены глобальной стратегической программой текста-оригинала.

Проиллюстрируем роль прагматических (тактических) трансформаций на материале текста Конвенции о праве несудоходных видов использования международных водотоков (1997) (“Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses”).

Концептуальная и прагматическая специфика соглашения определяется основной интенцией коллективного адресанта преодолеть три группы противоречий: 1) между принципом суверенитета каждого из государств бассейна над своей частью международного водотока (“Watercourse States shall cooperate on the basis of sovereign equality, territorial integrity”); 2) необходимостью учета интересов других государств в процессе деятельности по использованию водотока (“taking into account the interests of the watercourse States concerned”); 3) необходимостью учета “интересов” самого водотока (“Watercourse States shall, individually and, where appropriate, jointly, protect and preserve the ecosystems of international watercourses. consistent with adequate protection of the watercourse”).

Основной принцип, закрепленный конвенцией – “equitable and reasonable use” (“справедливого и разумного использования”) связан с концептуальной дихотомией “суверенитет” и “общее благо”, что в тексте проявляется содержательно различными обязательствами прибрежных государств.

Если принцип “разумного” использования водотоков опирается на концепты “контроль”, “экономия”, “охрана / защита”, то принцип “справедливого” использования включает концептуальные составляющие “равенство”, “пропорциональность”, “распределение”, “компенсация”. Несколько утрируя, можно сказать, что “справедливое” (равное,

пропорциональное) использование можно истолковывать и как нанесение государствами ущерба водотоку в равной мере. То есть соглашение “балансирует” между “позитивными” нормами, устанавливающими паритетное распределение ресурсов международного водотока (“an international watercourse shall be used and developed by watercourse States with a view to attaining optimal and sustainable utilization thereof and benefits therefrom”), и “негативными” правилами о ненанесении ущерба водотоку (“Watercourse States shall take all measures necessary to prevent the introduction of species, alien or new, into an international watercourse which may have effects detrimental to the ecosystem of the watercourse”, “Establishing lists of substances the introduction of which into the waters of an international watercourse is to be prohibited, limited, investigated or monitored”, etc.).

Таким образом, авторами Конвенции реализуются три коммуникативные стратегии: 1) выработать единые для всех государств-участников правила поведения, касающиеся защиты водотока (производна от институциональной макростратегии “защита общего блага”); 2) регламентировать права прибрежных государств на использование водотока (производна от институциональной макростратегии “защита суверенитета”); 3) обеспечить права прибрежных государств на пропорциональное / паритетное использование водотока (производна от промежуточной институциональной макростратегии “вуалирование разногласий”): “the promotion of the optimal and sustainable utilization thereof for present and future generations”

Анализ соглашения в переводческом аспекте позволил подтвердить вывод о том, что концептуальная дихотомия основной части связана с многочисленными знаками внутренней диалогичности, которые передаются посредством сложных структур, семантического синтаксиса, лингвальных средств, проявляющих интертекстуальные связи, что усложняет работу переводчика, требуя многочисленных трансформаций.

Прагматические (тактические) трансформации в тексте перевода конвенции связаны с интерпретацией переводчиком стратегий текста-оригинала в стремлении их адекватной передачи, что нередко сопровождается акцентированием определенного аспекта нормативного правоотношения – более четкого, по сравнению с английским текстом, выделения объекта, предмета нормативной статьи, условий и сферы ее применения.

Так, при переводе статьи 18 (1) Конвенции используются прагматические трансформации дополнения, замены и перестановки, посредством которых более отчетливо (по сравнению с оригиналом) выделяются субъект ответственности и основание ответственности:

“If a watercourse State has reasonable grounds to believe that another watercourse State is planning measures that may have a significant adverse effect upon it, the former State may request the latter to apply the provisions of article 12.” – “Если какое-либо государство водотока имеет разумные основания полагать, что другое государство водотока планирует **такие меры**, которые могут иметь для него значительные неблагоприятные последствия, то первое государство может потребовать **от второго государства** применения положений статьи 12”.

Тактика выделения основания ответственности реализуется заменой слова “меры” (measures) словосочетанием “такие меры”. Указательное местоимение-прилагательное, указывающее на признак “мер” (“**такие меры, которые**”; в англ. оригинале – “*measures that*”) усиливает смысл “отклонение от нормы (от нормативных мер)”, который имплицитно определяется придаточным определительным и связан с когнитивной пропозицией текста “нарушение пропорциональности”. Тем самым тактическая трансформация добавления реализует один из аспектов стратегии “обеспечить права прибрежных государств на пропорциональное / паритетное использование”. С этой же стратегией связана тактика повторного выделения субъекта ответственности посредством трансформаций добавления и кореферентной замены (*от второго государства* вместо *the latter*). Повторная экспликация субъекта (вполне допустимым вариантом русского перевода без ущерба смыслу оригиналу мог бы быть и такой, как: “*первое государство*

может потребовать от второго”) реализует тактику переводчика более четко отграничить (по сравнению с оригиналом) государство – потенциального нарушителя от государства – потенциального истца. Соответственно, указанная тактическая трансформация связана с глубинными когнитивными структурами текста “предупреждение ущерба интересам других государств”, “восстановление пропорциональности”.

При переводе ст. 5 (1) Конвенции используются тактические трансформации перестановки, добавления и замены.

“In particular, an international watercourse shall be used and developed by watercourse States with a view to attaining optimal and sustainable utilization thereof and benefits therefrom”. – “(...) В частности, международный водоток используется и осваивается государствами водотока с целью достижения его оптимального и устойчивого использования и получения связанных с этим выгод”.

Трансформации являются прагматическими, так как реализуют две тактики: а) конкретизации объекта правоотношений (водотока) посредством введения в русский перевод местоимения *его*. Тактика выделения смысла о том, что речь идет именно об “интересах водотока”, реализует текстовую стратегию “защита водотока”; б) уточнения условий осуществления нормативного правоотношения (деятельности государств по использованию водотока), что осуществляется посредством трансформаций синтаксического уровня – с перестановкой, добавлением и заменой элементов (получения связанных с этим выгод вместо *benefits therefrom*), благодаря чему имплицитно задается смысл о том, что при получении выгод государства не должны нарушать интересы водотока. В последнем случае трансформации обеспечивают, на наш взгляд, определенное расширение пропозиционального содержания фразы текста-оригинала (*benefits therefrom*). Так, из оригинала не вытекает смысл о том, что при получении выгод государства должны соблюдать принцип оптимального и устойчивого использования водотока (то есть реализовать принцип “разумного использования”). Другими словами, если в английском оригинале подчинительная смысловая связь между словом “выгоды” и условиями их извлечения (без причинения ущерба водотоку) не является очевидной, а именно: *benefits therefrom* можно истолковать как “выгоды от использования”, то в русскоязычном переводе благодаря указанным переводческим трансформациям ключевым становится не право на получение выгоды от использования (как “позитивная” норма), а “негативное” правило о запрете нанесения ущерба водотоку (то есть получение выгод законно по международному праву только в том случае, если связано с оптимальным и устойчивым использованием государствами общего водотока).

Успешность тактических переводческих трансформаций определяется их адекватностью в реализации стратегий и тактик текста-оригинала. Приведем пример трансформации, которая, на наш взгляд, затемняет прагматический смысл оригинала.

Так, в ст. 18 (3) говорится:

“During the course of the consultations and negotiations, the State planning the measures shall, if so requested by the other State at the time it requests the initiation of consultations and negotiations, refrain from implementing or permitting the implementation of those measures for a period of six months unless otherwise agreed”. – “В ходе этих консультаций и переговоров планирующее эти меры государство, если другое государство просит об этом при направлении им просьбы о вступлении в консультации и переговоры, воздерживается от осуществления или санкционирования осуществления этих мер в течение шести месяцев, если не достигнута иная договоренность”.

При переводе этого пункта используются практически все виды трансформаций с добавлением, перестановкой, заменой, опущением. В частности, имеет место замена морфологических средств лексическими с одинаковым содержанием, синтаксические преобразования с перестановкой

подчинительных частей, замена пассивной конструкции на актив (*if so requested by the other State* на *если другое государство просит об этом*), замена частей речи и др. В результате таких трансформаций несколько искажается смысл оригинала, а именно: указательное местоимение *эти* целесообразно было заменить развернутой трансформацией добавления (“меры, предусмотренные в п.1 настоящей статьи”, или “меры, имеющие значительные неблагоприятные последствия для другого государства”), иначе контекстом может имплицироваться смысл о том, что консультации и переговоры – это и есть те меры, от которой зачем-то должно воздержаться государство, а не от мер, угрожающих интересам других прибрежных государств. В данном случае тактическая трансформация не является, на наш взгляд, удачной, поскольку искажает тактику текста-оригинала, пропозициональным содержанием которой будет следующее: в ходе переговоров, инициированных государством-истцом, государство – потенциальный нарушитель должно пообещать воздержаться от мер, наносящих ущерб другим. Применяя указанную развернутую трансформацию, а также несколько корректируя другие трансформации с целью их максимального соответствия тактическим задачам пункта статьи, предложим собственный вариант перевода: “*В ходе этих консультаций и переговоров государство, планирующее меры, имеющие значительные неблагоприятные последствия для другого государства, должно воздержаться от осуществления или санкционирования этих мер в течение шести месяцев, что осуществляется по просьбе другого государства, инициирующего консультации и переговоры, если об этом не достигнута иная договоренность*”.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В результате исследования мы пришли к выводам о том, что использование прагматических или тактических трансформаций при переводе международно-правовых текстов обусловлено знаками внутренней диалогичности в тексте-оригинале, что, с одной стороны, иконично воспроизводит сложности переговорного процесса и, с другой стороны, выявляет универсальную дихотомию международно-правовых концептов “общее благо” и “суверенитет”. Прагматические трансформации в тексте перевода конвенции связаны с интерпретацией переводчиком стратегий текста-оригинала в аспекте акцентирования определенного аспекта нормативного правоотношения – объекта, предмета нормативной статьи, условий и сферы ее применения.

Одним из возможных направлений дальнейшего исследования проблемы может быть анализ прагматических трансформаций в аспекте реализации международно-правовым текстом-переводом не только институциональных, но и жанровых стратегий и тактик текста-оригинала: перформативности, императивности, диспозитивности (с тактиками митигации, хеджирования, декларативности) и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Комиссаров, В.Н. (1991). Культурно-этнографическая концепция перевода. *Картина мира: лексикон и текст (на материале англ. языка)*. (Вып. 375, с. 126-131). Москва.
- Кравченко, Н.К. (2006). *Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса*. Киев: Реферат.
- Кравченко, Н.К. (2012). *Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа*. Луцк: Вольньполиграф.
- Кравченко, Н.К. (2017). *Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия*. Киев: “Интерсервис”.
- Селиванова, Е.А. (2003). Модель перевода в парадигмальном пространстве современной лингвистики. *Культура народов Причерноморья*. 37, 79-83.
- Селиванова, О. О. (2012). Нова типологія перекладацьких трансформацій. *Світ свідомості в мові*. (455-472). Черкаси.
- Ketabi, S & Ordudari, M. (2008). *Translation Focus*. Isfahan: Chaharbagh Publication.

- House, J. (2009). *Translation*. New York: Oxford UP.
- James, Kate. (2002). Cultural Implications for Translation. *Translation Journal and the Author*. (Vol. 6, No. 4.). Retrieved from <http://translationjournal.net/journal/22delight.htm>
- The Implication of Culture on Translation Theory and Practice*. Retrieved from <http://www.translationdirectory.com/article634.htm>.
- Van Dijk, T.A. (1983). Cognitive and conversational strategies in the expression of ethnic prejudice. *Text*. (Vol. 3-4, pp. 375-404).
- Van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. New York: Cambridge University Press.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

- Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков. Принята резолюцией 51/229 Генеральной Ассамблеи от 21 мая 1997 года. *Конвенции и соглашения*. Взято с http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml
- Convention on the law of the non-navigational uses of international watercourses. 51/229. *Resolution adopted by the General Assembly* [without reference to a Main Committee (A/51/L.72 and Add.1)] Retrieved from <http://www.un.org/ga/documents/gares51/ga51-229.htm>

REFERENCES

- Komissarov, V.N. (1991). Kul'turno-etnograficheskaja kontseptsija perevoda. *Kartina mira: leksikon s tekst (na materialy anglijskogo jazyka)* (Вып. 375, s. 126-131). Moskva.
- Kravchenko, N.K. (2006). *Interaktivnoje, zhanrovoje i kontseptual'noje modelirovanije mezhdunarodno-pravovoho diskursa*. Kyiv. Referat.
- Kravchenko, N.K. (2012). *Prakticheskaja dishursologija: shkoly, metody, metodiki sovremennogo diskurs-analiza*. Lutsk: Volyn'poligraf.
- Kravchenko, N. K. (2017). *Discurs s discurs-analiz: kratkaja entsyklopedija*. Kiev: Interservis.
- Selivanova, O.O. (2003). Model' perevoda v paradigmal'nom prastranstve sovremennoj lingvistiki. *Kul'tura narodov Prichernomorija*, 37, 79-83.
- Selivanova, O.O. (2012). Nova tipologija perekladatskykh transformatsyj. *Svit svidomosti v movi*. (455-472). Cherkasy.
- Davaninezhad, Forogh Karimipur. *Cross-Cultural Communication and Translation*. Retrieved from <http://translationjournal.net/journal//50culture.htm>.
- House, J. (2009). *Translation*. New York: Oxford UP.
- James, Kate. (2002). Cultural Implications for Translation. *Translation Journal and the Author*. (Vol. 6, No. 4.). Retrieved from <http://translationjournal.net/journal/22delight.htm>
- The Implication of Culture on Translation Theory and Practice*. Retrieved from <http://www.translationdirectory.com/article634.htm>.
- Van Dijk, T.A. (1983). Cognitive and conversational strategies in the expression of ethnic prejudice. *Text*. (Vol. 3-4, pp. 375-404).
- Van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. New York: Cambridge University Press.
- Konventsija o prave nesudohodnykh vidov ispol'zovanija mezhdunarodnykh vodotokov*. Prin'jata rezolutsiej 51/229 General'noj Assambleji ot 21 maja 1997 goda. Konventsiji i Soglasheniia Взято з http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml
- Convention on the law of the non-navigational uses of international watercourses. 51/229. *Resolution adopted by the General Assembly* [without reference to a Main Committee (A/51/L.72 and Add.1)] Retrieved from <http://www.un.org/ga/documents/gares51/ga51-229.htm>
- Дата надходження до редакції 28.08.2018 р. Ухвалено до друку 25.10.2018 р.*

РЕЦЕНЗІЯ

НОВА ПРАЦЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСЕМ У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ: тоталітарний і посттоталітарний виміри Ренчка І. Лексикон тоталітаризму / Інна Ренчка ; передм. Л.Т. Масенко. – К. : ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2018. – 232 с.

Розвиток мови завжди потребує авторитетних дороговказів. У високорозвинених країнах цю функцію сьогодні виконують словники як цінні джерела інформації і засоби підвищення комунікативної культури носіїв мови. Через відомі історичні причини брак авторитетності став найпекучішою проблемою українського словникарства. Монографія Інни Ренчки спрямована на з'ясування способів повернення авторитетності сучасного тлумачного словника, на розмежування “доброго” й “поганого” в словнику, на демонстрацію вдалих спроб позбутися штучних радянських нашарувань, продиктованих відповідною ідеологією. У ширшому значенні в роботі запропоновано один із множинних шляхів вплинути на формування ментальності через словник (мову) з тим, щоб стимулювати процеси тожсамості, що, як відомо, і є запорукою збереження нації. Ідеї, висловлені ще В. фон Гумбольдтом, потім поглиблені й поширені О. Потебнею, Е. Сепіром, Б. Ворфом, Л. Вайсбергером, Д. Добровольським, а тепер і нашими співвітчизниками Р. Кісем, Л. Масенко, О. Ткаченко та ін. про цілісність лінгвокультурного простору як сфери вияву ментальності й водночас як сфери її формування, стали основоположними в дослідженні І. Ренчки. Тут вдало на основі вивчення тлумачень лексики різних тематичних груп у лексикографічних працях радянської і пострадянської доби показано, що зберігати, ретранслювати й творити лінгвокультурні концепти значною мірою можуть професійні лексикографи, зосередившись на відкиданні оцінних сем тоталітарної доби не через їхню суб'єктивність, а внаслідок їхньої хибності, упередженості. Отже, порушені в монографії проблеми мають безпосередній вихід у соціолінгвістику, етнолінгвістику, етнопсихолінгвістику, лінгвоаксіологію, лінгвокультурологію тощо.

Уперше в українському мовознавстві здійснено комплексне дослідження лінгвістичних прийомів ідеологізації та деідеологізації лексики трьох тематичних груп в українських лексикографічних працях радянської та новітньої доби, виявлено сучасні підходи до словникового трактування лексем та простежено зміни у співвідношенні їхньої конотативної і денотативної семантики, що відбуваються під впливом позамовних чинників.

Досі немає чітко виокремлених лексико-семантичних груп ідеологізованого поля номінативних одиниць у зв'язку з надзвичайною розгалуженістю та строкатістю його референційної сфери – ідеології. Проф. Колумбійського університету Джованні Сарторе, виходячи з різноманітності явищ, що позначаються словом *ідеологія*, назвав його словом-“упаковкою”. Відомо, що об'єктом ідеологізації в словниках були не лише суспільно-політичні слова, а й одиниці різних тематичних груп, зокрема зі сфер філософського, релігійного, етичного, мистецького знання. З цієї причини вмотивованим вважаємо вибір дослідження змістового наповнення і структури словникових статей лексичних одиниць трьох тематичних груп – найменувань політичних партій, рухів та ідеологічних течій, християнської релігійної лексики та назв мистецьких напрямів і течій – у “Словнику української мови” в 11-ти томах (1970–1980 рр.). Результати дослідження стали б ще вагомішими, якби в роботі були залучені периферійні лексеми лексико-семантичного поля ідеології з інших несупільно-політичних сфер, наприклад, економіки (*бізнес, підприємець, ринок, приватизація, приватна власність*), психології (*рефлексія, свідомість*), етнології (*ментальність, нація*), історії (*гетьман, віче*), просторові прикметники *лівий, правий*, кольоропозначення *червоний, зелений, білий* і т. ін. На думку А. Голованевського,

у тлумачних словниках є менш помітною соціально-ідеологічна диференціація порівняно з іншими словниково-довідковими виданнями. Глибока лінгвістична й методологічна ерудиція І. Ренчки дозволила виявити ознаки ідеологізації, деідеологізації лексем на матеріалі саме тлумачних словників.

Заслугує схвалення архітектоніка роботи, певна ієрархія предметності спостережених мовних одиниць: від визначення лінгвістичного статусу, ознак ідеологічно забарвлених мовних одиниць до особливостей їхньої лексикографічної фіксації в радянський період, а відтак і опису змін у тлумаченні цих одиниць в українських лексикографічних працях періоду незалежності.

У монографії успішно розв'язано чимало важливих у пізнавальному плані завдань: досліджено питання взаємозв'язку мови і тоталітарної ідеології на прикладі мовної політики Радянського Союзу, визначено теоретико-методологічні засади дослідження ідеологічно забарвлених мовних одиниць (статус, характерні ознаки, класифікації тощо) на основі ретельного екскурсу в історію досліджуваної проблеми в українській і зарубіжній лінгвістиці. Інна Ренчка, наводячи низку міркувань інших дослідників щодо розглянутих проблем, подає аргументовані, виважені робочі визначення понять, якими оперує у своєму дослідженні. Так, обґрунтованим можна вважати пояснення терміна *тоталітарна мова*, чи *новомова* (когнітивно-мовна система, що виникла внаслідок модифікації природної мови і стала втіленням ідеологічних догм, засобом ідеологічного впливу та формування світосприйняття, відповідного інтересам владної верхівки тоталітарного суспільства). З-поміж різних підходів професійно аргументує обрані в книжці робочі терміни *ідеологема* (концепт, що є носієм оцінки об'єкта) та *лінгвема* (вербальне вираження концепта). Деякі визначення вдало переосмислює, наприклад, *ідеологічний узус*. Усі міркування й узагальнення проілюстровано свіжим, яскравим і цікавим емпіричним матеріалом. Це вдосконалює роботу, надає переконливості висновкам і полегшує процес сприйняття різноманітних теорій.

У другому розділі послідовно, грамотно й вичерпно описано явище ідеологізації в трьох тематичних групах – найменуваннях політичних партій, рухів та ідеологічних течій, християнській релігійній лексиці та назвах мистецьких напрямів і течій. Тут чітко й аргументовано виділено лексикографічні прийоми ідеологізації лексичних одиниць: використання в дефініціях та ілюстраціях ідеологічно значущих прикметників, просторово-часових маркерів, оцінно-експресивних і модальних компонентів, вживання обмежувальних позначок, наведення ілюстрацій з авторитетних у радянському суспільстві джерел, що характеризувалися виразною оцінністю з погляду комуністичної ідеології, тощо. Цікавими є спостереження про подвійну й потрійну ідеологізацію слів – ідеологічне забарвлення дефініцій слів, ілюстрування значень ідеологічно значущими прикладами та ідеологізацію ремарок. Зроблено правильний висновок про зміну лексичного значення відповідних одиниць, зокрема його конотативного компонента. Авторка звертає увагу на слова чи лексико-семантичні варіанти, які з ідеологічних міркувань не ввійшли до тлумачного словника (наприклад, слова з релігійної тематики, що є похідними від лексеми *Бог* – *богоблагодатний*, *боголюбець*, *богомудрість*, *богопізнання*, *богочоловік* тощо). Доречними є зіставлення лексикографічного тлумачення лексем із релігійної сфери в “СУМі” (1970 – 1980), з одного боку, і в “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка та “Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, з іншого. У такій спосіб продемонстровано нові старі підходи до трактування релігійної лексики, її повернення до первісних значень, утрачених у часи панування атеїстичної ідеології, до покладів, захованих у писемній мовній практиці минулого.

Новаторським досягненням третього розділу є опис механізмів звільнення семантики слів від оцінних характеристик радянської доби та ступінь їхньої деідеологізації в сучасних тлумачних словниках української мови. Тут з не меншою скрупульозністю виявлено способи деідеологізації (наведення нових формулювань дефініцій, елімінація ідеологічних маркерів,

уникнення політизованих ілюстрацій, деструктуризація смислової структури тощо). Вдалими є залучення для порівняння тлумачень “Оксфордського словника”, що допомогло виявити лексеми як з повністю, так і з частково деідеологізованою семантикою в кожній тематичній групі. Таке порівняння надає авторським висновкам, зокрема щодо наявності в новітніх українських тлумачних словниках рудиментів комуністичної ідеології, науковості, переконливості й об’єктивності. За спостереженням Інни Ренчки, найбільшу кількість прикладів неповної деідеологізації лексичних одиниць, що суперечать сучасним вимогам об’єктивності словникового тлумачення, виявлено в тематичній групі назв мистецьких напрямів і течій – 30%, тоді як у тематичних групах суспільно-політичної та релігійної лексики цей відсоток становить відповідно 10% і 7%. Це свідчить про те, що новомова повільно сходиться зі сцени українського буття і тим самим гальмує повноцінне функціонування української мови. Однак зауважимо, що відхід ідеології радянського типу не означає деідеологізації українського суспільства загалом, тому що життя без світогляду (світогляд є невід’ємним атрибутом ідеології) являє собою патологічне порушення почуття орієнтації. З огляду на сказане, доцільно й органічно було б в роботі описати процес ідеологізації лексем у новітніх українських словниках.

На перспективу хотілося б побажати авторці дослідити ідеологічний компонент у сфері фіксації термінології, коли, скажімо, словникарі продовжують пропонувати деякі старі імперативні й диспозитивні норми (*доменик* і *доменицик*, *жовтяниця* і *жовтуха*, *заручник* і *заложник*, одиниці з першою частиною *лже-* на зразок *лженаука*, *лжемистецтво* тощо).

Рецензована монографія – ґрунтовна наукова робота, яка по-новому, комплексно, найповніше на сьогодні інтерпретує явища ідеологізації та деідеологізації лексики різних тематичних груп в українських лексикографічних працях радянської та новітньої доби з позицій сучасного мовознавства і створює надійний простір для подальших лінгвістичних пошуків. Вірогідність та об’єктивність результатів дослідження забезпечується достатнім обсягом матеріалу, його широтою та репрезентативністю, опрацюванням значної кількості наукової літератури, використанням методів дослідження, що взаємодоповнюють один одного, скрупульозним, логічно послідовним аналізом. Імпонує наскрізне переконання авторки в тому, що в сучасних умовах словник має бути не тільки лексиконом нормалізованої літературної мови, а національної мови в цілому.

Логічність, послідовність і чіткість є невід’ємними атрибутами рецензованої роботи, які простежуються в усьому: і в побудові, структурованості монографії, і в її основному викладі, і в її висновках. Авторці вдалося зберегти вишуканий науковий стиль викладу, не переобтяжуючи роботу термінами. Заслужують схвалення і належні ергономічні характеристики книжки, її видавнича культура.

Теоретичні напрацювання Інни Ренчки, безперечно, збагачують новими ідеями лексикографічну критику. Ними можна скористатися в укладанні нових лексикографічних праць тлумачного типу, стилістичних словників, довідників із лексичної конотації. Комплексний аналіз закономірностей лексикографічного опису номінативних одиниць у різний історичний період і зроблені на цій основі узагальнення є безпосереднім внеском не тільки в українську лексикологію, але й соціолінгвістику, прагмалінгвістику. Відомості про вплив радянської ідеології на тлумачення слів та прийоми ідеологізації лексики можуть бути корисними для зацікавлених дослідженням тоталітарного дискурсу.

Галина Мінчак (м. Київ)